

HEARN

KOKORO

KOKORO

IRTA

LAFADIO HEARN

こころのやくも

ANGOLBÓL FORDITOTTA

WOIDA MARGIT

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1909.

12

E könyv lapjain Japánnak inkább a lelki világát, mint szokásait tárgyaltam — azért gyűjtöttem őket a Kokoro (Szív) czíme alá. A fönti jellel írva ez a szó kedélyt is jelent, szellemet, bátorságot, elhatározást, érzést, szeretetet s belértéket — azt, a mit mi angolok a «dolgok velejének» nevezünk.

I. AZ ÁLLOMÁSON.

A hatodik hónap hetedik napján;
Meiji 26-án.

Tegnap sürgöny érkezett Fukuokából, jelezve, hogy ma a déli vonattal egy ott elfogott vakmerő gonosztevőt fognak Kumamotoba hozni, a törvényszék elé. Egy kumamotoi rendőr Fukuokába utazott, hogy a rabot gondjába vegye.

Négy éve, hogy egy ügyes tolvaj éjnek idején betört egy házba a Birkózók utcájában, megrémült lakóit megkötözte s egy csomó értékes holmit magával vitt. A rendőrség ügyesen nyomozta s huszonnégy óra alatt elfogták, még mielőtt zsákmányán túladatazott volna. De mikor a rendőrségre kísérték, szétfeszítette bilincseit, — kardot rántott elfogójára, megölte őt s megugrott. Egészen a múlt hétig semmit sem hallottak róla.

Akkor történt, hogy egy kumamotoi detektív meglátogatta a fukuokai börtönt, s a fegyverek közt megpillantott egy arcot, mely négy év előtt bevésődött emlékezetébe. «Ki ez az em-

ber?» kérdezte az őrtől. «Egy tolvaj», volt a válasz. «Itt Kusabének van bejegyezve.» A detektív odament a rabhoz:

«Nem Kusabé a te neved. Te Komura Teichi vagy, akit gyilkosság miatt nyomoznak Kumamoto-ban.» S a gonosztevő mindent bevallott.

Kimentem az állomásra, hogy sokadmagammal tanuja legyek érkezésének. A felháborodás kitörését vártam; sőt még erőszakosságtól is féltem. A megölt tisztet nagyon szerették; ronkai természetesen a nézők között lesznek; s a kumamotoi tömeg nem mindig szeretetreméltó. Azt hittem a rendőrség is ki fog vonulni. Föltevéseim helyteleneknek bizonyultak.

A vonat a rendes zaj és izgalom között állt meg, — gétát viselő utasok lötöttak-futottak, — a rikkanecok kiabáltak; ujságokat és kumamotoi limonádét kínálva. Közél öt percet vártunk a korláton kívül. S azután megjelent a fogoly, — magas, züllött alak, lehajtott fővel, hátrakötött karokkal, — egy rendőr vezette ki a kapun. A rab és őre megálltak a kapu előtt; s a nép előre tódult, hogy lássa őket, de szótalantul.

S akkor megszólalt a tiszt:

«Sugihara San! Itt van Sugihara O-Kibi?»

«*Hai!*» felelt egy egyszerű, alacsony asszony, aki gyermekével a hátán közelemben állott, s elölépett a tömegből. A meggyilkolt özvegye, s a gyermek annak fia volt. A tiszt intésére a tömeg hátra vonult, tért engedve a rab és kísé-

rete körül. Az asszony s a gyermek szemben állott a gyilkossal. Halálos csend uralkodott.

S a tiszt most nem a nőhöz, de csak a gyermekhez intézte szavait. Halkan beszélt, de oly tisztán, hogy minden szót megérthettem.

«Kicsikém, ez az ember ölte meg négy év előtt atyádat. Te akkor még a világon sem voltál. Hogy most nincs atyád, aki szeressen, az ennek az embernek a műve. Nézd meg — (a tiszt kezével felemelve a rab állát, kényszerítette, hogy fölvesse szemeit) — jól megnézd őt, kis fiú! Ne félj! Ezt megtenni kötelességed, habár fájdalmas is. Nézz reá!»

A fiú a rémülettől tágranyitott szemekkel nézett körösztülni anyja vállán; majd összerándult, s könny szökött szemébe; de azért szófogadón nézett, egyre nézett arra az eltorzult arcra.

A tömeg visszafojtotta lélekzetét.

Láttam, mint vonaglott a rab arca; láttam amint bilincsei dacára hirtelen térdre vetette magát s arcát a porba temette; majd rekedten kitört belőle a szenvedélyes megbánás, hogy az ember szíve megesett rajta:

«Bocsánat! bocsánat! bocsáss meg, kicsikém! A mit tettem, nem bosszúból történt, csak vad félelmemben, a szabadulás vágyától sarkalva. Nagyon, nagyon gonosz voltam; nagy, kimondhatatlanul nagy bánatot okoztam néked! De most halállal fogok bűnhődni a vétkemért.

Kívánom a halált; örülök, hogy meghalhatok! Azért, oh! kicsike, szánj meg! — s bocsáss meg!»

A gyermek még mindig csendesen sirt. A tiszt felemelte a támolygó bűnöst; a tömeg némán utat nyitott nekik S aztán, egyszerre az egész tömeg zokogni kezdett. S mikor a napbarnította űr elhaladt mellettem, láttam azt, amit azelőtt soha, — amit nagyon kevesen fognak valaha, — s amit én valószínűleg többször nem fogok látni, — egy japán rendőr könnyeit.

A tömeg szétoszlott s magamra hagyott, a jelenet különös tanulságán tünődve. Ez a szigorú, de türelmes igazság elérte a gonosztett beismerését egyszerűen az által, hogy pathetikusan megmutatta annak következményét. Ez igazán kétségbeesett megbánás volt, mely csak bocsánatért könyörög a halál előtt. S ez a nép, — mely ha megharagítják, a legveszedelmesebb talán a birodalomban, — mindent megértett; meghatotta s kielégítette a bánat és a szégyen, s jól ismerve az élet nehézségeit s az emberi természet gyöngeségét, eltelt, nem haraggal, hanem a bűnön érzett nagy szomorúsággal.

De az epizód legjelentősebb, mert legkeletesebb mozzanata az, hogy a gonosztevőt megbánásra az apai érzés indította, — az a gyermekek iránt érzett hatalmas szeretet, mely minden japán lélekben oly nagy helyet foglal el.

A leghíresebb japán rablóról, Ishikawa Goe-monról mesélik, hogy mikor egyszer éjjel betört egy házba, annyira elbájolta egy mosolygó csecsemő, aki karját nyújtotta feléje, hogy ott maradt mellette s játszott a csöppséggel, míg a menekülés minden módját elszalasztotta.

Ez a történet sem hihetetlen. A rendőri hírek évente közölnek eseteket, mikor hivatásos gonosztevők kimutatták a gyermekek iránti szeretetüket. Pár hónap előtt a helyi lapok egy borzasztó gyilkosság hírért hozták, — a rablók egy egész családot lemészároltak. Hét személyt a szó szoros értelmében fölkoncoltak álmukban; de a rendőrség talált egy kis fiút, aki sértetlen maradt s magában sirdogált egy vértócsa közepén; pedig kétségtelen volt, hogy a gyilkosnak nagyon kellett vigyáznia, hogy meg ne sértse a gyermeket.

II. A JAPÁN CIVILISATIO SZELLEME.

I.

Anélkül, hogy csak egy hajót vagy egy csapat is vesztett volna, Japán megtörte Khina hatalmát, teremtett egy új Koreát, kiterjesztette határait és egész kelet politikai képét megváltoztatta.

Bármily meglepő is ez politikailag, pszichologiailag még sokkal meglepőbb; mert oly nagy tehetségek működésének az eredményét képezi, melyeknek létezését a külföld e fajnál soha sem ismerte el. — magasabb rendű tehetségek ezek. A psychologusok tudják, hogy ez a mondás: «a nyugati műveltség átvétele harminc év alatt», nem jelentheti azt, hogy a japán észjárás oly nézeteket és szervezetet vett föl, mely mindaddig egészen idegen volt előtte. Tudják, hogy nem jelentheti a faj szellemi vagy erkölcsi karakterének hirtelen megváltozását. Ilyen változások nem történnek egy emberöltő alatt. Az átvett civilisatio sokkal lassabban működik, s

századokra van szüksége, hogy bizonyos pszichologiai eredményt tudjon felmutatni.

Ebből a szempontból Japán a föld legrendkívülibb országa; s «elnyugatiasodásában» az a legsodálatosabb, hogy faji szelleme kibirt egy ilyen erős megrázkódtatást. Azonban, bár e tény egyedül áll is a világtörténelemben, voltaképen mit jelent? Nem többet, mint egy már előbb létezett gondolkozásmód egy részének helyreállítását. S még ez is bátor ifjú lelkek ezreinek halála volt. A nyugati műveltség átvétele távolról sem volt olyan könnyű dolog, mint azt sokan hiszik.

Nyilvánvaló dolog, hogy ez a kimondhatatlan áron szerzett szellemi renaissance eredménye csak oly téren működött, ahol a faj mindig különös tehetséget mutatott. A nyugati ipari találmányainak alkalmazása meglepően bevált a japánok kezei között, — kiváló eredményeket értek el azon iparágaknál, melyekben a nemzet már előbb is, századokon át, ügyes volt, de más, kecsesebb módon. Itt nem történt átalakulás, — csak a régi tehetségek fordultak új és szélesebb mederbe. A tudományok terén ugyanezt látjuk. Bizonyosságai: az orvostan, sebészet (a japán sebészeknél jobbak nincsenek a föld kerekiségén), a mikroszkópiai vizsgálat s a chemia, melyek iránt a japán szellem természetől fogékony, s e téren végzett munkája már az egész világon ismeretes. A háborúban

s a kormányzásban csodálatos erőt mutatott; de végig történetükön a japánokat kiváló katonai és politikai tehetségek jellemezték. Azonban a nemzeti szellemhez idegen téren semmi nevezeteseget nem vittek véghez. Úglátszik, el-pazarolt idő lenne, amit a nyugati zene, a nyugati művészet, a nyugati irodalom tanulmányozására fordítanának. Ezek különösen a mi érzésvilágunkra hatnak; a japánok érzéseire azonban nem hatnak.

Minden komoly gondolkozó tudja, hogy az egyén lelkivilágát a nevelés által megváltoztatni nem lehet. Azt hinni, hogy egy keleti faj érzésvilága harminc év alatt megváltozhat, ha nyugati eszmékkel hozzuk kapcsolatba, abszurdum. A lelki élet, mely öregebb és mélyebb az intellektualis életnél, nem módosulhat hirtelen a milieu megváltozása által, épen mint a tüdő feülelet nem változtatják meg a futó reflexek.

Mindazt, amit Japán oly csodálatosan jól vitt véghez, átalakulás nélkül tette; s azok, akik úgy vélik, hogy Japán lelke ma közelebb áll hozzánk, mint harminc évvel ezelőtt, a tudománynak oly tényeit nem ismerik, melyek kizárnak minden okoskodást

A szimpatíát a megértés kormányozza. Amilyen mértékben megértünk valakit, annyira fogunk vele rokonszenvezni. Hihetjük, hogy szimpatizálunk egy japánnal vagy kínáival; de ennek a szimpatíának igazában csak nagyon

csekély kiterjedése lehet, közös érzéseink leg-egyszerűbb phasisaira, — azokra, melyekben a gyermek s a felnőtt még egy fokon állnak. A keletiek complex érzései oly individualis és öröklött benyomások összetételéből alakultak, melyekkel teljesen párhuzamos mozzanatok a nyugati életben nincsenek, s a melyeket ezért teljesen meg nem érthetünk: Hasonló okból a japánok, még ha akarnák, sem tudnák európainak adni legmelegebb érzéseiket.

De amint a nyugati embernek nem sikerült megkülömböztetni a japánok intellectualis életének árnyalatait, úgy, mint a lelkiéletükéit is, (mivel a kettő kapcsolatban van), ép oly lehetetlen, hogy legyőzze azt a meggyőződését, hogy az övéhez hasonlítva, bizony az nagyon kicsinyes. Filigran; ritka értékes és érdekes, finom eshetőségeket tartalmaz; de más tekintetben viszont oly jelentéktelen, hogy hozzáhasonlítva a nyugati élet szinte természetfölöttinek tetszik. Azért kell amannak látható megnyilatkozásait vizsgálnunk, melyeket felfoghatunk. Így vizsgálva, micsoda ellentétet találunk a Nyugat és Kelet észjárása és érzésvilága között! Sokkal meglepőbbet, mint a japán főváros ingó deszkás utcái, s Páris vagy London egyik főútjának óriási szilárdsága között. Ha összehasonlítjuk azon műveket, melyekben a Nyugat és Kelet álmai, ihletük és érzéseik kifejezésre jutottak, egy gót székesegyházat egy shinto templom-

mal, Verdi egy operáját vagy egy Wagner trilo-
giát egy geisha alkotásával, egy európai eposzt
egy japán költeménnyel, — mely kiszámítha-
tatlan a különbség a szellemek szerepében,
képzületük erejében, a művészi összhangban!

Igaz, hogy a mi zenénk különösen modern
művészet; de ha végig tekintünk multunkon,
az alkotó erők közötti különbség aligha lesz
kevésbé éles, — Róma fénykorában, a márvány
amphitheatrumok s a csatornákkal behálózott
provinciák idejében bizonyára nem, sem a gö-
rög periodusban, mikor oly isteni volt a szob-
rászat s kiváló az irodalom.

S ez a japán hatalom hirtelen kifejlődésének
egy más meglepő tényéhez vezet. Hol vannak
látható jelei annak az óriási új erőnek, melyet
úgy a békében, mint a háborúban mutatott?
Sehol! Amit az ő intellectualis és érzésviláguk-
ban nélkülözünk, — a nagyságot, az az ipari
és kereskedelmi életükből is hiányzik. Az or-
szág megmaradt olyannak, amilyen előbb volt;
külsőjén alig változtattak e Meji-i újítások.
A miniature vasutak és sürgönyoszlopok, az
alagutak és hidak még most is elkerülik a figyel-
met, eltűnnek a vidék ősi zöldjében.

Az összes városokban, a nyílt kikötőket s a
kis idegen telepeket kivéve, alig akad egy utca,
mely a nyugati eszmék tanítását tükröztetné.
Kétszáz mérföldet is utazhatunk az ország bel-
sejében, anélkül, hogy az új civilisatió feltű-

nőbb megnyilatkozásával találkozunk. Egy
kereskedőnek sem ambíciója az óriási áruházak
építése, s az ipar nem fogja vasívek alatt fel-
állítani gépeit. A japán város most is olyan,
mint tíz századdal ezelőtt, valamivel több, mint
fagunyhók rendetlen tömege, — azonban festői,
mint a papirlámpák, s alig kevésbé törekeny.
És sehol sincs nagy zaj, lárma, — nincs nehéz
munka, nincs dübörgés és zakatolás, nincs
őrült sietség. Aki akarja, még Tokióban is
falusi nyugalmat élvezhet. Az újonnan talált
erő, mely most a Nyugatot fenyegeti s a messze
Kelet képét megváltoztatta, látható és hallható
jeleinek nélkülözése egy különös, mondhatnám
varázslatszerű érzést kelt az emberben.

Ezt érezzük, mikor mérföldeket vándoroltunk,
hogy valami shinto templomhoz jussunk, s itt
csak elhagyatottságot és mély csendet talá-
lunk, — egy kecses, üres kis faépületet, mely
már évezredek óta korhad a homályban. A ja-
pánok erejének, épen mint ősi hitük erejének,
kevés anyagra van szüksége, hogy kifejlődjék:
mind a kettő ott él, ahol minden nagy nép
igazi ereje gyökerezik, — a Nemzeti Szellemben.

II.

Tünődés közben eszembe jutott egy nagy
város, egy város, mely morajlott, mint a tenger,
s égis erő falakkal volt körülvéve. Előbb az a

moraj jutott eszembe; azután a látomás kiéle-
sedik: egy szakadék, ez az egy utca, hegyek kö-
zött, ezek a házak. Fáradt vagyok, mert mér-
földeket jártam az épített szakadékok között, s
nem léptem földre, csak kőlapokra. — s nem
hallottam mást, csak dörgést és zajt. Tudom,
hogy mélyen az erős kövezet alatt egy roppant
földalatti világ van: gépezet gépezet alatt, me-
lyek a vizet, gőzt és tüzet szolgáltatják. Egy-
felől ablakokkal megszakított falak, — mester-
séges nyílások, melyek kizárják a napot. Fönt
a halványkék eget finom szálak labyrinthusa
szakítja meg, — a villany vezetékek végtelen
hálózata. Jobbra, abban a kőhalmazban kilenc-
ezer lélek tartózkodik; a szemben levő épület
lakói évente egy millió dollár lakbért fizetnek.

Hét millióba került az a kő tömeg, mely a
szemben levő utcát beárnyékolja, — s mérföl-
dekre ilyenek vannak. Acél és cement, bronz
és kő lépcsők, drága korlátokkal, vezetnek föl
tíz-húsz emeleten, de láb nem érinti azokat.
Az emberek víz-, gőz- vagy villamos erővel men-
nek föl és le; a magasságok túlszédítőek, a
távolságok túlnagyok, semhogy az ember gyalog
mehetne. Barátom, aki egy ilyen szörny tizen-
negyedik emeletén levő lakásáért évente 5000
dollárt fizet, még soha sem lépett a lépcsőjére.
Csak kíváncsiságból járkálok; s amellet úgy
érezem, nem kellene sétálnom: a térségek túl-
ságosan szélesek, s az idő túlságosan becses

ily lassú cselekedetre, — az emberek a gőz
erejével mennek kerületből-kerületbe, otthonról
az irodába. A hang nem hatja át a magassá-
gokat, a parancsokat gépek osztják és teljesítik.
A villamosság kinyitja a távoli ajtókat; s egy
érintéssel száz szobát világíthatunk ki és söté-
títhetünk el.

S mindez a nagyság kemény, mogorva, szót-
lan; ez a matematikai hatalom óriása, a szilárd-
ság és célszerűség hasznos alapjaira fektetve.
Ezek a palotatömbök, árúházak, iroda-épületek,
leirható és leirhatatlan építmények nem szé-
pek, de szomorítóak. Az őket teremtő óriás,
szeretelnélküli életnek, a könyörtelen, de jöve-
delmező hatalom működésének a pusztá érzete
nyomasztóan hat az emberre. Ezek az ipari
újkor építészeti utópiái. S a kereknek s az em-
beri és állati lépteknek dübörgésében nincs meg-
állapodás. Kérdésünket a kérdezett fülébe kell
kiáltani: a látás, a megértés, a mozgás gyakor-
latot igényel ezen magasra fokozott eszközök-
nél. Aki nem szokta meg, úgy érzi, mintha
zendülés közepett, viharban, forgószélben állna.
De azért minden rendben van.

A szörny kövel és acéllal hidalja át a kes-
keny folyókat, tenger-öblöket. Ameddig a szem
ellát, árbocok vadona, vitorlák, kötelek rejtik
el a partokat, ezeket a mesterséges zátonyokat.
A fák nem állnak oly sűrűen az erdőben, az
ágak nem fonódnak annyira össze, mint az

árbcoknak és köteleknek ez a kimérhetetlen tömkelege. De azért minden rendben van.

III.

Mi rendszeren az állandóságnak, Japán a mulandóságnak épít. Japánban kevés dolog készítésénél tartják szem előtt a tartóságot. A szalma szandálok, melyeket lépten nyomon elnyúznak és újakkal cserélnek fel; a néhány egyszerű lepelből álló ruha, melyet használatkor összefércelnek s mosáshoz szétfejtének; az evőeszköz, amit minden vendég után eldobnak a szállodákban; a könnyű *shojik*, melyek ablakul és falnak is szolgálnak, s melyeket évente kétszer újonnan vonnak be; a szőnyegek, melyeket minden ősszel megújítanak — mindez csak kevés példa abból a számtalan apró dologból, ami a mindennapi életben jelzi, hogy a nemzet mily megelegedett ezzel a mulékony-sággal.

Hogyan épül a közönséges japán ház? Reggel, amint elmentem hazulról, láttam, amint néhány ember bambus cölöpöket vert be a földbe, az első kereszt utcának üres sarok telkén. Öt óra múlva, mikor haza tértem, az említett telken egy kétemeletes ház vázát találtam. Következő délelőtt a gyékény- és vakolat-falakat csaknem teljesen fölépítették. Naplementéig elkészült a tető. Másnap reggel már az állványokat bontot-

ták le, s megvakolták a ház belsejét. Hat nap alatt fölépült a ház. Természetesen ez egy olcsó épület volt; egy szép ház felépítése és elkészítése sokkal több időt igényel. De a japán városok többnyire ilyen közönséges épületekből állanak. Ezek ép oly olcsóak, amilyen egyszerűek.

Már nem emlékszem, hol találkoztam először azzal a megfigyeléssel, hogy a khinai tető görbülete megőrizte a nomád sátor emlékét. Az eszme soká, mikor már hálátlanul elfeledtem a könyvet, amelyben olvastam, nem hagyott el; s mikor Jzumoban először láttam a régi shinto templomok különös építési modorát, a villaszerű szögletekkel s a csúcsos tető keresztetű alakjával, az elfelejtett essay író föltevése a sokkal későbbi alak valószínű eredetéről élénken eszembe jutott. De a primitív építészeti tradíciókon kívül még sok van Japánban, ami arra mutat, hogy a nemzet ősei nomádok voltak. Mindég és mindenből teljesen hiányzik az, amit mi maradónak nevezünk; s kivéve a parasztok ősi viseletét s szerszámaik furcsa alakját, az állhatatlanság nyomát majd minden megtaláljuk a japán közéletben. Nem is említve, hogy írott történelmének aránylag rövid ideje alatt Japánnak több mint hat fővárosa volt, melyek nagyobb része teljesen eltűnt; megjegyzendő, hogy minden japán város újra épül egy emberöltő alatt. Kivételt csak néhány templom és néhány óriási erősség képez; de

ha az alakja nem is, a japán város lénye rendszeren megváltozik egy ember élete alatt.

Tűz, földrengés és még sok más oka is van ennek; a fő ok azonban az, hogy a házakat nem úgy építik, hogy hosszú ideig fönnálljanak. A közönséges embereknek nincsen ősi házuk. Kedvenc helyük nem az, ahol születtek, hanem a temetőjük; s Japánban a holtak nyughelyén s az előkelő családok ősi székhelyén kívül kevés, ami maradandó.

Maga a földje, az is változó. A folyók megváltoztatják medrüket, kiszélesednek, ledöntik gátjukat; vulkanikus hegycsúcsok emelkednek és dőlnek meg; a dombokat lávafolyók vagy földcsuszamlások nyelik el; tavak bukkannak elő s eltűnnek. Sőt még a páratlan Fuji is, ez a havas csoda, mely századokon át a művészek ihlete volt, azt mondják, kissé megváltoztatta alakját, mióta én e földre jöttem; s még egynehány más hegy is alakot változtatott e rövid idő alatt. A tájnak csak főbb jellemvonásai és az évszaki növényzet rendes jellege maradt meg. Sőt még a tájak szépsége is részben képzeletbeli, — tűnő színek és gomolygó ködök szépsége. Csak aki ismeri a tájat, tudja, hogy a hegyi gőzök hogyan tüntetik föl a változásokat, melyek már megtörténtek, s hogyan sejtetik a jövődő elváltozásokat a szigetesoport történetében.

Csak az istenek maradnak meg, tanyát üt-

nek a dombokon, s egy csendes, vallásos áramlatot ömlesztnek völgyeik félhomályába, talán mert alak és anyag nélküliek. Az ő templomaik ritkán tűnnek el s ritkán merülnek a feledésbe, nem úgy, mint az emberek házai. De minden shinto-templom szükség szerint hosszabb-rövidebb időn belül újra épül; s a legszentebbet — Izé templomát, — ősi szokás szerint minden bűsz évben le kell bontaniok; ekkor oszlopait ezernyi apró szilánkokra vágják s szétosztják a zarándokok között.

Khinán keresztül jött be Elő-Indiából a buddhismus, a maga nagy mulandósági eszméjével. Az első buddhista templom építői — egy más faj építészei, — jól építettek: tanuk erre a kamakurai khinai építmények, melyek századokon át fönnmaradtak, míg körülöttük a nagy városoknak nyoma sem maradt. De a buddhista tanok egy országban sem oltották a maradandóság szeretetét a lelkekbe. Az a tanítás, hogy a mindenség egy illuzio, hogy az élet egy örökké tartó utazásnak kicsiny állomása, hogy minden szeretett személytől, helytől és dologtól fájdalommal kell elbúcsuzni; hogy csak ha minden vágyát elnyomta az ember, — még a Nirvána utánit is, — fog az ember az örök békéhez eljutni — természetesen megegyezett a régi faj érzésekkel. Ámbár a nép sohasem törődötti sokat az idegen hit mélyebb tanaival, mégis mulandósági eszméje kellett, hogy idők folya-

mán mély hatást gyakoroljon a nemzet jellemére. Magyarázott és vigasztalt; új erőt adott minden baj bátor elviseléséhez; megerősítette a faj jellemvonását: a türelmet. A japán művészetben is, — melyet a buddhismus fejlesztett, ha nem is teremtette azt, — nyomokat hagyott a mulandóság tana. A buddhismus azt tanította, hogy a természet csak álom, illuzio, phantasmagoria; de arra is megtanította az embereket, hogyan fogják föl ennek az álomnak tűnő benyomásait, s hogyan adják vissza azokat a legfőbb igazságnak megfelelően. S az emberek jól tanultak. A tavasz bimbófakadásának piruló pompájában, a fecske röptében, az őszi lombok haldokló tűzében, a hó kísérteties szépségében, a habok s a felhők szüntelen mozgásában — örökös igazságok régi paraboláit látták. Sőt a csapások is, — tűz, víz, földrengés, pestis, — szünet nélkül az örökös Mulandóság tanát bizonyították nekik.

Mindenek, amik az Időben keletkeztek, kell hogy elpusztuljanak. Az erdők, a hegyek, — minden, ami van. Az Időben született minden, ami vágyódik.

A Nap és a Hold, maga Sakra is, híveinek sokaságával, mind, kivétel nélkül el fognak pusztulni; nincs semmi, ami megmaradjon.

A dolgok kezdetben meghatározottak; végül megint széjjel válnak: különböző összetételek

más eredményeket hoznak létre; mert a természetben nincs egyöntetűség, sem változatlan törvényszerűség.

Minden nagy dolog elévül; mulandó minden nagyság.

Az ide vetett sesamum magtól kezdve, nincs dolog, még oly összetett, ami maradandó lenne. Mind mulékony, mindegyik öröklí a felosztás tulajdonságát.

Minden számbavehető dolog, kivétel nélkül, maradandóság nélkül van, tünékeny, megvetésre méltó, csalárd, sebezhető; mind mulékony, mint a felhő, egy phantom, vagy a hab . . . Amint minden emberkéztől eredő agyagedény eltörik, úgy végződik az emberek élete.

S magába az anyagba vetett hit is bizonytalan, s megmagyarázhatatlan, ez se nem valami, sem semmi: és ezt még a gyermekek és a tudatlan emberek is tudják.

IV.

Ezek után érdemes azt kutatni, hogy a mulandóság és kicsinyesség mellett nem találunk-e egy pótló értéket a japánok nemzeti életében.

Rendkívüli fogékonyságánál jobban semmi sem jellemzi ezt az életet. A japán nép egy oly médiumot képvisel, melynek minden porciakája állandóan rezgésben áll. Maga a rezgése is különös. Élénkebb s feszültebb, mint a nyu-

gati népeknél, s dacára ennek helyenként gyöngébb. Azonkívül természetes is, annyira, hogy a nyugati civilizációban meg nem maradhatna. Egy európai népfaj s a japánok relativ mozgását két különböző gyorsaságú rezgéssel fejezhetjük ki. A nagyobb gyorsaság itt mesterségesen alkalmazott erők eredményét képviselné; a lassúbb mozgás ezt nem mutatná. S ez a fajok közötti különbség többet mond, mint amennyit felületes útmutatások jelezhetnek. Bizonyos tekintetben igazuk van az amerikaiaknak, ha magukat nagy utazóknak tartják. Más szempontból véve természetesen helytelen e nézetük; az amerikai népnek a fia, mint utazó, össze nem hasonlítható a japán nép fiával. S ha egy nemzet relativ mozgékonyaságát akarjuk vizsgálni, főleg a nagy tömeget, a munkásokat kell számba vennünk, nemcsak a kisebb, vagyonos osztályt. Saját országukban a japánok minden civilisált népek legszenvedélyesebb utazói. Szenvedélyes utazók, mert dacára annak, hogy hazájukat hegyláncok borítják, még sem ismernek akadályt az utazásnál. A japáni, aki sokat utazik, nem az az ember, akinek vasútra vagy hajóra van szüksége az utazáshoz.

Jelenleg a munkás minálunk összehasonlíthatatlanul kevésbé szabad, mint Japánban. Oka ennek a nyugati társadalmak komplikáltabb mechanismusa, mely minden erejével a gyűjtésre s a tőkéletesítésre törekszik. Oka még a

socialis és a kereskedelmi rendszer is, amelytől függ, s amely átalakítja egyéniségét, saját céljainak megfelelően, s mindég úgy, hogy egy különös, mesterséges erőt fejleszt ki, az örökös, természetes erők rovására. Oka még az is, hogy oly szabályok szerint kell élnie, melyek kizárják, hogy puszta takarékoság által elérje vagyoni függetlenségét. Hogy ezt a függetlenséget elérhesse, kell, hogy kiváló akarateréje és sokkal nagyobb tehetsége legyen, mint versenytársai ezreinek, akik ép oly sóváran akarnak menekülni a rabszolgaságból. Röviden: azért kevésbé független, mert természetes erejét elzsbasztja az, ami a civilizációjának fő jellemvonása, hogy nem tud meglenni a gépek és a tőke segítsége nélkül. S ez a természetellenes élet előbb-utóbb a független mozgás elvesztését jelenti. A nyugati embernek, mielőtt útnak indul, sok mindent meg kell gondolnia. A japánnak semmi meggondolni valója nincs. Egyszerűen, minden nehézség nélkül hagyja el a helyet, ahol nem szeret lenni, s oda megy, ahová akar. Semmi sem akadályozza ebben. A szegénység nem akadály, sőt indok erre. Akadályt nem ismer, legalább is olyant nem, amit pár pere alatt el ne háríthatna. A távolságnak semmi jelentősége ő előtte. Kitünő gyalogló, s fáradtság nélkül megtesz ötven mérföldet naponta; gyomrának olyan a vegyi összetétele, hogy elegendő táplálékot tud kivonni oly ételekből,

amelyekből európai meg nem élne; szervezete egyformán tűr hideget, meleget és nedvességet, mert nem kényeztette el fölösleges ruházattal, kényelemmel, mert nem szokta meg, hogy kályha mellett vagy kandalló előtt keressen meleget, s mert nem visel bőrcipőt.

Én azt hiszem, hogy lábbelink alakja többet kifejez, mint hisszük. A lábbeli már magában az egyéni szabadságnak bizonyos korlátait jelenti. Az árával is ezt fejezi ki; de kétségtelenül többet fejez ki az alakjával. A nyugati lábat kiforgatta alakjából s képtelenné tette azon munka végzésére, melyre hivatott volt. S a fizikai hatások nemcsak a lábra szorítkoznak. Bármilyen is az, ami akár direkt, akár indirekt úton hat a mozgó szervekre, kell, hogy hatását az egész szervezet megérezeze. S vajjon a baj itt megállapodik-e? Ki tudja, talán azért vetjük alá magunkat az összes létező kulturák leghetetlenebb conventióinak, mert túlságos soká túrtük a cipészek zsarnokságát. Politikánkban, társadalmunk erkölcsstanában, vallásunk systemáiban lesznek olyan hibák, melyek többé-kevésbé összefüggésben állnak a bőrcipő viselésével. Ha túrjuk, hogy testünket elnyomorítsák, természetesen annál könnyebben fogjuk túrni, hogy szellemünket elnyomják.

A japán nép fia, — az ügyes munkás, aki iparágában minden erőlködés nélkül túlszárnyalja a nyugati kézművest, — boldog függet-

lenségben él cipésztől, szabótól. Lábaikra jól esik ránézni, teste egészséges, szíve szabad. Ha kedve támad vagy ezer mérföldet utazni, öt perc alatt felkészülhet rá. Egész felszerelése nem kerül hetvenöt fillérbe, s minden podgyáza belefér egy zsebkendőbe.

Ha van tíz dollárja, egy évig is utazhat munka nélkül; egyszerűen munkabírására számítva is utazhat vagy vándorolhat mint zarándok. Azt felelhetik erre, hogy bármely vadember megteheti ugyanezt. Igaz, de bármely civilizált ember nem teheti meg; s a japán már vagy ezer éve a civilizatio magas fokán állott. Azért képesek most fenyegetni a nyugati gyárosokat.

Mi túlságosan megszoktuk már a független mozgásnak ezt a nemét koldusaink és csavargóink életével hozni kapcsolatba, semhogy helyes fogalmunk lehetne annak igazi jelentőségéről. Gondolatban kevésbé tetszetős dolgokkal hozzuk kapcsolatba, szennyel, kellemetlen szaggal. De a japán tömeg, mint az Chamberlain professzor igen találóan megjegyezte, a legkellemesebb a világon. Japán csavargónk naponta vesz egy meleg fürdőt, ha van rá egy hatosa, ha pedig nincsen, hideg fürdőt vesz. Kis batyujában vannak a fésűi, fogvájók, beretvája, fogkefeje. Soha a külsejét el nem hanyagolja. Ha célhoz ér, nagyon kellemes modorú látogatóvá változhatik át, kifogástalan, bár egyszerű öltözékében.

Az, hogy bútorzat, birtok nélkül képes élni, csinos ruházatára a lehető legkevesebbet költve, többet fejez ki, mint az az előny, amelyet ez a nemzet az élet küzdelmeiben vívott ki magának; s egyuttal megmutatja a mi civilisatióink egyes hibáinak valódi jellemét. Gondolkozóba ejt napi szükségleteink fölösleges szaporításáról. Szükségünk van húsrá, kenyérre és vajra; üvegablakokra és tűzre; papucsra és cipőre; fiókokra, táskákra és dobozokra; ágyra, derékaljra, lepedőre és gyapjútakaróra; mindarra, amire a japánnak nincs szüksége, s valóban jobban járt ezek nélkül. Vegyük pl. mily fontos ruházati cikk nyugaton a költséges alsóing. Hát még a vászonból készült nappali ing, «a gentleman ismertető jele», milyen haszontalan ruhadarab. Nem kényelmes és meleget se tart. Ma már csak egy hajdan pompás rangjelző maradványát képviseli, mely elvesztette jelentőségét és hasznavehetetlen, mint a kabát hajtókájának a külsejére varrt gombok.

V.

Hogy a japánok igazán nagy tetteinek nincs valami nagyszerű emléke, ez is azt bizonyítja, hogy civilisatiójuk mily különös módon működik. Nem fog mindig így működni; de mostanáig meglepő eredménnyel dolgozott így. Japán tőke nélkül gyárt, és pedig a szó legnagyobb

jelentőségében. Ipara kifejlett, anélkül, hogy gépiessé és mesterkéltté lett volna. Óriási rizskészletét ezer meg ezer apró majorból gyűjti. Selyemkészlete ezernyi kicsiny, szegényes házból, teakészlete számtalan talpalatnyi tea-földről való. Ha Kyotóban meglátogatjuk a világ leghíresebb porcellángyárosainak egyikét, akinek a gyártmányait Londonban és Párisban jobban ismerik, mint magában Japánban, látni fogjuk, hogy a gyár egy egyszerű kis faház, amilyenben egy amerikai farmer se lakna. A cloisonné vázák leghíresebb készítője, aki egy hüvelyknyi tárgyért ezer koronát is elkér, remekait egy kétemeletes házban készíti, amelyben összesen hat kis szoba van. A legjobb japán selyemövek, melyek az egész birodalomban híresek, egy olyan házban készültek, melynek az építése alig került 5000 koronába. A munka természetesen kézimunka. A gépekkel dolgozó gyárak, — melyek sokkal jobbak a külföldiekénél, s ezeket csöddel fenyegetik, — nagyon kevés kivétellel, alig impozánsabbak. Hosszú, könnyed, alig kétemeletes házak ezek, felállításuk annyiba kerülhet, mint nálunk egy fakarám építése. De az ilyen gunyhókból kerülnek ki azok a selymek, melyek már az egész világon elterjedtek. Az ilyen gyárakat sokszor csak a gépek dübörgéséről vagy tudakozódás útján lehet felismerni s megkülömböztetni egy régi *yashiki*-től, vagy valami ó-divatú iskola-épülettől, ki-

véve, hogyha az ember el tudja olvasni a kerítés fölé írt kínai írásjegyeket. Van egy-nehány nagy téglá- és szeszgyára; de ezek is egy idegen telep közelében jelentékteleneknek mutatkoznak.

A mi építészeti szörnyeink és gép Babeleink nagy, egybefolyt kereskedelmi tőké árán jöttek létre; az ilyen gyűjtés a messze Keleten nem létezik, hiányzik a hozzá szükséges tőke. Még ha föltesszük is, hogy néhány emberöltő alatt Japán elő fogja teremteni a szükséges tőkét, azt föl nem tehetjük, hogy megfelelő építészete is lesz. A kereskedelmi központban épült két-emeletes kőházak nem jó eredményt mutattak; úgy látszik, a földrengés Japán építészetét állandó egyszerűsége kényszeríti. Maga a föld is fellázad a nyugati építészet ellen, sőt alkalmilag az új kereskedelemnek is ellene szegül, s a vasúti síneket kiveti helyükből.

Így aztán nemcsak a kereskedelem nem haladhat, hanem a kormányzat is hasonló állapotban van. Semmi sem állandó a koronát kivéve. A nemzeti politika azonos az örökös változással. Miniszterek, kormányzók, tanácsosok, felügyelők, mind, a magas polgári vagy katonai hatóságok, rendetlenül s meglepően rövid időközönként váltakoznak, s a kisebb hivatalnokok is mindég szétszóródnak a forgataggal. Abban a tartományban, ahol legelőször tartózkodtam Japánban, öt év alatt négy különböző kor-

mányzó volt. Mig Kumamoto-ban laktam, a háború kitörése előtt, ezen fontos hely katonai parancsnoksága háromszor változott. Az egyetemnek három év alatt három dékánja volt. Különösen a közoktatás terén fenomenalis a változások gyorsasága. Csak az én időmben öt különböző közoktatásügyi miniszter és több mint öt nevelési irány volt. A huszonhatezer nyilvános iskola vezetése annyira összeforrt a helyi lakossággal, hogy ha más oka nem is volna, az állandó változás elkerülhetetlen a lakosság folytonos változása miatt. Igazgatók és tanítók helyről-helyre vándorolnak; vannak harminc évnél alig idősebb férfiak, akik a birodalomnak csaknem összes tartományaiban tanítottak. Nem kevésbé csodálatos, hogy ilyen körülmények között bármely nevelési rendszer is képes volt nagyobb eredményt felmutatni.

Megszoktuk azt hinni, hogy minden igazi haladáshoz, minden nagy fejlődéshez szükséges egy bizonyos fokú állandóság. De Japán megcáfolhatatlan bizonyítékát adta annak, hogy óriási fejlődés jöhet létre minden állandóság nélkül. Magyarázata a faj jellemében rejlik, melynek nem egy vonása egyenes ellentéte a mienknek. Mindég mozgékonyan, mindég befolyásolhatóan, a nemzet egységesen haladt a nagy célok felé; alávetve a vagy negyvenmilliónyi tömeget a vezetők eszméinek, hogy azok alakítsák körülbelül úgy, amint a szél a vizet

vagy a homokot alakítja. S hogy így aláveti magát az alakításnak, ez ősrégi lelkivilágának tulajdonságai közé tartozik; ősi tulajdonsága a ritka önzetlenség és a tökéletes hűség. A nemzet jellemében az egoistikus individualizmus relativ hiánya okozta a birodalom megmentését; képessé tett egy nagy népet arra, hogy függetlenségét túlnyomó erővel szemben is megőrizze. Japán hálát adhat két nagy vallásának, erkölcsi ereje teremtoinek és főntartóinak: a Shintonak, mely megtanította az egyént arra, hogy mielőtt a családjára vagy magára gondol, uralkodója és hazája jusson az eszébe; és a buddhizmusnak, mely rászekeltette, hogy uralkodjék bánata fölött, hogy tűrje a kint, s örökös törvénynek tekintse a szeretettek elmulását s a gyűlölteket uralmát.

Manapság már észrevehetően hajlanak az elfásulásra, s oly változások fenyegetik, melyek a hivatalnokok hatalmát olyanná fejleszthetik, amilyen Kínában volt, ahol a hivatalnokok uralma átka és betegsége volt az országnak. Az új tanok erkölcsi eredménye nem ért föl az anyagival. A jövő század japánjának aligha fogják szemére vetni a tiszta önzést jelentő «egyénség» hiányát. Az egyetemi hallgatók dolgozatai is, az egyéni erő új felfogását támadó fegyvernek és az új érzést növekedő egoizmusnak mondják. «A mulandóság», írja az egyik a buddhizmusnak egy halvány emlékével a lel-

kében, «természetünkben van. Gyakran látjuk, hogy emberek, akik tegnap még gazdagok voltak, ma már szegények. Ez a haladás törvényének megfelelő versengés eredménye. Erre a versenyre kényszerítettünk. Kell vívunk egymással, ha nincs is rá hajlamunk. Milyen karddal küzdünk? A tudás kardjával, melyet a tanulással kovácsoltunk.»

Helyes, az önképzésnek két alakja van. Az egyik különösen a nemes tulajdonságok kifejlesztésére vezet, a másik olyasmit jelent, amiről jobb nem is beszélni. De nem az első az, amit Új-Japán most tanulmányozni kezd. Bevallom, hogy azok közé tartozom, akik azt hiszik, hogy az emberi szív végtelenül többet jelent az emberi értelemnél, még a nemzetek történetében is, s előbb-utóbb be fogja bizonyítani, hogy jobban meg tud felelni az élet Sphinxének kérdéseire. — Azt hiszem, a régi japán, épen mert elismerte, hogy az erkölcsi nagyság jóval fölötte áll az intellectualis nagyságnak, közelebb járt ezen kérdések megfejtéséhez. S végül bátorodom még idecsatolni Ferdinand Brunetièrenak a nevelésről írt egyik munkájából vett szavakat:

«Minden nevelési rendszer hiábavaló lesz mindaddig, míg Lammenais ezen szavaival nem fogunk próbálni hatni a szellemre: Az ember társadalom a kölcsönös adáson alapszik; vagy az ember embertársának hozott áldozatán; vagy

azon az elven: az egyén a tömegért; s minden igazi társadalom magva az áldozat! Erre nem tanítottak közel egy századon át; s ha megint iskolába kellene járnunk, csak azért is megtehetjük azt, hogy ezt újra megtanuljuk. Ennek az ismerete nélkül nem létezhet se társadalom, se nevelés, ha a növendéknek a társadalom tagjává kell válnia. Az egyéniség manapság a nevelés ellensége, mint ahogy a társadalmi rend ellensége is. Nem így volt ez mindég; de ilyenné lett. Nem is marad ez így, de most ilyen. Anélkül, hogy azt le akarnók rombolni, — ezzel egyik végletből a másikba esnénk, — be kell látnunk, hogy bármit teszünk is a családunkért, a társadalomért, a tanításért s a hazáért, az a munka az egyéniség rovására fog menni.»

III. AZ UTCAI ÉNEKES.

Egy asszony, kezében a gitárjával, egy hét-nyolc éves kis fiú kíséretében házam elé jött énekelni. Paraszt ruhát viselt, s a feje köré kék kendőt csavart. Rút volt; s vonásai rútságát egy erős himlőroham még megnövelte. A gyermek egy csomó nyomtatott verset cipelt.

A szomszédok gyűlni kezdtek a kertembe, többnyire fiatal anyák és gyermeklányok, hátukon a csecsemőkkel, de jöttek öreg asszonyok és emberek, sőt még a szomszéd *inkyo* is eljött. A jinrikishák is beállítottak a szomszéd utca sarkáról; s már nem volt több hely a kerítésen belül.

Az asszony leült a küszöbömre, felhangolta a gitárját s néhány bevezető taktust játszott rajta, és a népet mintha varázslat érte volna; mosolyogva, meglepetten néztek össze.

Mert a csúf, eltorzult ajkáról egy csodás hang rezgett, tört elő, fiatal, telt, behizelgő lágyágával ellenállhatatlanul megindító. «Asszony ez vagy tündér?» kérdezte az egyik

hallgatója. Csak asszony, de egy igazán nagy művész.

Játéka meglepte volna a legügyesebb geishát; ilyen hangot és ilyen éneket soha még geisha nem hallatott. Úgy énekelt, ahogyan csak egy földmives tud énekelni, — a hangok ritmusát talán a pacsirtától vagy a fülemülétől tanulta, — s olyan hangközöket, félhangközöket és negyedhangközöket használt, amelyeket a Nyugat zenei nyelvében soha sem használtak.

S míg énekelt, lassanként könny gyűlt a hallgatók szemébe. Nem értettem a dal szövegét; de éreztem, hogy a hang nyomán szívembe lopózott a japán élet bűje, türelme és bája, amint panaszosan valami sohasem létezettért könyörög. Mintha elborított volna valami láthatatlan gyengédség, s ez vibrált volna körülöttünk; rég elfelejtett helyek s idők emléke tért vissza hozzánk, kísérteties érzésekkel keverve, oly érzésekkel, melyek az élő világnak semmi helyén és idejében nem léteztek.

Akkor vettem észre, hogy az énekes vak.

Mikor befejezte az énekét, bevezettük az asszonyt a házba és kikérdeztük. Valamikor jó módban élt és még lánykorában tanult meg gitározni. A kis fiú fia volt. Férjét a szél ütötte. Szemevilágát a himlő vette el. De ereje megmaradt, s képes volt messzire elgyalogolni. Ha a gyermek elfárad, a hátára veszi. El tudja tartani a gyermeket és ágyhoz szegezett férjét,

mert ahol csak énekelt, a nép mindenütt sírva fakadt s bőven adott neki pénzt meg eleséget... Ez volt a története. Mi is adtunk neki pénzt és kenyeret s aztán a fia elvezette.

Megvettem a ballada egy példányát, mely egy nemrég történt kettős öngyilkosságról szól: *«Szomorú ének Tamajonéről és Takejiróról, — írta Takenaka Yone, Nippon Bashi negyedik kerületében, Osaka város déli negyedében, a tizennegyedik házban.»* Bizonyára fametszet volt, két kis képpel díszítve. Az egyik egy fiút meg egy lányt ábrázolt, amint búsan egymásra borulnak. A másik, — mint valami képsorozat utolsó száma, — egy asztalt ábrázolt, rajta egy kialvó lámpa s egy nyitott levél, tömjén füstölt egy serpenyőben, s egy vázában *shikimi* állt, az a szent növény, melyet a buddhisták a halotti áldozatoknál használnak. A különös, folyékony írással megírt szöveg, — mint a függélyes irányban írt gyorsírás, — fordítása így hangzott:

«Nichi-Hommachi első kerületében, a híres Osakában. —

— Oh! ezen shanju völgy nagy szomorúsága!

«A tizenkilenc éves Tamajonét első látásra megszerelte Takejiro, a fiatal munkás.

«Mindkettőjük életének közös volt a vágya, —

— Oh! mily szomorú szeretni egy geishát!

«Karjukra egy Sárkányt s a «Bambus» jegyet tevovírozták, — nem gondolva az élet keserveire ...

«De az 55 yent szabadságáért nem tudja kifizetni,

— Oh! mily nagy Takejira szívének az aggodalma!

«Együtt akarnak hát meghalni mind a ketten, mert ezen a világon sohasem lehetnek egymáséi . . .

«Bizva társnőiben, hogy majd hoznak tömjént meg virágokat,

— Oh! milyen kár, hogy távoztak, miként a fuvalom!

«Tamayoné fogta a vízzel telt serleget, melylyel a halálra szántak eljegyezték egymást . . .

«Oh! mily felháborodás a szeretők öngyilkosságán! —

Oh! milyen bánat lerontott életük fölött!»

Tulajdonképen sem a történet nem volt rendkívüli, sem a verselés nem volt kiváló. A mű minden varázsa az asszony hangjában rejtett. Sokkal a távozása után, a hangja még a fülembe esengett, — s oly különös édes-bús érzéseket ébresztett bennem, hogy nem tehettem mást, mint hogy igyekeztem megmagyarázni a bűvös hangok titkát.

S a következőket gondoltam:

Minden dal, minden melodia, minden zene csak az érzés egyszerű, természetes kifejezésének kifejlődését jelenti, a fájdalomnak, az öröme-
nek, vagy a szenvedélynek a beszéde, melyet

nem lehet betanulni, s amelynek a hangok a szavai. Amint a különböző nyelvek variálnak, úgy variálódik a hangösszetételeknek ez a nyelvete is. Azért a minket mélyen megindító dallamok érthetetlenek a japán füleknek, s azok a dallamok, melyeknek ránk semmi hatása, erősen hatnak annak a fajnak érzéseire, melynek a lelki világa úgy különbözik a mienktől, mint a sárga a kéktől. De hát ez a keleti dal, amelyet soha meg nem tanulhatok, ennek a vak aszszónynak a közönséges éneke, miért tudott bennem, az idegenben, mélyebb érzéseket ébreszteni? Biztosan voltak az énekes hangjának olyan tulajdonságai, melyek képesek voltak hatni valamire bennem, ami több mint egy faj tapasztalatainak az összege — valamire, ami tág mint az emberi élet, és ősrégi, mint a jónak és a rossznak ismerete.

Huszonöt éve, hogy egy nyári estén az egyik londoni parkban hallottam, amint egy fiatal leány «jó éjt» kívánt egy arra menőnek. Csak ezt a két kis szót hallottam: «Jó éjt!» Nem tudom, hogy ki volt a lány; sohasem láttam az arcát; s nem hallottam újra a hangját azóta. S mégis, oly sok idő múltán, «Jó éjt»-jének emléke az öröme-
nek s a fájdalomnak kettős megfoghatatlan rezgését hozza létre bennem, — e fájdalom s ez az öröm kétségtelenül nem sajátom, nem az én életem, de előbbi existenciák s elmúlt napok érzései.

Mert az, ami az ilyen egyszer hallott hang bűbája, nem lehet ebből az életből való. Szám-talan, rég elfelejtett életből származik. Természetes, hogy két teljesen hasonló hang soha sem létezett. De a szeretet hangján a gyöngéd-ségnek olyan bélyege van, mely közös az emberi hangok miriádjainál. Ezen hízog hangok jelentőségét az öröklött emlékezés teszi ismeretessé még az újszülött előtt is. Öröklött kétségtelenül ez is, mint a fájdalom, a szimpátia, a könnyö-rület hangjának a felismerése. S így történhe-tett, hogy messze, keleten, egy vak nő éneke még egy nyugatinak érzésvilágát is megindította, mely öregebb, mint az individuális élete, — felkeltette az elfelejtett bánatok bizonytalan, tompa pátoszáát — elfelejtett nemzetségek sze-retetének halvány ösztönét. A holtak sohasem halnak meg egészen. Csak elszunnyadtak a fáradt szivek s a dolgos elmék legsötétebb celláiban, nagy ritkán megzavarja őket egy-egy szó visz-hangja, amely eszükbe juttatja multjukat.

IV. EGY ÚTI NAPLÓBÓL.

A Kyoto-Osakai vonalon.

1895 április 15.

I.

Ha a japán nő nyilvános helyen, ahol nem feket le, elálmosodik, hosszú fátyolát arcára húzza, mielőtt elszunnyad.

Ebben a másodosztályú kupében most egy sorban három asszony alszik, lefátyolozott arca-l, s valamennyien ütemszerűen bölintgatnak, mint lotusz virágok a szellőben. (Ez a fátyol felemelés vagy véletlen vagy ösztönszerű; való-szinűleg ösztönszerű, amint lökés esetén ösztön-szerűen jobbkezünk segélyével szoktunk leülni vagy megkapaszkodni.)

A látvány kedves és egyszersmind furcsa is; de túlnyomóan kedves, mintegy betetőzi azt a báj-t, a mellyel a művelt japán nő minden dol-gát végzi — mindig a legkedvesebb s a leg-kevésbé önző módon. Megható is, mert a tar-tás néha bánatot, néha fáradt könnyörgést fejez ki. S mindezt azért, mert beléjük oltották, hogy kötelességüknek tartásák, hogy a világnak csak boldog arcot mutassanak.

Ez a tény egy tapasztalatomra emlékeztet.

Egyik szolgámat, aki soká volt házamnál, a halandók legboldogabbikának tartottam. Mindig mosolygott, ha szóltak hozzá, boldog volt munka közben, s úgy látszott, mintha az élet kicsinyes bajairól mit sem tudna. Meglestem egyszer, mikor egyedül hitte magát, s bágyadt arca megijesztett. Nem ezt az arcot ismertem én. A fájdalom s a keserűség kemény vonásai húsz évvel idősebbnek tüntették fel az arcát.

Halkan köhintettem, hogy észrevegyen. S egyszerre, mintegy csoda által megijult az arca, elsimult, meglágyult, felderült.

Csakugyan, ez az állandó, önzetlen önuralom csodája volt.

II.

Kyoto, ápr. 16.

Kis szobámban az ablakredőnyöket félre tolták; s a kelő nap arany fénysugarai közvetlenül a shojimra festik egy kis barackfa tökéletes, éles árnyékát. Halandó festő nem tudná felülmúlni ezt a silhouettet — még egy japáni sem. Sötétkéken rajzolódik a sárga fénysávokra, s a csodás kép még a mélyebb és világosabb árnyalokat is kiemeli, a kintlevő, bentről láthatatlan fa ágai különböző távolságainak megfelelően.

Gondolkozni kezdtem rajta, hogy a világitásra

használt papir-lámpák használata talán hatott a japán művészetre. Éjjel, a csak shojikkal elzárt japán ház olyan, mint egy papir-lámpa — egy laterna magika, mely nem kívül, de magában mutat mozgó árnyakat. Nappal kívülről esnek az árnyak a shojikra; de ezek nagyon csodásak lehetnek napfelkeltekor, ha a sugarak, mint ebben a percben, vízszintesen esnek egy bájos kertrészleten keresztül. Bizony nem együgyű az a régi görög mese, hogy a művészetek eredete abban az első, önkénytelen kísérletben volt, mikor az ifjú szerelmese árnyékát a falra akarta rögzíteni. Valószínű, hogy a művészet, s általában minden természetfölötti megérvés kezdete az árnyékok tanulmányozásában rejlik. S a shojira vetett árnyak oly érdekesek, hogy szinte szuggerálják egy bizonyos, egyáltalában nem primitív, de természetűen fejlődött japán rajzmódor magyarázatát, melyről különben nehezen lehetne beszámolni. Természetesen figyelembe kell venni a japán papírt is, mely bármely homályos üvegnél jobban feltünteti az árnyékot és aztán magának az árnyéknak a természetét is. A nyugati növényzet, például, nehezen szolgáltatna oly kecses árnyakat, mint a japán kertek fáai, melyeket századokon át feltűgonddal fejlesztettek oly kecsesekké, amint azt a természet csak megengedi.

Kivántam, bárcsak a shojim papirja olyan lenne, mint egy fénykép-lemez, érzékeny a kelő nap

első, elragadó impressziói iránt. Mindig sajnáltam, ha valami szép eltorzult: a gyönyörű silhouette hosszabbodni kezdett.

III.

Kyoto, ápr. 16.

A különösen szép dolgok közül Japánban az a legszebb, mikor az imádás vagy a nyugalom magasztos helyéhez közeledtünk — az Utakhoz, melyek Schova vezetnek, a Lépcsők, melyek Semmire visznek

Bájuk természetesen az idegenszerűségben rejlik — az emberi munka s a természet legfinomabb világításának, alakjainak s színei egyesülési módjának eredménye, — olyan báj, mely esős napokon elenyészik; de azért, hogy változó, nem kevésbé csodálatos.

Az emelkedés esetleg egy fákkal szegélyezett, rosszul kövezett félmérföldnyi úttal kezdődik. Egymástól szabályos távolságban kőszörnyek őrzik az utat. Egy magas kőlépcsőhöz érünk, mely sötét-zöld árnyékban egy terrassera vezet, melyet öregebb s vastagabb fák árnyékolnak be; s innen újabb lépcsők emelkednek mindig új, árnyas terasseokra. Kapaszkodunk, kapaszkodunk, kapaszkodunk, míg végre egy szürke torii megett feltűnik a cél: egy kicsi, üres, színtelen fa-szentély, — a shinto-mjia. S ha ilyenkor, a mély csendben s árnyékban megtett út

után csap meg az elhagyatottság szellője, érintése maga a kisértetiesség.

Egész sereg hasonló buddhista tapasztalat vár azokra, akik törődnek velük s keresik őket. Például, ajánlatos meglátogatni a Higasi-Otani temetőket, Kyotóban. Széles út vezet a templom udvarába, s innen egy remek korláttal ellátott, teljes ötven lányi széles, masszív, mohos lépcső visz egy fallal kerített terrassera. A szín valami Boccaccio korabeli olasz mulató-helyhez vezető útra emlékeztet. De a terrassera érve csak egy ajtót látunk, — mely a temetőbe nyílik! A buddhisták nagy kertésze azt akarta-e ezzel értünk adni, hogy minden pompa, minden hatalom és minden szépség végre is az enyészetre vezet?

IV.

Kyoto, ápr. 19—20.

Három nap legnagyobb részét a Nemzeti Kiállításban töltöttem — ez az idő alig elegendő arra, hogy a kiállított dolgoknak csak a főjellemtvonásait s jelentőségét is megkülönböztethessük. Dacára különösen iparművészeti jellegének, majdnem minden tárgy egy-egy remekmű, mert a művészet oly bámulatosan érvényesül a gyártmányok minden nemén. Az idegen kereskedők s nálamnál élesebben megfigyelők más és komolyabb jelentőséget tulajdonítanak nekik, — a Kelet legnagyobb fenyegetésének

tartják Nyugat ipara és kereskedelme ellen. «Angliához képest — írja a londoni *Times* egyik levelezője — egészben egy fityinget sem ér... A japánok előbb jöttek be Lancashirebe, mielőtt Koreát és Khinát meghódították. Békés győzelem volt ez, — fájdalom nélküli elvi érvágás. A kyotoi kiállítás egy új iparvállalat óriási fejlődésének a bizonyítéka... Az az ország, ahol a munkások három shilling heti bére arányos a kiadásaikkal — ha minden másban egyenlőek is — kell, hogy legyőzze versenytársait, akik a japán árfolyam négyszeresét fizetik». Bizonyos, hogy ez az ipari jiujustu előreláthatatlan eredményeket ígér.

A kiállítás belépti díja is jelentős tény. Csak öt senn, s még ebből is valószínűleg óriás tőke fog összegyűlni, — oly nagy a látogatók száma. A parasztnaponta tömegestől érkeznek a városba, — többnyire gyalogszerrel, mintha zarándok úton lennének. S millióknak ez az utazás tényleg zarándok út is, mert a legnagyobb shinto templomok egyike most lesz felavatva.

Maga a művészeti osztály az 1890-diki tokiói kiállítás művészeti része mögött állt. Szép dolgok voltak itt is, de csekély számban.

Ez talán ama mohóság következménye, melylyel a nemzet minden energiáját és tehetségét a pénzszerzésre fordítja; mert ott, ahol a művészet egyesül az iparral, — mint a keramikában, az email- s a berakott munkákban, s a

limzésnél, — szebb és drágább munkákat soha sehol sem mutathatnak fel.

Valóban, egyes kiállított tárgyak nagy értéke arra készítetett, hogy ellent mondjak egyik japán barátomnak, aki elgondolkozva megjegyezte: «Ha Khina átveszi a nyugati iparmódszert, képes lesz legyűrni minket a világ minden piacán.»

«Talán az olesó gyártmányokban — feleltem. — De nincs okunk azt hinni, hogy Japán gyártmányai olesóságától függ. Azt hiszem, nyugodtan megbizhat művészete felsőbbségében s jó ízlésében. Egy nép művészi géniuszának oly speciális értéke van, hogy ellene hiába esküszik össze minden olesó munka. A nyugati nemzetek között Franciaország szolgálhat példaképpen. Jólétét nem annak köszönheti, hogy olesóbb szomszédainál. Jóságai a legdrágábbak a világon; művészi és luxus cikkekkel kereskedik. De minden civilizált vidéken veszik azokat, mert a legjobbak a maguk nemében. Miért ne lehetne Japán Kelet Franciaországa?»

A kiállítás leggyöngébb része az olajfestészeté, — az európai modorú olajfestésé. Ha a saját külön kifejezési módjukat követnék, mi sem akadályozná a japánokat, hogy olajfestéssel is gyönyörű dolgokat teremtsenek. A nyugati festési módján tett kísérleteik, melyek megkövetelnék a nagyon realisztikus kidolgozást, csak középszerű tanulmányok. Nyugat művészi

szabályainak megfelelő ideális olajfestmények festésére még nem képesek.

Talán találnak majd kaput a széphez, talén épen az olajfestés által, úgy, hogy ennek a módszerét hozzá alkalmazzák majd nemzeti géniuszuk követelményeihez; mostanáig azonban még semmi nyoma egy ilyen irányzatnak.

Rossz benyomást tett egy akt, egy nő, amint egy nagy tükörben nézi magát. A japán sajtó, a Nyugat művészi felfogására vonatkozó, épen nem hízogó megjegyzések kíséretében követelte a festmény elszállítását. Pedig a képet japán festő festette. Közönséges másolás volt: de azért bátran 3000 dollárt kértek érte.

Egy ideg a festmény közelében figyeltem, milyen hatással lesz a közönségre, — melynek többségét parasztok tették. Megbámulták, gúnyosan nevettek, tettek egy-egy megvető megjegyzést s aztán a *kakemonó*okra fordították figyelmüket, melyeket érdemesebb is volt szemügyre venni, noha áruk csak 15—20 yen között váltakozott. A megjegyzések főleg a jó izlésről alkotott «idegen» fogalmakra vonatkoztak. (Az alakot európai fejjel festették.) Úgy látszott, senki sem tartja japán munkának. Nem hiszem, hogy a tömeg megtúrta volna, ha japán nőt ábrázol.

Minden gúny, mely magára a képre irányult, igazságos volt. Semmi ideális nem volt a munkán. Egyszerűen csak egy női aktot ábrázolt

olyan pózban, amilyenben egy nő sem szeretné magát látni. S egy meztelen nő képe, ha jó is a festmény, még nem művészet, ha művészet idealizmust jelent. A kép realizmusa volt bántó. Az ideális meztelenség lehet isteni, az emberfölöttiről alkotott emberi álmok legistenibbje. De egy meztelen ember csöppet sem isteni. Az ideális meztelenség nem tűr övet, mert bája oly vonalakban van, melyeknek a szépségét nem lehet elfátyolozni, nem lehet megtörni. Az élő emberi test nem ilyen istenien arányos. Kérdés: joga van-e a művésznek megteremteni önmagáért a meztelenséget, amíg nem sikerült azt az emberinek és a valónak minden nyomától elkülöníteni?

Igaza van annak a buddhista közmondásnak, hogy egyedül az böles, *aki a dolgokat egyéniségük nélkül látja*. S a nézésnek ez a buddhista módja alkotja az igazi japán művészet nagyságát.

V.

Ezeket gondoltam:

Az isteni meztelenség, mely az abszolút szépség lényege, a szemlélőt nem minden melankoliától ment meglepetéssel és gyönyörrel tölti el. Nagyon kevés műremek képes így hatni, mert igen kevés közelíti meg a tökéletességet. Néhány szobornak és drágakőnek meg van ez a hatása;

s egynéhány finom tanulmánynak, mint pl. a Műkedvelők Körében kiállított metszeteknek. Minél tovább nézzük, annál inkább nő a csodálatunk, mert ezeken nincs vonás és a vonásnak nincs olyan része, melynek szépsége minden eddig látottat felül ne múlta emlékezetünkben. Ennek a művészetnek titkát soká természetfölöttinek tartották; s valóban hatása, ahogy a szépséget megéreztetni, több mint emberi, — emberfölötti oly értelemben, hogy a földi életen kívül esik, emberfölötti, mint minden érzés, amit ismerünk.

S a hatása?

Különösen hasonlít s valószínűleg rokona is annak a pszichológiai hatásnak, mely az első szerelemmel jár. Plato a szépség hatását a Lélek hirtelen, homályos visszaemlékezésének tartja az Isteni Esmék világára. «Azokat, akik az előttük levő dolgokon meglátják ennek valami képét, a kettő közötti hasonlatosságot, villámcsapáshoz hasonló ütés éri, és bizonyos tekintetben kiragadtatnak önmagukból. Schopenhauer az első szerelem hatását a Faj-Szellem Akarat-hatalmának mondja.

Napjainkban Spencer positiv pszichológiája kijelenti, hogy a leghatalmasabb emberi érzés első megjelenésének minden egyén tapasztalata föltétlenül előzménye. Így a metafizika s a tudomány régi és modern eszméi egyhanguan elismerik, hogy az egyénnek az az érzése, mi-

kor a szépséget először fogja fel a maga teljességében, egyáltalában nem individuális.

S ez az igazság vajon nem áll-e a legnagyobb művészet hatására nézve is? Az ilyen művészettel kifejezett ideál biztosan hatni fog a Mult minden tapasztalatára, ami a szemlélő érzésvilágában főlhalmozódott, — valamire, amit az ősök végtelen sorától örököltünk.

Valóban az ősök végtelen sorától!

Ha századonként három nemzetséget számítunk s feltételezzük, hogy vérrokonok között házasság nem köttetett, akkor egy francia matematikus számítása szerint, nemzete minden egyes élő tagjának ereiben az 1000-ben élt emberek 20 milliójának vére folyik. Vagy a mi időszámításunk első évétől számítva a mai ember őseinek a száma összesen 18 quintilióra rúg. De mennyi idő húsz század egy ember életéhez képest!

Tehát a szépség megérzése, mint érzéseink mindegyike, természetesen egy megmérhetetlen mult megszámlálhatatlan és elképzelhetetlen tapasztalatainak öröksége. Minden æsthétikai érzés milliárdnyi, az ész bűvös talajába eltemetett kísérleties emléket foglal magába. S minden emberben él a szépségnek egy ideálja, mely végtelen sok meghalt, a szemnek egykor oly kedves alak szín- és báj-észlelésének összesége. Ezt a rejtett — lényegében oly hatalmas — ideált nem lehet kedvünk szerint fel-

idézni képzeletünk elé; de villámként felvillan, ha a külső érzékek valami némileg hozzá hasonlót észlelnek. Az az igéző, szomorú, gyönyörteljes rezgés, amely ilyenkor érezhető, az idő és az élet árjának hirtelen visszafordult folyását kíséri; s akkor egy pillanatnyi heves érzelemben évmilliók és milliárdnyi generációk érzéseinek összesége van.

Csak egy kultúra művészeinek — a görögöknek — sikerült létrehozni azt a csodát, hogy saját lelkükből kitudták fejteni a szépség Faji-Ideálját, s azt disztárgyakon és márványba vésvé megörökítették. A meztelenséget ők tették istenivé; s műveiken még most is, mi is megérezzük az istenit, mint azt ők maguk érezték. Talán azért voltak erre képesek, mert mint Emerson állítja, valamennyien tökéletes érzékekkel bírtak. Valószínű, hogy nem azért, mert maguk is szépek voltak, mint a szobraik. Egy férfi s egy nő sem lehet olyan. Annyi bizonyos, hogy világosan megkülömböztették s meghatározták ideáljukat, — mely megszámlálhatatlan millió szem és szemhéj, nyakhajlás, száj és áll, meghalt test és tagok bája emlékezetének összessége.

Maguk a görög szobrok is bizonyítékai annak, hogy nincs abszolút egyéniség, — hogy a szellem annyi lélek összességéből áll, ahány sejtből az emberi test.

VI.

Kyoto, ápr. 21.

Az egész birodalom legnemesebb templom-építészeti példányait most fejezték be; s a Templomok Városa két olyan épülettel gazdagodott meg, melyet ezer éves főnállása alatt egy sem mult fölül. Az egyik a kormány ajándéka, a másik a népé.

A kormány ajándéka, a Dai-Kioku-Den, Kwammu-Yenno, az ötvenegyedik japán császár, s a szent város megalapítójának tiszteletére rendezett ünnepségek emlékére épült. A császár szellemének szentelt Dai-Kioku-Den természetesen shinto templom, a legnagyobb szerűbb az összes shinto templomok között.

Dacára ennek nem shinto modorban épült, hanem Kwammu-Tenno eredeti palotájának a hasonmása, az eredeti palotához vezető lépcsők felett. Hogy ez a nagyszerű eltérés konvencionális formáktól mennyire hat a nemzeti érzésre s az ezt sugalló hódolatnak mélyeséges poézisét csak azok tudják teljesen megérteni, akik tudják, hogy Japánt tényleg még mindig a halottak kormányozzák. A Dai-Kioku-Den építményei magasztosabbak a szépnél. Még itt, a japán városok legrégibbjében is megdöböntöek, görbe tetői vonalainak minden hajlása egy más, sokkal fantasztikusabb korról mesél.

A legexcentrikusabb s a legfeltűnőbb az egé-

szen két emeletes, öt toronynyal, öt valóságos khinai álommal ellátott kapuja. Az építmény színezete nem kevésbé vonzó, mint formája; színes tetőzetébe izlésesen antik, zöld zsindeyeket illesztettek. Kwammu-Tenno dicső szelleme bizonyára örömet leli az építészet varázsvesszejével oly bájosan felidézett múltban.

De a nép ajándéka Kyotonak mégis nagyobb. A híres Higashi Hongwanji képviseli ezt, — a keleti Hongwan templom (shinshu). Nyugati olvasóim némi fogalmat alkothatnak maguknak róla azon egyszerű tényből, hogy nyolc millió dollárba került, s építése 17 évet vett igénybe. Ha csak kiterjedését vesszük, más, olcsóbb japán épületek nagyban felülmúlják; de az, aki ismeri a japán buddhista templomok építési módját, könnyen megértheti, mennyi nehézségbe ütközik egy 127 láb magas, 192 láb mély s több mint 200 láb hosszú templom építése. Különös alakja, kivált tetejének hosszú, hajlitott vonalai a Hongwanjit a valóságnál sokkal nagyobbak mutatják, óriásnak tűnik. Bárhol is csodás építménynek tartanak. Negyvenkét láb hosszú és négy láb vastag gerendák vannak benne; s pillérei kerülete kilenc lábnyi. A belső dekorációk értékét hozzávetőleg kitalálhatjuk abból, hogy a főoltár mögötti függöny lotusz virágainak csak a festése 10,000 dollárba került.

S ez a csodálatos mű csaknem kizárólag a parasztnak verejtékes munkával szerzett fillérei-

nek összegén épült. S mégis vannak, akik azt hiszik, hogy a Buddhizmus kihalófélben van!

Több mint százezer paraszt jött el a felavatására. A nagy templom-udvarban tizezrenként letelepedtek az egy holdnyi területű gyékényekre. Így vártak délután három órára. Az udvar élőtengerhez hasonlított. S a sokaságnak este hétig kellett várni frissítő nélkül a perzselő napon, míg a ceremonia megkezdődött. Az udvar egyik sarkában mintegy húsz fehér ruhás fiatal lányt láttam, különös sapkákkal a fejükön, — kérdeztem, kik azok? Egyik szomszédom felelt: «Az egész tömegnek több órán át kell itt várnia s felfő, hogy néhányan rosszul lesznek. S azért kirendeltek hivatásos ápolónőket, hogy a betegeket gondjukba vegyék. Hordágyak és kocsi is vannak készletben és sok orvos is van jelen.»

Csodáltam ezt a türelmet és ezt a hitet. S a parasztnak igazuk van, ha szeretik ezt a csodás templomot, mely közvetlenül úgy mint közvetve valóban az ő művük. Mert az építésnek nem kis részét is ők maguk végezték, tiszta szeretetből. A tető hatalmas gerendáit távoli hegyekből vontatták Kyotóba, buddhista asszonyok és lányok hajából készült köteleken. Egy ilyen kötél, melyet a teplomban őriznek, több mint 360 láb hosszú s az átmérője közel három hüvelyk.

A nemzeti vallás két remek emlékéből azt a tanulságot vontam le, hogy a jövőben az er-

kölcsei erő valószínűleg növekedni fog, s vele fog növekedni ezen érzés értéke is, párhuzamosan a nemzeti jólét növekedésével. A buddhismus mostani látszólagos hanyatlásának a szegénység az oka.

De most a jólét korszaka van keletkezében. Nehány buddhista külsőségnek el kell pusztulnia; néhány shinto babonának meg kell halnia. Az életrevaló igazságok s a hit el fog terjedni, megerősödik s csak még biztosabb utat fog találni a nemzet szívéhez, s elfogja őt készíteni megpróbáltatásokra, a nagyobb szerű s durvább életre, melybe be kell lépnie.

VII.

Kobé, apr. 23.

Meglátogattam a hal s a halászati eszközök kiállítását, mely egy hyogoi kertben, a tengerparton van. Waraku-ennek hívják, ami «Az Öröm s a Béke kertjét» jelenti. Olyan, amilyen hajdanában a dombos vidék képe volt, s megérdemli a nevét. Kerítése fölött kilátni az öbölre, a hajókon levő halászokra s a napsugarban fénylő, vakítóan fehér vitorlákra; ezek mögött a látóhatár szélén magas csúcsok emelkednek, melyeket mályva színűre festett a távolság.

Tiszta tengervízzel megtöltött különös alakú tartályokban ragyogó színű halak úszkáltak. Oda mentem az aquariumhoz, ahol az üveg

mögött különös fajtájú halak nyüzsögtek, — olyanok, mint a mesebeli sárkányok, aztán kardpengéhez hasonló halak, olyanok, melyeket mintha kifordítottak volna, s voltak furesa, csinos, pillangószínű halak, melyek ingújszerű uszonyaikat lebegtetve úgy forogtak, mint a táncosnők.

Láttam a különböző fajtájú hajók, hálók, horgok és halcsapdák és az éjjeli halászatához való fáklyatartók mintáit. Láttam a halászat minden nemét ábrázoló képeket, s a cetfogást ábrázoló képeket és szobrokat. Az egyik kép irtóztató volt, — egy óriás hálóval elfogott cet haláltusája, a véres habokon lebegő hajók, — s az egyetlen kiemelhető alak: egy meztelen ember az óriás hátán, amint nagy szigonyát belédöfi, s a szúrás nyomán felszökellő vér... Hallottam, amint mellettem japán szülők kis fiúknak magyarázták a képet, s az anya így szólt:

«Mikor a cet halálán van, megszólal; Buddhát hívja segítségül, — *Namu, Amida, Butsu!*»

A kert más részében házi állatok voltak, egy ketrechen jeges medve, egy kalickában egy páva, s még egy majom is volt itten.

A nép a háziállatokat s a medvét kenyérrel etette, megpróbálták rábírní a pávát, hogy kiterjessze a farkát, s gonoszul bosszantották a majmot. Közel a kalickához leültem egy tea-ház verandáján; nemsokára azok a japánok is

erre vették az utjukat, akikkel együtt néztem a ceffogás képét; hallottam, amint a kis fiú megszólalt:

«Édes apám, azon a hajón van egy igen-igen öreg halász. Mért nem megy el ez is a sárkánykirály palotájába, mint Urashima?»

Az atya ezt felelte: «Mert Urashima egy teknősbékát fogott, aki tulajdonképen a sárkánykirály egyik leánya volt. Jól bánt vele, s így megjutalmazták jóságáért. De ez a halász semmiféle teknősbékát nem fogott, s különben is, ő már öreg arra, hogy feleségül vehesse. S ezért nem juthat el a palotába.»

A fiu azután végig nézett a virágokon, a szökökutakon, a fehér vitorlás, napsütötte tengeren, s mindezek mögött a mályvaszínű hegyekre pillantva, felkiáltott:

«Édes apám, hát lehet-e ennél szebb hely a világon?»

Atyja boldogan mosolygott, s felelni készült; de mielőtt szólhatott volna, a gyermek felkiáltott, felugrott és örömben tapsolni kezdett kis kezeivel, mert a páva hirtelen kiterjesztette pompás farktollait, s mindenki a kalickához sietett. S így nem hallhattam a kedves kérdésre a feleletet. De később azt gondoltam, hogy ez csak így szólhatott:

«Gyermekeim, mindez nagyon szép. De a világ telve van szépséggel; s lehetnek ennél sokkal szebb kertek is.»

«De a legszebb kert nem a mi földünkön van, Amida kertje ez, a Nyugat Paradicsomában.»

«Aki életében nem vétkezett, halála után ottan lakhatik.»

«Napként ragyogtatja ott farkát az isteni Kujaku, az ég madara, míg a Hét lépcsőről s az Ót hatalomról énekel.»

«Vannak ott csillámló vizű tavak, s azokon kimondhatatlanul szép lotuszvirágok. A virágokból állandóan szivárványszínű sugarak ragyognak, Buddha újszülötteinak a lelkei.»

«S a lotuszimbók között susogó víz a kelyhekbe zárt lelkeknek a Végtelen Értelemről, a Végtelen Bölcsességről s a négy Végtelen Értelemről beszél.»

«S itt nincs különbség istenek s emberek között, kivéve Amidát; az ő fénye előtt az istenek is meghajolnak; s mindnyájan az «*Ó te végtelen világosság*» kezdetű dicsőhimnuszt énekelik.»

«De a Mennyei patak hangja mégis mindég azt ismétli, mintha ezek szaval enne: *Még ez sem a legfőbb; ennél is van Magasabb! ez nem a Valóság; ez nem a Béke!*»

V. AZ AMIDA-TEMLOM PAPNŐJE.

I.

O-Toyo, mikor férje, — aki mint távoli rokon, házasság okából került a családba, — főnöke parancsára a fővárosba utazott, nem aggódott a jövő miatt. Csak szomorkodott. Eljegyzésük óta ez volt az első eset, hogy el kellett válniok. De hiszen atyja és anyja vele maradt, s ott volt még valaki, akit, — bár ezt soha, még önmagának se vallotta be. — mindkettőjüknél jobban szeretett, a kis fia. Tömerdek dolga akadt a háztartásban; meg aztán sok szöveget is kellett szőnie, — selyemből és pamutból.

Naponta egy bizonyos időben, egyszerű kis ebédet talált fel férje kedvenc szobájában a távollevőnek, csinos lakk tálcákon, — miniatüre ételeket, amilyeneket az ősök szellemének s az isteneknek áldoznak. Férje keletre utazott, s azért a szoba keleti sarkában találta fel az ebédet, s eléje tette férje ülőpárnáját. Mielőtt az ételekhez nyúlt, mindég felemelte a kis

levesestál fedelét, hogy lássa, van-e pára lakkozott felületén. Mert azt tartják, ha az így felajánlott étel fődőjét gőz borítja, a távollevő kedvesnek jól megy a sora. De ha nem borítja, hallott, — mert ez annak a jele, hogy lelke elszállt, s most maga keres magának táplálékot. O-Toyo a lakk felületén nap-nap után vas-tag páraréteget talált.

Gyermeke állandó gyönyörűségére szolgált. Három éves volt s olyan kérdésekkel állt elő, melyekre egyedül az istenek tudnák megadni a helyes választ. Ha játszani akart, felre tette munkáját és játszott vele. Ha pihenni akart, csodás meséket mondott neki, s kedves, egyszerű feleleteket adott olyan kérdésekre, melyekre az emberiség soha sem fog felelhetni. Este, mikor a szentképek előtt meggyújtották a kis mécseket, rövid gyermekimákra tanította. Ha lefektette és elaludt, munkájával melléje ült és hosszan figyelte nyugodt, kedves kis arcát. Néha a gyermek mosolygott álmában, s O-Toyo tudta, hogy az isteni Kwannon játszott vele álmában, s elsuttogta azt a buddhista imát, mellyel a Szűzet szokták felidézni, «aki mindég lepillant az ima szavára».

Néha, nagyon derült napokon, hátán a kis fiúval, felkapaszkodott a Dakeyama hegyre. Kis fia nagyon szerette ezeket a sétákat, mert anyja ilyenkor mindenfélét mutatott neki és figyelmessé tette a madarak szavára. A mocsaras út

ligeteken és erdőkön, füves lapályon és különös erdőkön vezetett körösztl; az útszéli virágok kelyhe mesét rejtett, s a fatörzsekben szellemek tanyáztak. A galambok turbékoltak, a gerlék búgtak; s kabócák szökdeltek, röpködtek s csiripeltek.

Mindazok, akik távollevő kedveseikre várnak, ha csak tehetik, elzarándokolnak a Dakeyama csúcsra. A város minden pontjáról látható; s a tetejéről messze ellát a szem, más városokba. Legtetején egy emberalakú s nagyságú függélyes kőszikla van, rajta és előtte sok apró kavicsot halmoztak fel. Közéleben kis shinto kápolna áll, egy rég meghalt hercegnő szellemének építették. Mert egykor ő is ott várt egy távollevőre, akit szeretett, addig várta, míg elhervadt s kővé változott. A nép kápolnát emelt emlékének s a távollevők szerettei ma is itt imádkoznak kedveseik visszatéréseért; mindenki, ha elvégezte imáját, haza visz egyet az itt felhalmozott kavicsok közül. Ha a kedves vissza tért, a kavicsokat vissza kell vinni a hegy tetejére, a sziklához, s hála áldozatul és emlékül más kavicsokat is kell hozzá tenni.

Ezeken a napokon a csendes est mindég leszállt, mielőtt O-Toyo s a fia haza értek; mert hosszú volt az út, melyet oda-vissza hajón kellett megtenniök a város körül levő rizsföldek óriási síkságán keresztül, — s a hajózás lassú módja a közlekedésnek. Néha a csillagok

s a szentjánosbogarak, néha maga a hold világított nekik, s — ilyenkor O-Toyo halkán el-énekelte fiának a gyermekdalt a holdról:

Nono-San

Kicsi hold kisasszony

Hány éves vagy?

«Tizenhárom napos —

Tizenhárom meg kilenc napos.»

Bizony fiatal vagy,

Talán azért hordod

Azt a vörös övet

Oly csinosan megkötve,

S karcsú derekadon

Azt a szép fehéret.

Oda adnád a lónak?

«Oh! nem, nem»

Od' adnád a tehénnek?

«Oh! nem, nem»

S a mérföldekre terjedő vízborította földekről fel-felhangzott a kék éjszakába az a hatalmas, brekegő kar, mintha magának a földnek szava volna, — a békák éneke. O-Toyo megmagyarázta szavaik értelmét a fiának: *Mé kayui! mé kayui!*

«Szemem lecsukódik; aludni akarok.»

Azok boldog órák voltak.

II.

S azután, az élet és halál urai, akiknek útjai örök titkok maradnak, három nap alatt két

csapást mérték a szívére. Először arról értesült, hogy szeretett férje, akiért annyit imádkozott, többé nem térhet vissza hozzá, -- mert vissza tért az ürbe, ahonnan minden származott. S kis idő múlva a kínai orvos tudtára adta, hogy kis fia elszunnyadt, oly mélyen, hogy többé nem tudja felkelteni. Úgy tudta meg ezeket, ahogy a villámfénynél felismerünk egyes alakokat. A villámok között teljes sötétség uralkodott: ez az istenek könyörülete.

Ez is elmúlt; s ő felépült, hogy szembe nézen egy ellenséggel, akinek a neve Emlékezet. Az emberek előtt arca olyan volt, mint a mult napokban, kedves és mosolygó. De ha magára maradt látogatójával, elvesztette az erejét. Kis játékokat készített, s a gyékényre kiterítette a kis ruhákat, nézte őket, suttogott hozzájuk s csendesen mosolygott. De a mosoly mindég hangos, szenvedélyes zokogásba fulladt; s fejét a földhöz verve, örvényre vont a kérdőre az isteneket.

Egy napon gyenge vigasz jutott az eszébe, — az a szertartás, amelyet a nép *Totitsu banashin*nak nevez, — a halott idézés. Nem hívhatná-e vissza a fiát, ha csak egy rövid percre is? Megzavarná ugyan kis lelke nyugalma, de fia nem tűrné-e szívesen a percznyi fájdalmat, hogy legforróbb kívánságát teljesítse? Bizonyára!

Ha felakarjuk idézni a halottat, el kell menni egy buddhista vagy egy Shinto paphoz, aki

ismeri a szellemidézés ritusát, s el kell hozzá vinni az illető halott sirtábláját, az ihaít.

Először tisztító szertartásokat végeznek; az ihai előtt gyertyákat gyújtanak és tömjént égetnek; imákat mondanak s a sutrák egyes részeit idézik; s virágokat vagy rizst áldoznak. Ez esetben a rizsnek nyersnek kell lennie.

S ha mindent előkészítettek, a pap balkezébe egy ijjalakú eszközt vesz, s jobbával gyorsan pengetve azt, kiejti a hallott nevét s e szavakat kiáltja: «*Kitaro yo! Kitaro yo! Kitaro yo!*» ez azt jelenti: «Eljöttem.» S eközben hangja fokenként elváltozik, s lassanként a halott hangjává lesz, mert annak a szelleme beléje költözött.

S ekkor a halott gyorsan válaszol a hozzá intézett kérdésekre, de közben folyton azt kiáltja: «Siessetek! Siessetek! mert kínos ez a visszatérés, s csak kis ideig maradhatok!»

S ha felelt, a szellem távozik, s a pap eszméletlenül esik a földre.

A halottakat nem jó felidézni. Mert ez által helyzetük rosszabbodik. Visszatérve a másvilágra, alacsonyabb helyet foglalnak el, mint amilyenben előbb voltak.

Manapság a törvény tiltja e szertartásokat; s bár ez a törvény jó és igazságos, mégis ezóta vannak, akik gúnyt űznek az emberek szívében lakozó természetfölöttivel.

Így történt, hogy egy éjjel O-Toyo a város

hatarán levő magányos kis templomban térdelt kis fia ihajja előtt, s hallgatta a szellemidéző szókat. S egyszerre a szellemidéző ajkairól egy jól ismert hangot hallott, — melyet mindközött legjobban szeretett, — de nagyon gyenge és halk volt ez a hang, olyan, mint a szellő sóhajtása.

S a gyenge hang így szólt hozzá:

«Gyorsan, gyorsan kérdezz, anyám! Sötét és hosszú az út; nem időzhetek.»

Remegve kérdezte:

«Miért kell búsulnom a gyermekemért? S mi-ben áll az istenek igazságossága?»

S a válasz így szólt:

«Ó anyám, ne zúgolódjál! Én csak azért haltam meg, hogy téged megváltsalak a haláltól. Mert ez az év a betegségek s a szomorúság esztendője volt — megtudtam, hogy neked is meg kellett volna halnod; s könyörgéseimre megengedték, hogy a helyedet én foglaljam el.

«Ó anyám, ne sírass engem! nem jó zúgolódnia a halál ellen. Csendes útunk a Könnyek patakján keresztül visz; s az anyák könnyetől megdagadnak a patak hullamai, s a lélek nem tud átkelni rajta, s a partján kell bolyongnia.

«Azért kérlek edes anyám, ne búsulj! S adj nekem néha-néha egy kis vizet.»

III.

Ez időtől fogva nem látták sírni. Mint ezelőtt, könnyedén és rendesen teljesítette gyermeki kötelességeit.

Múltak az évek; s atyja újra férjhez akarta adni. Így szólt az anyjához:

«Ha leányunknak megint fia születne, ez nagy örömet okozna neki is, nekünk is.»

De a böles anya így felelt:

«Leányunk nem boldogtalan. De nem mehet újra férjhez. Gyermekké lett, aki nem ismeri a bánatot s a bűnöket.»

Igaza volt, O-Toyo nem érzett igazi fájdalmat. S különösen vonzódott a nagyon apró dolgokhoz. Először az ágát találta nagynak, — talán a gyermeke után támadt ürt érezte, — s aztán nap nap után különféle dolgok túlságosan nagyoknak látszottak neki, — maga a lakás, az otthonos szobák, a fülke nagy virágvázaival, — még a háztartási eszközök is. Rízset parányi tálból, miniature pálcikákkal akarta enni, olyanokkal, amelyeneket a gyermekek használnak.

Ezekben szeretetteljesen engedtek neki, s máskülönbben nem volt fantastikus. Az öregek állandóan tanácskoztak jövőjéről. Végre az atyja így szólt:

«Leányunknak kínos lesz idegenek közt lakni. Mi pedig öregek vagyunk s nemsokára el kell

hagynunk őt. Talán úgy gondoskodhatunk róla, hogy papnővé tesszük. Építtetünk neki egy kis templomot.»

Másnap így szólt O-Toyohoz az anyja:

«Nem volna kedved szent papnővé lenni? Egy kicsike kis templomban lagnál, melyben egy parányi oltár s apró Buddha-képek lennének. Mi mindég a közeledben lehetnénk. Ha akarod, majd keresünk egy papot, aki a sutrákra megtanít.»

O-Toyo beléegyezett; s csak azt kérte, hogy nagyon apró öltönyöket vegyenek neki. De az anyja így szólt:

«A jó papnőnek minden holmija kicsiny lehet, a ruhát kivéve. Bő ruhát kell viselnie, — ez Buddha törvénye.»

Így aztán rábírták, hogy olyan ruhát viseljen, mint a többi papnők.

IV.

Egy régi, nagy templom, az Amida-ji udvarán építették az An-derát vagy Papnő-templomot. Az An-derát is Amida-jinak hívták s Amida-Nijorainak s más isteneknek szentelték. Ellátták egy nagyon kis oltárral s parányi oltárkészletekkel. Apró imazsámolyon a sutrák parányi másolata állt, s voltak kis függőyei, csengetyűi és kakemonoi is. Szülei halála után

O-Toyo még soká élt itten. A nép Amida-ji no Bikuninak, — az Amida-templom papnőjének, hivta.

地藏菩薩 (ジツサ)

A kerítés mellett egy Jizo szobor állott. Ez a Jizo különösen a beteg gyermekek barátja volt. Mindég volt előtte apró áldozati rizssütemény. Ilyenkor imádkoznia kellett egy beteg gyermekért, s a rizssütemények száma a gyermekek korát jelentette. Többnyire két-három sütemény volt a szobor előtt, de megesett, hogy hetet, sőt tizet is hoztak. A szoborra az Amida-ji no Bikuni vigyázott, s tömjént, meg a templom udvarán szedett virágokat áldozott neki, — mert az An-dera mögött egy kis kert terült el.

Mikor alamizsna-csészéjével hazatért reggeli körútjáról, rendszeren leült kicsi szövöszeke elé s nagyon apró ruhákat szőtt. Dacára annak, hogy a rendes használatra ezek túlságosan kicsinyek voltak, mégis akadtak kereskedők, akik ismerték élettörténetét, s megvették szövését; eszerébe pici csészéket, apró virágvázákat s furcsa törpefákat adtak a kertjébe.

Legnagyobb öröme a gyermekek társaságában telt; s ezt soha sem nélkülözte. A japán gyermek-élet nagy része a templomok udvarában folyik le; az Amida-ji udvarában is sok boldog gyermek játszott. Abban az utcában minden anya örült, ha gyermekei ott játszottak; s figyelmeztette kicsinyeit, hogy soha se nevéssék ki a Bikuni-Sant. «Igaz, hogy különös néha»,

mondták, «de ez azért van, mert neki is volt egyszer egy kis fia, aki meghalt, s a fájdalom megtörte anyai szívét. Azért nagyon szeressétek és tiszteljétek őt.»

Szerették is; de tiszteletteljesek, a szó hódoló értelmében nem voltak. Sokkal jobban ismerték. Bikuni-Sannak hívták s szépen köszöntek neki; de máskülönbén úgy bántak vele, mint pajtásukkal. Játsoztak együtt; s ő parányi csészékben teát, s egész halom borsónagyságú rizssüteményt készített nekik; s szövöszéken pamut- és selyem ruhákat szőtt a babáiknak. Mintha az édes testvérük lett volna. Naponta játszottak vele, míg végre kinöttek a játékból, s elhagyva ez Amida-templom udvarát, hozzáfogtak az élet nehéz munkájához; szülök lettek, s gyermekeiket küldték játszani maguk helyett. S mint a szüleik, ezek is megszerették a Bikuni-Sant.

S a Bikuni-San játszott még azon emberek dedunokáival is, akik emlékeztek a templom építésére.

A nép ügyelt rá, hogy szükségét ne szenvedjen. Mindig többet adtak neki, mint amennyire neki magának szüksége volt. S így majdnem olyan bőkezű lehetett a gyermekekhez, amint azt ohajtotta, és még néhány különösen apró állatot is etethetett. A madarak fészket raktak templomában, kezéből ettek s megtanulták, hogy az istenek fején nem szabad megtelepedniök.

Néhány nappal a temetése után egy csomó gyermek jött hozzám. Egy kilenc éves kis leány vezette őket.

«Uram», szölt, «a meghalt Bikuni-san dolgában jövünk hozzád. Egy nagyon nagy *hakát* (sirkő) állítottak fel neki. Szép haka. De mi szeretnénk neki egy nagyon-nagyon kis *hakát* is adni, mert életében többször említette, hogy szeretne egy kis *hakát*. S a kőfaragó megigérté, hogy készít nekünk egy nagyon csinosat, ha elvisszük az árát. Azért tehát leszel oly jó s te is hozzájárulsz valamivel?»

«Természetesen», feleltem. «De hát hol fogtok ezentúl játszani?»

A leányka mosolyogva felelt:

«Ezentúl is az Amida-templom udvarán fogunk játszani. Ide temették a Bikuni-sant. S ő majd meghallja hangunkat a sírban és örülni fog neki.»

VI. A HÁBORÚ UTÁN.

Hyogo, 1895. máj. 5.

Hyogo ma reggel valami leírhatatlanul tiszta, magasztos fényben fürdik, párás tavaszi fényben, melyen keresztül a távoli helyek a látomások bájával bírnak. A formák körvonalai élesek, de finom színárnyalatok idealizálják azokat, mely különben nem sajátjuk; s a város mögötti magas dombok a színárnyalatok oly felhőtlen szépségébe burkolóztak, hogy az azúr szellemének tűnnek.

A hajlitott tetők kékes-szürke ereszen fantasztikus alakzatok lengnek-lebegnek s bár ez a látvány nem új előttem, mégis mindig gyönyörködtet. Mindenfelé — magas bambusz-cölöpökhöz erősítve — élénk színű, óriási papirhalak röpködnek, olyanok s úgy mozognak, mint az eleven halak. Nagy részük tíz-tizenöt lábnyi hosszúságú; de itt ott alig egy lábnyi csecsemőket is látni, egy-egy nagyobb hal farkára akasztva. Némely oszlopon négy-öt hal is lóg, nagyságuknak megfelelő magasságban, a leg-

nagyobb mindig legfelül. Alakjuk és színezetük oly ügyes, hogy mindig megtéveszti az idegent, aki először látja. A zsinórok, melyeken lógnak, a fejbe vannak erősítve s a nyitott szájon beléjük áramló szél testüket nemcsak, hogy tökéletes alakúra fujja, de mozgatja is azokat; úgy emelkednek és sülyednek, forognak és hajlanak, mint az igazi halak, s farkuk és uszonyaik mozgása is tökéletes. Tözsomszédom kertjében két kifogástalan példány lóg. Az egyiknek narancssárga hasa és kékesszürke háta van, a másik ezüstsínű, mindkettőnek rendkívül nagy szeme van. Amint az ég felé röpülnek, suhognak, mint a szél a nádasban. Kicsit odébb egy másik nagy halat látok, egy kis vörös fiahallal a hátán. Ez a vörös apróság Kintokit képviseli, a legerősebb japán gyermeket, aki már csecsemő korában medvékkel birkózott s csapdát állított a hegyi rém madarainak.

Mindenki tudja, hogy ezeket a nagy papirpontyokat vagy *koi*-kat csak az ötödik hónapban, a fiúk születésének nagyszerű ünnepéyle alatt szokták kiakasztani, hogy megjelenésük valamely ház előtt egy fiú születését jelenti. A szülők azon reményét jelképezi, hogy fiúk a világon minden útjába kerülő akadályt le fog győzni, úgy, mint az igazi koi, a nagy japán ponty, mely sebes patakokban is az ár ellen úszik. Japán déli és nyugati részén ritkán látni ezeket a koiakat. Helyettük nagyon hosszú és

vékony szövetségslókat tűznek ki, ezeket noboriknak nevezik s mint a vitorlákat, gerendákkal és gyűrűkkel függélyesen erősítik a bambusz-cölöpökhöz s riktó színekkel különböző szerencse symbolumokat — a pontyot az örvényben, vagy Shokit, a dæmonok legyőzőjét, vagy fenyőket, vagy teknősbékákat — rajzolnak rájuk.

II.

De a 2555-ik japán esztendőnek ezen a ragyogó tavaszán a koi a szülői reményeknél valami sokkal nagyobbat symbolizált, a háború által újjá született ország nagy reménységét. A birodalom hadászatának újjászületése — Új-Japánnak igazi születésnapja — Khína meghódításával kezdődött. A háborúnak vége; a jövő, ködös bár, mégis ígéretteljes; s bár az eléje táruló akadályok nagy és kemény megpróbáltatásokkal ijesztik, Japán nem fél s nem kishitüsködik.

Talán épen ez az óriási önbizalom lesz a veszte. Nem a győzelemből kifolyó új érzés ez. Ez faji érzés, melyet az ismételt győzelmek csak megerősítettek. Attól a pillanattól kezdve, hogy a háborút megüzenték, soha a legkevésbé sem kételkedtek a végső győzelemben. A nagy, általános lelkesültségen kívül a lelki izgalomnak más külső jele nem mutatkozott. Egyesek egyszeriben le is irták Japán győzelmét s heti

vagy havi részletekben lemásoltatták s fametszetekkel vagy photolithographiákkal ellátva árulták országszerte, mielőtt az idegen megfigyelők csak megkísérlették előre látni a háború kimenetelét. A nemzet az elsőtől az utolsóig bizott erejében s Khína tehetetlenségében. A játékereskedők egyszerre egész sereg genialis gépezetet hoztak forgalomba, melyek japán lovasoktól lemészárolt vagy rabláncra fűzött menekülő kínai katonákat ábrázoltak, esetleg amint valami híres hadvezérnek meghódolnak. A fegyveres samurait ábrázoló ó-divatú ón-katonák helyét agyagból, fából, papirból vagy selyemből készült figurák foglalták el, melyek a japán lovasságot, gyalogságot, tüzérséget, erődöket és ágyütegeket s különböző harcosokat ábrázoltak. Egy genialis játék Port-Arthurt ábrázolta, amint a kumamotoi ezred ostromolta; egy másik, ép oly ügyes mechanizmus a matsushimakanai ütközetet mutatta kínai páncélosokkal. Hasonlóképen miriadnyi játékgyut is árultak, melyekből a légnyomás segélyével nagyot pukkanva repültek ki a parafa-lövegek; ugyanannyi játékkardot s számtalan apró kürtöt is árultak; hangjuk a new-orleansi új-évi cinkürtök zsvaját juttatta eszembe. Minden győzelem hírére durván s olcsón előállított színes képeket hoztak forgalomba, melyek, ha mindjárt nem is annyira a csatát ábrázolták, mint inkább azt, amit a festő elképzelt, mégis erősen felkeltették a nép-

ben a győzelem szeretetét. Gyönyörű sakkjátzmák készültek, melyeknek minden figurája egy-egy japán vagy kínai katonát ábrázolt.

Közben — sokkal tökéletesebben — a színházak is ünnepelték a háborút. Nem túlozok, ha azt állítom, hogy a hadjáratnak csaknem minden részletét megismételték a színpadon. A színészek elmentek a csataterekre, hogy tanulmányozzák a jeleneteket s a színteret, s a mesterséges hóviharok segítségével képesek voltak élethűen előadni a mandsuriai had nélkülözéseit. A hőstettekét csaknem egy időben a hír vételével dramatizálták. Shirakami Genjiro, a kürtös halálát; Harada Jinkichi hősi bátorságát, aki felkapaszkodott az egyik bástyára s megnyitotta az erőd sáncait bajtársainak; a tizen-négy lovas hősiségét, akik 300 gyalogosnak ellentálltak; a fegyvertelen benszülőttek sikerült rohamát egy kínai hadtest ellen, mindezeket s még sok más epizódot vagy ezer színházban megismételték. A hazai fegyverek győzelmét lampionvilágítással ünnepelték meg, a lampionokon loyális vagy hazafias mondások álltak, melyek felderítették a csataterre utazó katonák arcát. Kobéban — ahol folytonosan közlekedtek katonai vonatok — hetekig minden éjjel volt ilyen világítás s a messzebb eső utcák lakói zászlókra és diadalivekre adakoztak.

A háborút s győzelmeit a különböző iparágak

is megörökítették. Diadalaikat s hősi önfeláldozásukat megrögzítették porcellánon, érceben s drágakövekkel épen úgy, mint a levélpapíron s a borítékokon. A *haróik* (felső ruha, melyet férfiak és nők egyaránt hordanak) selymén, a nők *chirimen* (drága crépe selyem) zsebkendőin, az övek himzésén, selyem ingeken s a gyermekek ünneploin meg volt a képük, nem kevésbé az olcsóbb holmikon, kalikókon és törülközőkön. Ezeket rajzolták a különböző lakk munkákra, faragták a dobozok oldalaira és fedelére; dohányszelencéken, gombokon, hajtűkön, a nők fésűin, sőt még az evőeszközökön is ezt láthatjuk. Apró dobozokban fogvájókat árulnak, mindegyik fogvájóra mikroszkopikus nagyságban verseket véstek a háborúról. Egész a békekötésig vagy legalább is mindaddig, míg egy *shoshi* a béketárgyalások alatt önhatalmúlag megakart ölni egy kínai felhatalmazottat, minden úgy történt, ahogy azt a nép kívánta és várta. De mikor a békefeltételeket kihirdették, Oroszország közbelépett s biztosította Francia- és Németország segítségét Japán ellen, hogy megfélemlíse. Terve azonban nem vált be; a kormány jiujutsut játszott s meghiúsította minden várakozást felülmuló engedményekkel. Japán már rég nem aggódott katonai hatalma miatt. Tartaléka erősebb volt, mint amilyennek valaha remélték, s nevelési rendszere 26 ezer iskolájában egyetlen óriási faragó készülék. Saját területén minden

ellenséggel szembe szállhat. De tengerészetének meg volt a maga gyenge oldala, s ezt Japán nagyon is jól tudta. Hajóhada nagyszerűen vezetett könnyű cirkálókból állt. Admirálisa két ütközetben megsemmisítette a kínai hajóhadat, anélkül, hogy egy hajót is veszített volna; de nem volt elég erős ahhoz, hogy három egyesült európai hatalom hajóhadával szembeszálljon; s a japán had zöme a tengeren innen volt. A beavatkozás legalkalmasabb pillanatát valóban ügyesen választották meg; s céljuk valószínűleg több volt egyszerű beavatkozásnál. A nehéz orosz hajókat felszerelték a harcra; s ezek valószínűleg egyedül is legyőzték volna a japán flottát, ha nem is könnyű szerrel. De az orosz actiót hirtelen megakasztotta Anglia, komolyan kijelentve Japán iránti sympathiáját. Pár hét alatt Anglia olyan flottát bocsájtott az ázsiai vizekre, mely rövid küzdelem után szétverte volna a szövetség páncélosait. S egy orosz cirkáló egyetlen lövése az egész világot háborúba keverte volna.

De a japán hajóhad szenvedélyesen szeretett volna megverekedni, egyszerre mind a három ellenséges hatalommal. Heves küzdelem lett volna, mert még álmában sem adta volna meg magát egy japán vezér sem, s egy japán hajó se hajtotta volna meg zászlaját. A hadsereg hasonlóképen kívánta a háborút. A kormánynak minden erejére szüksége volt, hogy vissza tartsa

a nemzetet. A szólásszabadságot megszüntették; a sajtót szigorúan elnémították; s miután a hadisarc előnyös leszállítása fejében visszaesatolták a Liao-Tung félszigetet Khinához, megkötötték a békét. A kormány igazán kifogástalan előrelátással intézkedett. A japán fejlődésnek ebben a periodusában egy költséges háború Oroszországgal mindenesetre káros hatással lett volna az iparra, kereskedelemre s a pénzügyre egyaránt. De a nemzet büszkeségét mélyen megsebezték; s Japán még most is alig tud megbocsájtani vezetőinek.

III.

Hyogo, máj. 15.

A Khinából visszatérő Matsushima-Kan horgonyt vetett a Béke kertje előtt. Nem egy colossus, habár nagy dolgokat vitt is véghez; de amint itt fekszik a napfényben, természetesen hatalmasnak tűnik a kék vízből kiemelkedő kőszinű acél erőd.

Megengedték a boldog népnek, hogy megtekintsék, s ezek úgy készültek reá, mint valami templomi ünnepélyre s túrték, hogy én is velük tartsak. Úgy tetszik, hogy a látogatók tömege a kikötő összes csolnakjait kibérelte, oly sokan kapaszkodtak a páncélosra, mikor megérkeztünk. Lehetetlen, hogy ilyen tömeg egyszerre menjen a fedélzetre; várnunk kellett, míg soronként százakat vittek oda és hoztak vissza. A hús

tengeri levegőn kellemes a várás; s érdemes megfigyelni az általános örömet.

Micsoda mohó sürgés azok közt, akik végre sorra kerültek! Milyen tolongás, nyüzsgés, kapaszkodás! Két nő a vízbe esik, a matrózok kihúzzák őket; s a nők nem búsulnak, hogy vizesek lettek, mert, azt mondják, így eldicsekedhetnek avval, hogy életüket a Matsushima-Kan embereinek köszönhetik! Tény igaz, hogy nem igen fulladhattak volna meg; a közönséges hajósok légiója vigyázott rájuk.

Azonban a két ifjú nő életénél sokkal fontosabb valamiért is köszönettel tartozik a nemzet a Matsushima-Kan embereinek; s a népnek igaza van, ha szeretetével akar nekik fizetni; mert egy szabályrendelet megtiltotta az ajándékadást. A tisztek és a legénység bizonyára fáradtak, de azért kedves előzékenységgel túrik a tolongást és kérdezősködést. Mindent apróra megmutatnak s megmagyaráznak; a nagy, harminc cm. kaliberű ágyút töltényeivel és szabályozó készülékével; a golyószórókat, a torpedók gépezetét; a villamos kereső készüléket. Engem, az idegent is, akinek külön belépti engedélyre volt szüksége, körülvezetnek lent és fönt, még azt is eltürik, hogy az admirális kajüttjében megbámuljam az uralkodói pár arkéjét; s elmesélik a yalni ütközet rémes történetét. Közben egy egész, gyönyörű napra a kikötőbeli kopasz vének, asszonyok s gyermekek vették

át Matsushima vezényletét. A tisztek, kadettok és matrózok nem sajnálták a fáradságot, hogy tetszésüket megnyerjék. Nehányan az öregekkel beszélnek; mások engedik, hogy a gyermekek kardjuk markolatával játszanak, vagy megtanítják őket, hogy kardjukat felemelve, hogyan állítsák «*Teikoku Banzai*» S a fedélzeten az árnyékban gyékényt teritettek a fáradt anyáknak, ahova lekuporodhattak.

Csak pár hónap előtt ezt a fedélzetet bátor emberek vére borította. Itt-ott még minden surolás dacára is láthatók egyes sötét foltok, s a nép gyöngéd tisztelettel néz reájuk. A parancsnoki hajót két óriási gránát találta, sebezhető részeit a kisebb lövegek zápora törte át. Kiállotta a heves küzdelmet, de közben elvesztette legénysége felét. Ürtartalma csak 4280 tonna; közvetlen ellenfele pedig két 7800 tonnás kínai páncélos volt. Kívül a mellvértjén nem látni mély sebhelyeket, mert az összeroncsolt részeket újakkal helyettesítették; de vezetőm büszkén mutat a számos javításra a fedélzeten, az acélárbocokra, melyek kibírták a harcot és a puskaport, s egy rettenetes horpadásra, melyből keskeny repedések sugároznak szét a lövegsánc lábvastagságú acéljába. Azon 30¹/₂ cm-es gránát útját mutatja, mely léket ütött a hajón. «Mikor jött», mesélte, «a lökés ilyen magasra röpitette az embereket.» (Kezével mintegy két lábnyi magasságba muta-

tott.) «Abban a percben minden elsötétült; a kezét se látta az ember. Csak később láttuk, hogy a kormány mellett levő ágyukat szétroncsolta s a legénységet mind megölte. Egy pillanat alatt 40 emberünk esett el s még sokkal több megsebesült; a hajó azon részéről egy ember se menekült. A fedélzet lángban állt, mert az ágyukkal hozott töltények explodáltak s így egyszerre harcolni meg oltani is kellett. Még a súlyos sebesültek is, akiknek se arcán, se kezén nem volt már bőr, úgy dolgoztak, mintha nem érezték volna a kínokat, s haldoklók továbbították a vizet. De a nagy ágyú egy lövésével elnémítottuk a Ting-yuent. A kínaiaknak európai tüzekek is segítettek. Ha nem kellett volna nyugati tüzekek ellen harcolnunk, *győzelmünk nagyon is könnyű lett volna*».

Igazat mondott. S ezen a szép tavaszi napon mi sem okozhatott volna nagyobb örömet a Matsushima-Kan embereinek, mintha parancsot kapnak, hogy készüljenek a harcra s támadják meg a kikötőn kívül horgonyozó orosz cirkálókat.

IV.

Kobé, jun. 9.

Mult évben, mikor Shimonosekiből a fővárosba utaztam, számos csapatot láttam a csataterre vonulni; fehér egyenruhában, mert a

meleg évszak még nem mult egészen. Ezek a katonák annyira hasonlítottak volt tanítványa-imhoz, (ezek is épen hogy kikerültek az iskolából) hogy akaratom ellenére is elszorult a szívem, úgy éreztem: kegyetlenség ilyen gyermek-ifjakat csatába vinni. A fiatal arcok oly nyiltak, oly kedvesek és ártatlanok voltak, mintha az élet nagy bánatait nem ismernék! «Soh'se féltse őket», mondta angol utitársam, aki élete nagy részét táborban töltötte, «helyt állnak ezek magukért.» «Tudom», feleltem, «de a lázra, a fagyra, a mandsuriai télre gondoltam: ezektől inkább félttem őket, mint a kínai golyóktól.»

A katona-városokban töltött éveim nyári estéinek gyönyörűsége a kürtszó volt. melylyel esténként a katonákat egybehívták s a pihenés idejét jelezték. De a háború alatt a takarodó nyujtott, panaszos hangjai másképp hatottak rám. Nem hiszem, hogy valami különös dallama van; de emlékszem, hogy néha különös érzéssel fújták, s mikor a hadtest összes kürtjeiből egyszerre emelkedett a csillagok felé, a tömörségükben kápráztató hangok édes melancholiáját soha sem fogom elfelejteni. S álmaimban megjelent előttem a mesebeli kürtös, aki az ellenséges ifjuság erejét felszólítja, hogy adja meg magát az örök béke kísérteties nyugalmának.

Con espressione è a volontà.

Nos, ma végignéztem néhány ezred hazatér-tét. Azokban az utcákban, melyeken keresztül kellett vonulniok, hogy a kobéi állomásról a Nanko-Sanba — Kusunoki Matashigé hősi szel-lemének szentelt templom — jussanak, zöld galyakból diadaliveket állítottak. A polgárok 6000 yent adtak össze az első bankettre, melyet a hazatért harcosok tiszteletére rendeztek; s mostanáig már egynehány csapat részesült ilyen kedves fogadtatásban. A templom udva-rában álló félszert, ahol a bankettet tartották, zászlókkal és koszorúkkal ékesítették; ajándékot is adtak a csapatoknak, édességeket, cigarettá-kat, apró törülközőket, melyekre dicsőítő verseket nyomtattak.

A templom előtt igazán szép diadalivet emel-tek, homlokzatán aranybetűkkel egy khinai üdvözlés állott, tetején, egy földgömbön, kiter-jesztett szárnyakkal egy sólyom ült.

A templomhoz közel eső állomáson, Manye-monnal az elsők közt vártam. A vonat meg-érkezett; az egyik ör felszólította a közönséget,

hogy hagyják el a perront; s kint, az utcán, a rendőrség tartott rendet s beszüntette a for-galmat. Pár percz múlva jöttek a csapatok, tömött sorokban vonultak el a boltívek alatt, élükön nyugodtan cigarettázva biczegett egy sánta, ősz tiszt. A tömeg egyre szaporodott körülöttünk; se nevetés, de még beszéd sem hallatszott, a csendet csak a vonuló csapat ütemes dobogása szakította meg. Alig hittem hogy ezek ugyanazon emberek, kiket a harcba menni láttam; de számuk és színeik meggyöz-tek e tényről. Komor, napbarnított arcok; sokan nagy szakállt eresztettek. Sötétkék téli egyen-ruhájuk kopott és tépett; cipőjük kitaposott, de határozott, rugalmas járásuk az edzett katona járása volt. Gyermekeifjak szívós férfiakká lettek, akik képesek a föld bármely csapatjával szembe-szállni; férfiak, akik részt vettek rohamokban s akik öltek; férfiak, akik sokszor leirhatatlanul szenvedtek. Arcukon nem látszott sem öröm, sem büszkeség; az élénk szemek alig pillantot-tak az üdvözlő zászlókra, a dekorációkra, a diadalív földgömbjét beárnyékoló csatasólyomra, talán mert ezek a szemek nagyon is sokszor néztek szembe oly dolgokkal, melyek komolylyá teszik az embert. (Csak egy ember mosolygott menetközben, s nekem eszembe jutott egy mosoly, melyet gyermekkoromban egy zouave arcán láttam, mikor az afrikai csapatok hazaa-tértét néztem, fájó gúnymosoly volt ez). Sokan

a nézők között, akik megéreztek a változás okát, szemmel láthatóan megváltak hatva. De a katonák azért most jobb katonák voltak; szíveslátást, kényelmet s ajándékokat találtak s a nép forró szeretetét, s aztán, régi családi tűzhelyüknél a pihenés vár reájuk.

«Még az éjjel Osakában és Nagoyában lesznek», mondtam Manyemonnak. «Hallani fogják a kürtszót, s eszükbe jutnak társaik, akik nem térhetnek vissza soha sem.»

Az öreg ember egyszerű komolysággal felelt:

«Lehet, hogy a nyugati népek azt hiszik, hogy a halottak soh'sem térnek vissza. Mi nem hishetjük ezt. Mert nincs japán halott, aki vissza

ne jöjjön. Nincs egy sem, aki nem találna rá módot. Kínából és Koreából s a tenger sós vizéből összes halottaink hazajárnak — *valamennyien*. Most is velünk vannak. S bármely ködös távolban is meghallják a hazai kürtök hívó szavát. S hallani fogják azt azon a napon is, mikor a Nap Fia sereget fog gyűjteni Oroszország ellen.»

VII. HARU.

Harut főleg otthon, azon a régi módon nevelték, mely a világ legbájosabb női típusait hozza létre. Ez az alárendelt nevelés kifejleszti a szív egyszerűségét a viselet természetes báját, az engedelmisséget és a kötelesség szeretetét olyanná, ahogy az csak Japánban található. Morális eredménye csak a régi japán társaságba való, minden másnak nagyon is szép és kedves volna; de nem volt az új kor hevesebb életére való előkészítés. Az úrilányt nevelése teljesen kiszolgáltatta férje kénye-kedvének. Arra tanították, hogy sohase mutasson féltékenységet, bánatot vagy haragot, még akkor sem, ha mind a háromra oka volna; azt várták, hogy ura minden hibáját pusztán kedvességével győzze le. Röviden, azt kívánták, hogy szinte emberfölötti legyen, hogy legalább külsőleg megvalósítsa a tökéletes önzetlenség ideálját. S ezt meg is teheti egy rangjabeli férjjel, akinek

finom az ítélőképessége, a ki megsejti érzelmeit s nem sebzí meg őket.

Haru sokkal jobb családból származott, mint a férje, a ki nem egészen neki való volt, mert igazán nem érthette meg őt. Nagyon fiatalon házasodtak össze, eleinte szegények voltak, majd lassanként meggazdagodtak, mert Haru férje ügyes kereskedő volt. Néha mégis azt gondolta, hogy férje jobban szerette, mikor még szegények voltak; s a nők ritkán tévednek ilyen dolgokban.

Férjének összes ruháit mindig maga készítette; viszont az ő hímzéseit az rendelte meg. Teljesítette kívánságait, segített neki öltözni s vetkőzni; mindent kényelmessé tett számára csinos otthonukban; bájos Isten hozzádot mondott neki, mikor reggel üzlete után látott, s várt rá este, mikor hazatért; szívesen fogadta barátait; háztartását bámulatos takarékosággal vezette és ritkán kívánt valamit, ami pénzbe került volna. Tulajdonképen nem is kellett kérnie, mert férje sohasem volt fősvény s szerette szép ruhákban látni őt, — ilyenkor szép ezüstmolyhoz hasonlított, amely saját szárnya redőibe burkolózott, — s szívesen vitte színházba s más nyilvános mulatóhelyekre. Tavasszal elkísérte viruló cseresznyefáiról híres üdülőhelyekre; nyári estéken oda, ahol sok szentjánosbogár csillogott; ősszel jávorfái biborszínéről híres helyekre. S néha-néha együtt

töltötték a napot Maikoban, a tenger mellett, ahol úgy hajlonganak a fenyők, mint a táncosnők; vagy egy délutánra elmentek Kiyomidzuba, a régi, régi lugasba, ahol minden olyan, mint egy ötszázéves álom, — magas fák vetnek árnyékot, a sziklaüregekben csörgedező kristálytiszta víz esobogása hallszik és a láthatatlan flóták hangja, melyek halkán játszák az ősi dallamokat, — a hízelgő ének csupa béke és csupa szomorúság, épen olyan, mint a kék égen az arany fény halvány csillogása a haladók nap felett.

Ezeket a kis örömeket és szórakozásokat kivéve, Haru ritkán ment el hazulról. Férje és az ő élő rokonai messze, más vidéken laktak, s látogatásokat Haru nem igen végzett. Szerezett otthon lenni, virágot helyezett a fülkébe s az istenek szobra elé; díszítette a szobákat, vagy a kerti tóban úszkáló szelíd aranyhalakat etette, akik felütötték fejüket a vízből, ha jönni látták.

Gyermeke nem volt, aki új örömet vagy bánatot hozott volna életébe. Dacára az asszonyi főkötlőnek, fiatal lánynak tarthatták; s olyan egyszerű is volt, mint egy gyermek, kivéve a kisebb üzleti ügyekben nyilvánuló tehetségét, melyet férje annyira csodált, hogy gyakran még nagy dolgokban is kikérte tanácsát. Ilyenkor szíve talán jobb tanácsadó volt csinos fejénél; de akár ösztönszerű volt, akár nem, ta-

nácsa soh'sem bizonyult rossz tanácsnak. Öt éven át elég boldogan éltek együtt; ez idő alatt férje oly figyelmes volt vele szemben, amilyen figyelmes csak lehet egy fiatal japán kereskedő a feleségével, akinek a lelke sokkal finomabb az övénel.

S aztán egyszerre elhidegült, oly hirtelen, hogy Haru biztosan tudta, hogy oka nem az volt, amitől egy gyermektelen asszony jogosan félhet. Mivel az igazi okát nem tudta kitalálni, meg akarta győzni önmagát arról, hogy hanyag volt kötelességei teljesítésében; hibát keresett ártatlan lelkiismeretében, s nagyon, nagyon iparkodott férje kedvében járni. De az hajthatatlan maradt. Nem mondott ugyan sértő szavakat, de hallgatásán megérezte, hogy csak visszatartja azokat. Az előkelőbb japáni nem igen hajlandó feleségének sértő szavakat mondani. Ezt közönséges és brutális dolognak tartják. A művelt férfi, ha nyugodt kedélyállapotban van, még felesége szemrehányásaira is udvariasan fog felelni. A legegyszerűbb illetudás is megköveteli ezt a magatartást Japánban minden igazi férfitől; sőt mi több, ez az egyetlen ajánlatos magatartás. Egy finom és érzékeny nő nem soká vetné magát alá durva bánásmódnak; az eszes nő még meg is ölné magát egy haragos pillanatban kiejtett szóért, s az ilyen öngyilkosság egész életére kegyvesztetté teszi a férjet. De vannak sima kegyetlen-

ségek, melyek rosszabbak a szavaknál, pl. az elhanyagolás vagy közömbösség még biztosabban felkeltik a féltékenység egy nemét. Igaz, hogy a japán nőt arra szoktatják, hogy ne mutasson féltékenységet; de ez az érzés régibb a szokásnál, ősrégi, mint a szerelem, s valószínűleg hosszú, mint az élet. Szenttelen álarca mögött a japán nő épúgy érez, mint nyugati testvére, mint az a nő, aki talán, míg szépségével és szellemével elbűvöl egy egész társaságot, egész este forrón imádkozik, hogy eljőjön az óra, mikor egyedül lesz és szabad folyást engedhet bánatának.

Harunak volt oka a féltékenységre; de sokkal gyermekesebb volt, semhogy ezt egyszerre kitalálta volna; cselédei meg nagyon szerették s nem akarták tudtára adni. Férje az estéket rendszeren az ő társaságában töltötte, otthon vagy a házon kívül. De most estéről-estére egyedül járt ki. Eleinte üzleti ügyeket hozott ürüggyül; később nem mondott okot, s még azt sem mondta meg, mikor szándékozik hazatérni. Utóbbi időben röviden kezdett vele bántani. Megváltozott, — «mintha szőnyegbe burkolta volna a szívét», — mondták a cselédek. Tény, hogy csapdába esett. Egy geisha suttogása nyűgözte le akarátát; egy mosolya megvakította. Nem volt olyan csinos, mint a felesége; de nagyon ügyesen tudta behálózni, — az érzéki káprázat szálai, melyekbe a gyöngye belékeveredik, min-

dig jobban és jobban összehúzódtak fölötte, a végső óra gúnya- és romlásáig. Haru ezt nem tudta. Semmi rosszra sem gondolt mindaddig, míg férje különös viselete rendessé nem vált, s akkor is csak azért, mert észrevette, hogy férje keresménye ismeretlen kezekbe jut. Soh'sem mondta meg neki, hol tölti az estéit. S ő nem mert kérdezősködni, nehogy féltékenynek gondolja. Ahelyett, hogy érzéseit szavakban kifejezte volna, oly kedvesen bánt vele, hogy egy eszesebb férj mindent kitalált volna. De ő, az üzletét kivéve, érzéketlen volt minden iránt. Az estéit folyton másutt töltötte; lelkiismerete gyöngült, távolléte hosszabbodott. Harut arra tanították, hogy a jó feleség ébren várja meg ura hazatértét; s mert ő is így tett, ideges és lázas lett az álmatlanságtól, s mikor cselédei, kiket a rendes időben jóságosan elbocsájtott, visszavonultak, egyedül maradt gondolataival. Csak egyszer, mikor nagyon későn tért haza, jegyezte meg a férje: «Sajnálom, hogy oly soká várt rám, ne tegye ezt többé.» S akkor félve, hogy igazán gondot okozott neki, kedvesen, mosolyogva így felelt: «Nem voltam álmos, s nem vagyok fáradt; kérlek uram, ne gondolj velem.» Így hát többet nem törődött vele, örült, hogy szaván foghatta; s nemsokára egy egész éjszakára kimaradt. Következő éjjel ismét, s a harmadikon újra. A harmadik éj után még reggelire sem tért haza; s Haru tudta, hogy

itt az ideje, mikor, mint feleségnek, kötelessége szólni. Egész reggel várta, féltette őt is, magát is; tudatára ébredt a legrosszabbnak, amivel egy nő szívét megsebezhetni. Hü cselédei elmondtak neki egyet-mást; a többit kitalálhatta. Nagy beteg volt, de észre sem vette. Csak azt tudta, hogy haragszik, — önzően haragszik az őt ért fájdalom miatt, — kegyetlen próba a beteggé tevő fájdalom. Dél is eljött, s ő még mindig azon gondolkozott, hogyan tudná legkevésbé önzően elmondani azt, a mit kötelessége megmondani, — hogyan fogják kiejteni ajkai az első szemrehányó szókat? S azután egyszerre elállt a szíve verése, minden összefolyt előtte, s kúszán keringett szemei előtt, — koruna kerekék dübörgése hangzott, s egy szolgálentette:

«Az úr megjött.»

Elébe támolgott, egész karcsú teste remegett a láztól s a fájdalomtól és az iszonyattól. A férfi megdöbbsent, mert ahelyett, hogy a szokott mosollyal üdvözölte volna, egyik remegő kis kezével megragadta mellén a selyemruhát, a szemébe nézett. mintha a lélek valamely szikráját kereste volna benne; — szólni akart, de csak ezt az egy szót bírta kiejteni: «Anata?» («Te?») Abban a percben gyöngye keze eleresztette, szemeit különös mosollyal zárta le; s még mielőtt férje felfoghatta volna, összeesett. Hiába akarta férje magához téríteni; a gyenge

fonál, ami az élethez kötötte, elszakadt. Meghalt.

Természetesen volt meglepetés, könnyek, szólitgatták, de hiába. Szaladtak orvosért. De ő fehéren, szótlantul, szépen feküdt ott, minden fájdalom és harag eltűnt az arcáról, s mosolygott, mint az esküvője napján.

Két orvos is jött a kórházból, japán katonarvosok. Nyiltan, keményen kérdeztek kérdéseket, melyek törszúrásként hatoltak a tetem mellett térdelő férfi szívébe. Megmondták neki az igazat, mely hideg és éles volt, mint egy acélpenge, — s magára hagyták halottjával.

Az emberek csodálkoztak, hogy nem lett pappá, bizonyosságul, hogy lelkiismerete felébredt. Most is nap-nap után selyem végjei és osakai istenszobrai között ül, komolyan s szótlantul. Segédei jó úrnak tartják, soha egy haragos szót sem szól. Sokszor késő éjjelig dolgozik; s megváltoztatta lakóhelyét. Idegenek lakják a csinos házat, ahol Haru élt, s tulajdonosa sohasem látogatja meg. Talán mert attól fél, hogy látná, amint egy karcsú árny virágokat rendez vagy irisz-szerű bájjal a tóban úszkáló aranyhalak fölé hajlik. De bárhol legyen is, néha, a csendes esti órákban, látja a szótlan jelenséget ágya fejeánél, amint varrja, símogatja s csendesesen csinosítja ruháit, melyeket egykor, csak éppen próba kedvéért viselt. Máskor, — tevékeny életének legelfog-

laltabb pillanataiban, — a nagy üzlet zaja elhal; főkönyvének a betűi elhalványodnak s eltűnnek; s egy panaszos kis hang, melyet az istenek nem hagynak elnémulni, kérdően súgja árva szívébe ez egy szót: — «Anata?»

VIII. EGY PILLANTÁS A CÉLZATOKRA.

I.

A nyílt kikötőbeli idegen-telepek feltűnő ellentétben állanak környezetükkel. Jól rendezett utcáinak csúnyasága a földnek nem erre az oldalára való helyekre emlékeztet, — olyanok, mintha a Nyugat egyes részeit bűvös erők áthozták volna a tengeren; vannak itt darabok Liverpoolból, Marseilleből, New-Yorkból, New-Orleansból, s tíz-tizenöt kilométerrel odébb vannak kolóniák, melyek tropikus városok darabjai. A kereskedő házak, — óriások az apró japán házak mellett, — mintha a pénz hatalmának fenyegetései lennének. A minden elgondolható alakú lakóházakat, — az indiai bungalowntól kezdve a tornyos és íves ablakú francia vagy angol vidéki kuriáig, — közönséges kertek kerítik nyírott fákkal; a fehér országutakat, melyek szilárdak s egyenesek, mint az asztal, tropikus fák szegélyezik. Ezen kerületekben majdnem minden, Amerikában és Angliában otthonos dolgot meghonosítottak.

Látni templomtornyokat, gyárkémenyeket, távíró-oszlopokat és utcalámpákat. Látni árúházakat, importált téglából, vasredőnyökkel, kirakatokat tükörüveggel, járdákat és vasúti sineket. Vannak reggeli- és estilapok, folyóiratok és hetilapok, klubok és olvasótermek és suttogó fasorok; billiárdtermek és «bar»-ok; iskolák és óvodák. Vannak villamos- és telefon-társaságok; kórházak, tennispályák, börtönök, és van idegen rendőrség is. Idegen ügyvédek, orvosok és gyógyszerészek; idegen fűszeresek, divatárusok, pékek és majorosok; idegen szabók és szabónők; idegen nevelők és zenetanárok is vannak. Egyik középületben van a tőzsde, s itt tartják a közgyűléseket, hasonlóképen a műkedvelői előadásokat, hangversenyeket és felolvasásokat is; s néha-néha egyik-másik szintársulat világgörűli útján itt is megáll egy időre, megneveteti a férfiakat, s megrikatja a nőket, csakúgy, mint otthon. Vannak criquet-pályák, lóversenyek, sétaterek, evezős-klubok, tornaegyletek, uszodák. Megszokott dolog a végnélküli skalázás zaja, a zenekar csattogása és alkalomadtán egy-egy harmonika sivitása; igazán, csak a kintorna hiányzik. Lakói: angolok, franciák, németek, amerikaiak, dánok, svédek, oroszok, svájciak, van közöttük néhány olasz és örmény is. Majdnem kifelejttem a khinait. Tömegesen élnek itt külön városnegyedeikben. Bár az uralkodó elem mégis az angol s az amerikai, —

az angolok többségben vannak. E hatalmas nemzetek hibáit és erényeit itt sokkal jobban tanulmányozhatjuk, mint túl a tengeren, mert ilyen kis helyen, — mint amilyen egy, a messze Kelet nagy ismeretlenjében levő nyugati oázis — mindenki mindent tud a másikáról. Hallunk csúf históriákat, melyekről nem érdemes szólni, de hallunk nemes és önfeláldozó tettekről is; derék cselekedeteket vittek véghez olyanok, akik önzőknek mondják magukat, s akik a conventionalis álarcot azért viselik, hogy az emberek elől elrejtsek azt, ami a legnemesebb bennük.

Az idegen telepeket rövid idő alatt bejárhatjuk; meglehet, hogy pár év múlva semmivé zsugorodnak, — okairól mindjárt szólok. Telepek, melyek hirtelen fejlődtek, a nyugatindiai nagy «gombavárosok» módjára, fejlődésük látzólagos tetőpontját kevéssel meghonosodásuk után érték el.

A telep körül és megett az «anyaváros» — a tulajdonképeni japán város — ismeretlen régiói terjednek. A letelepültek átlagának ez az anyaváros a mysteriumok országa marad; nem tartják érdemesnek, hogy minden tíz évben egyszer is megnézzék. Nem érdeklí a nyugatit, mert ő nem a szokások tanulmányozója, hanem egyszerű kereskedő, nincs ideje megfigyelni, hogy itt mily különös minden. Az idegen telep határát átlépni majdnem annyi, mint átkelni a Földközi-tengeren, — s a Földközi-tenger

jóval kisebb a fajok közötti különbségeknél. Ha egyedül lépünk be a szűk japán utcák tömkelegébe, a kutyák reánk ugranak s a gyermekek megbámulnak, mintha az első idegen lenne, akit valaha láttak. Talán még utánunk is kiáltanak: «Iju», «Toju» vagy «Ketoju», — az utóbbi «szőrös idegen»-t jelent, s egyáltalában nem bóknak szánták.

II.

A letelepült kereskedők soká mindenben a maguk módszerét követték, s a hazai cégekre ráerőszakolták rendszerüket, melynek átvétele eszéágában sem volt egy keleti kereskedőnek sem, — oly módszert, mely világosan kifejezte, hogy az idegenek minden japánt csalónak tartanak. Egy idegen sem vett volna meg bármit is, míg az elég soká nem volt kezei között, hogy újra meg újra, hogy «kimerítően» megvizsgálhassa, s nem fogadott volna el megrendelést, ha azt «ércpénzzel rögtön nem fizetik». A japán vevők és eladók hiába protestáltak; engedni kényszerültek. De megvárták a maguk idejét, s csak a revanche reményében engedtek egyelőre. Az idegen városok gyors növekedése, s a bennük jövedelmezően elhelyezett roppant tőke megmutatta nekik, mennyit kell tanulniok, míg képesek lesznek segíteni magukon. Mindent megbámultak, de meg

nem csodáltak, alkuba bocsátkoztak az idegekkel és dolgoztak nekik, míg titokban gyűlöltek őket. Hajdan Japánban a kereskedő alacsonyabb rangú volt a parasztnál; de ezek az idegen bevándorlók a hercegek leereszkedését s a győző szemtelenségét egyesítették magukban. Többnyire durva, sőt brutális gazdák voltak. De a pénzszerzésben csodálatos ügyességet tanusítottak; úgy éltek, mint a királyok, s magas munkabért fizettek. A fiatal emberek szívesen szenvedtek az idegenek szolgálatában, hogy megtanulhassák mindazt, amit tudniok kellett, hogy hazájukat megszabadítsák az idegen rendszabályoktól. Japán azt akarta, hogy önálló tengeri kereskedelme, idegen ügynökségei és idegen hitele legyen, hogy lerázhassa a fennhéjázó betelepülteket: addig eltűri őket, mint tanítóit.

Akkor a kivitel s a behozatal teljesen idegen kezekben volt, és semmiből száz milliónyi értékűre növekedett; Japánt alaposan kizsákmányolták. De ő jól tudta, hogy csak a tandíját fizeti, s türelmesen tűrt, hogy elnézésüket végre is félreértették. Idők múltán aztán fordult a kocka. Japánnak elsősorban a bevándorló idegenek nagy száma vált előnyére. A japán gyártmányokért folyó verseny megdöntötte a régi módszert: az új cégek foglaló nélkül is szívesen elfogadtak s megkockáztattak megrendeléseket, s így az óriási előlegek kora lejárt. Az

idegenek s a japánok közötti összeköttetés folyton szaporodott, — ez utóbbiak hirtelen érelyesen tiltakoztak a rossz bánásmód ellen és nem tűrtek semmiféle visszaélést; revolverrel le nem láthatták őket, ezek pedig tudták, hogyan tehetik pár perc alatt ártalmatlanná a legerősebb rowdyt. Lassanként a kikötőbeli japánok, a nép szépredeke, kész volt arra, hogy a legcsekélyebb oknál felvegye a harcot.

Az idegen telepek húsz évi fönnállása alatt ezek az idegenek, akik egykor azt képzelték, hogy az ország meghódítása csak idő kérdése, kezdték megérteni, hogy mennyire lebecsülték a nemzetet. A japán csodálatraméltó jó tanítvány volt; — «majdnem olyan jó, mint a kínai». Kitérték az idegen kiskereskedőket, s több áruház csődbe jutott a japán versennyel szemben. Még a nagy cégekre nézve is elmúlt a könnyű vagyonszerzés érája és megkezdődött a kemény munka ideje. Hajdanában az idegeneknek minden személyes szükségletét idegenek elégítették ki, úgy, hogy a nagykereskedelem védelme alatt virágzó kiskereskedelem fejlődött. A telepek kiskereskedését a japánok határozottan tönkretették. Néhány ága eltűnt; a maradék szemmeláthatólag kisebbedik.

Manapság a kereskedőházak takarékos hivataltalnokai vagy segédei nem igen tud megélni a helyi szállodákban. Nagyon alacsony havi bérért felfogadhat egy japán szakácsot, vagy hozatja

ebédjét egy japán vendéglőből, öt-hét senért adagját. «Félig-meddig idegen ház»-ban lakik, melynek azonban japán a tulajdonosa. Szőnyegei vagy gyékényei japán gyártmány. Bútorát japán asztalos készíti. Öltőnyei, fehérneműje, cipői, sétabotja, ernyője «japán-árak»; mosdóján, még a szappanon is japán írásjelek vannak. Ha dohányos, manila-szivarjait a japán tőzsdében dobozonkint fél dollárral olcsóbban veszi, mint bármely idegen áruházban. Ha könyvre van szüksége, sokkal olcsóbban fizeti azt a japán könyvkereskedőnél, mint az idegennél, s a kivánt művet nagyobb és jobban felszerelt raktárból válogathatja ki. Ha le akarja magát fényképeztetni, japán műterembe megy: idegen fényképész nem tudna megélni Japánban. Ha valami disztárgyat akar, japán üzletbe megy, az idegen száz perccel többet kérne érte.

Ha pedig családos ember, naponta japán mézszarostól, halkereskedőtől, tejestől, gyümölcs- és zöldségkereskedőtől vásárol. Meglehet, hogy egy ideig idegen fűszeresnél fogja venni az angol vagy amerikai sonkát, szalonát, konzerveket stb.-t; de később rájön, hogy a japán üzletekben az ugyanolyan minőségű árut olcsóbban kapja. Ha jó sört iszik, az valószínűleg japán serfőzőből való; ha jófajta asztali bort vagy likőrt akar, a japán kereskedő olcsóbban adhatja azt, mint az idegen. Valóban az egyetlen, amit japán kereskedésben nem kaphat, azok a dol-

gok, melyeket úgy sem tudna megvenni, — drága dolgok, melyeket csak gazdag ember szerezhethet meg, s végül, ha családjában valaki megbetegszik, japán orvos tanácsát kéri, aki tíz százalékkal olcsóbban teszi látogatását, mint ezelőtt az idegen orvos. Az idegen orvos most már nehezen bírna megélni, hacsak a praxisán kívül privát vagyona nincsen. Ha az idegen orvos, leszállítva tarifáját, csak egy dollárt kér is látogatásáért, mégis inkább a kiválóbb japán orvost keresik, még ha két dollárt is kér látogatásáért; mert ez maga szállítja az orvosságot is, oly áron, mely az idegen gyógyszerészt egyszerűen tönkretenné. Mint mindenütt, úgy természetesen itt is van különbség orvos és orvos között; de a németül tudó japán orvost, aki képes egy katonai vagy közkórházat vezetni, nem könnyű felülmúlni; s az átlagos idegen orvos nem igen versenyezhet vele. Nem küld receptekkel a gyógyszertárba: az ő gyógyszertára otthon vagy a vezetésére bízott kórház egyik szobájában van.

A sok közül találomra felhozott tényekből arra következtethetünk, hogy az idegen üzletek, vagy amerikaiasan «fogyasztási szövetkezetek», nemsokára megszűnnek lenni. Némelyik úgyis csak néhány kicsinyes japán szatócs ostoba és hasztalan cselfogásának köszönheti életét, a kik megpróbálták, hogy gyalázatos főzöket idegen csomagolásban, idegen címek alatt

adják el, vagy hamisították az importált árukat, utánozva az idegen védjegyeket. De a józaneszű japán kereskedők nagy része elítéli ez erkölcsstelenségeket, s a baj nemsokára meg fog szűnni. A honi kereskedők becsületesen is olcsóbbak lehetnek az idegeneknél, mert nemesak olcsóbban tudnak megélni, de a versenyben még vagyont is szerezhetnek.

Egy ideig mindezt jól látták a telepeken. De az a tévhit mégis fönmaradt, hogy a nagy viteli és behozatali cégek megdönthetetlenek; hogy örökké ellenőrizhetik majd a nyugati kereskedést; s hogy egy japán társaság sem fog ellenállni az idegen tőke súlyának, s nem fogja eltulajdonítani felhasználásának a módját. — A kikereskedés természetesen el fog pusztulni. De ez nem baj. A nagy cégek megmaradnak, s erejük nagyobbodni fog.

III.

Míg ezek a külső változások megtörténtek, a két faj egymás iránti tényleges érzése, — a Nyugat és Kelet kölcsönös ellenszenve növekedett. A kikötőkben kiadott kilenc-tíz angol újság nagy része humorosan vagy megvetően nap-nap után kifejezést adott ezen ellenszenvnek; s az egyik hatalmas hazai sajtó készségesen vágott vissza ugyanúgy. Ha az «anti Japán»

ujságok nem képviselték is a többség érzelmeit, — de azt hiszem, hogy azt képviselték, — végre is az idegen tőke súlyát s a telepek növekedő hatalmát képviselték. A «pro Japán» angol lapok, bár szerkesztői eszes emberek s munkatársai kiváló ujságírók voltak, nem tudták társaik modorának a hatását ellensúlyozni. Az angol lapok barbarizmus és erkölcstelenségi vádjára a japán sajtó azzal felelt, hogy a birodalom millióinak hirtelen tudtára adta a kikötők skandalumait.

A nemzeti kérdést egy erős, idegenellenes liga vitte a japán politikába; az idegen telepeket nyíltan a bűn melegágyának nyilvánították; s a nemzet gyűlölete annyira fokozódott, hogy a kormány csak a leghatározottabb fellépéssel tudta megakadályozni a legrosszabbat. Dacára ennek, az idegen kiadók olajat öntöttek a pislogó tűzre, mikor a kínai háború kitörésekor Khina pártjára álltak. Ezt az eljárást követték az egész hadjárat alatt. Vakmerően képzelt kudarcok hírért közölték; a letagadhatatlan győzelmeket igazságtalanul kicsinyítették; s mikor a háborút megüzenték, azt hangoztatták, hogy: «megengedték Japánnak, hogy veszélyessé legyen.» Később Oroszország közbelépését megtapsolták, s Anglia rokonszenvét elítélték a vérbeli angolok. Ezek a kijelentések abban az időben téve, oly sértésként hatottak erre az engesztelhetetlen népre, melyeket soha sem fog

elfelejteni. A gyűlölet kifejezése volt, de egyuttal a félelemé is, — ezt az új szerződés hangja keltette, mely az összes idegeneket japán törvények alá hajtotta, — s nem ok nélkül féltek egy új, idegenellenes áramlattól, mely a nemzet hatalmas, új erejét érzi magában. S ennek az előjelei tényleg észrevehetőek voltak abban az általános hajlamban, hogy belekössenek és megsértsek az idegeneket, meg a ritkán előforduló, de példás erőszakosságokban. A kormány megint jónak látta, hogy felszólaljon a nemzet haragjának ilyen kifejezései ellen; s ezek hamarosan meg is szűntek. De kétségtelen, hogy megszűnésüket az Anglia iránti hálának köszönhetők s a nagy tengeri hatalom Japán iránti magatartása nagy fontosságának, abban a változatos időben, mikor a világbéke forgott veszélyben. Dacára keleten lakó alattvalói szenvedélyes tiltakozásának, Anglia közben járt, hogy a szerződés módosítása sikerüljön; s a nép vezetői hálásak voltak érte. Máskülönben a telepések s a Japánok közötti gyűlöletnek tényleg rossz vége lett volna.

Eleinte ez az ellenségeskedés pusztán faji ellentétekből eredt, s ezért természetes is volt; később az érdekek növekedő ellentéte folytán fejlődött ki az elkerülhetetlen erős rosszakarat és előítélet.

Egy idegen sem gondolhatott komolyan barát-ságos közeledésre, aki ismerte a helyzetet. A fajok

és érzésviláguk, a nyelv, a szokások és a hit különbsége valószínűleg még századokig áthághatatlan korlát lesz a két faj között. Habár előfordul, hogy egyes kivételes jellemek vonzódása folytán, a kik ösztönszerűen megértik egymás érzéseit, meleg barátság fejlődik ki, mégis általános szabály, hogy az idegen ép oly kevésbé érti meg a japánit, mint a japáni őt. A félreértésnél sokkal rosszabb az idegenre nézve az az egyszerű tény, hogy ő csak bevándorlott. Arra semmiféle körülmények között nem számíthat, hogy úgy bánjanak vele, mint egy japánival; nemcsak mert több pénz áll rendelkezésére, de nemzetisége miatt is. Más mértékkel mérnek a japánnak, mással az idegennek, ez rendes szabály, kivéve azon üzletekben, melyek csaknem teljesen idegenektől függenek. A japán színházban, panorámában s más mulató helyeken, még a vendéglőkben is, az idegennek nemzetisége miatt lényegesen többet kell fizetnie. A japán kézműves, munkás vagy segéd az idegennek nem fog olyan áron dolgozni, mint a japáninak; ha csak más valamire nem pályázik, mint a fizetésre. A japán szállodatulajdonosok, — kivéve a kizárólag angol és amerikai utazók részére épült és butorozott szállodákat, — az idegen számláját nem fogják a rendes árban kiállítani. A nagy szállodák tulajdonosai szövöztek s ellenőrzik ezt a szabályt; szövetségük az egész ország szállodai

számláit ellenőrzi s tarifát adtak a helyi boltosoknak és kisebb vendéglősöknek is. Őszintén bevallották, hogy az idegeneknek többet kell fizetniök, mert többet kívánnak; s ez igaz is. De azért itt is megnyilvánul a faji érzés. Azon szállodatulajdonosok, akik a főbb városokban kizárólag japánoknak nyitnak fogadókat, nem törődnek az idegen vendégekkel, sokszor még veszítenek is általuk, részben, mert a gazdag honi vendég nem szereti az idegenek által látogatott szállodákat, részben meg azért, mert a nyugati vendég egyedül kíván lakni egy szobát, melyet pedig előnyösebben lehet kiadni egy öt-nyolcz tagu japán társaságnak. Ezzel kapcsolatban egy más dolgot is felemlíték, melyet rendszeren félremagyaráznak, t. i. hogy régente Japánban a fizetést mindenkinek a becsületére bízták.

A japán fogadás ezelőtt (a vidéken még ma is) az ételt csaknem saját áron adta; tulajdonképeni nyeresége a vendég belátásától függött. Innen ered a szállodákban oly fontos chadai vagy tea-péncz. A szegénytől nagyon keveset, a gazdagtól többet vártak, a kiszolgálásnak megfelelően. A cseléd is ura vagyonához mért jutalmat várt, többet, mint amennyit munkája után megérdemlett; a művész, ha egy mæcenásának dolgozott. soha sem szabta meg munkájának az árát; csak a kereskedő akart jobb vevőin nyereszkesdni, de ez osztályának

erkölcstelen kiváltsága. Könnyen elképzelhetjük, hogy milyen eredményre vezetett, mikor a nyugatinak is becsületérzésére bízták a fizetést. Mi minden adást és vevést «üzletnek» tekintünk; s nyugaton az üzlet nem ideális elvek szerint folyik, még a legjobb esetben is, a becsületesség fogalma relativ és részrehajló. A bőkezű ember nagyon nem szereti, ha a kiválasztott tárgy árának a meghatározását belátására bízzák, mert, ha csak pontosan nem ismeri a munkának s az anyagnak értékét, oly felülfizetésre kényszerül, mely, maga is belátja, több a soknál; míg az önző ember, kihasználva az előnyt, jóformán semmit sem ad érte. S épen ezért szab a japáni más árakat az idegeneknek. De a faji ellenségeskedés következtében maga az alku is igazságtalanabb. Az idegen nemcsak hogy minden ügyesebb munkáért többet fizet, de nagyobb házbért és magasabb százalékot is kell adnia. A rendes bérért a japán cselédeknek csak a söpredékét veheti fel, s ez is rövid ideig marad, mert a kívánt munka ellenszentes neki. A művelt japánok látható igyekezetét is, hogy idegen szolgálatába jussanak, félre értik; mert legtöbb esetben egyszerűen az az indító okuk, hogy elsajátítva az itt kívánt munkát, képesek legyenek azt japán áruházakban, üzletekben és szállodákban is elvégezni. Általában a japáni inkább dolgozik tizenöt órát naponta honfitársának, mint nyolcz órát egy jobban

fizető idegennek. Láttam egyetemi hallgatókat, akik elszegődtek szolgálknak; de csak is azért, hogy egyes speciális dolgokat megtanuljanak.

IV.

Valóban, még a legelfogultabb idegen sem hihette azt, hogy egy negyven milliónyi nép, amely minden erejét összeszedi, hogy nemzete függetlenségét elérje, nyugodtan tudja nézni, hogy egész kereskedelme idegen kezekben van, különösen, ha szemügyre veszi a nyílt kikötők érzelmeit. Az idegeneknek konzuli fennhatóság alatt álló telepei már magukban állandóan sérítették a nemzeti büszkeséget, mint a nemzet gyengeségének jelei. Annak mondták írásban, az idegenellenes ligák s a parlamenti szónokok beszédeikben így nevezték. Ismerve a nemzet kívánságát, hogy kezében legyen az egész japán kereskedelem, a velük időnként éreztetett ellenségeskedés mégis csak rövid ideig tartó kellemetlen érzést ébresztett az idegenekben. Bizalmas körben bevallották, hogy Japánnak csak kárára lenne, ha meg akarna szabadulni az idegenek közvetítésétől. Ámbár az a kilátás, hogy Japán törvényei alá kerülnek, megijesztette a telepek kereskedőit, még sem tartották lehetségesnek, hogy fontosabb érdekeiket sikerrel megtámadhassák, kivéve, ha a törvényt megsértik. Semmi jelentőséget nem

tulajdonítottak annak, hogy a Nippon Jnsen Kwaisha a világ legnagyobb gőzhajótársaságainak egyike lett; hogy a japán bankok ügynökségeket állítottak fel a külföld nagy kereskedelmi gócpontjain; hogy a japán kereskedők fiaikat kiküldték Európába és Amerikába, hogy itt jó kereskedőkké legyenek. Mert a japán ügyvédek nagy idegen klienturára tettek szert, s mert az államszolgálatban álló idegen hajóácsok, építészek és mérnökök helyét japánok foglalták el, ebből még egyáltalában nem az következett, hogy az idegen kereskedők, akik az európai és amerikai kereskedelmet ellenőrizték, szintén fölöslegessé váltak volna. Ez a kereskedelmi módszer japán kezekben hasznavehetetlen lett volna s más tehetségekből semmiképen sem lehet rejtett kereskedői talentumra következtetni. A Japánba behozott idegen tőkét csak az ő módszerükkel lehet sikeresen kamatoztatni. Nehány japáni ház űzhetett ugyan sikeres behozatali kereskedést; de a kivitel megkívánja Nyugat kereskedelmi viszonyainak alapos ismeretét s olyan összeköttetéseket és olyan hitelt, amelylyel Japán nem bír. De az idegen szállítók önbizalma nagyon megtört. mikor 1895-ben egy britt ház pert indított egy japán társaság ellen, mely vonakodott a megrendelt árukat átvenni. A japán törvényszék közel 30,000 dollár fizetésére ítélte azt, de az idegenek hirtelen egy hatalmas japán szövetséggel

kerültek szembe, melynek hatalmát soh'sem sejtették. A japán cég nem fellebezte meg az ítéletet, sőt kijelentette, hogy — ha kívánják — az egész összeget egyszerre lefizeti. De a szövetség, melyhez tartozott, tudtára adta a győztes panaszosoknak, hogy összeesküvést szőnek ellenük. S az angol ház észrevette, hogy bojkottálják s ezzel egészen tönkre tehetik, — a bojkott a birodalom minden kereskedelmi központján működött. Az összeesküvés, az idegen cégek tetemes kárára, hamar létre jött; s a telepek megrémültek. Hangoztatták a tett becselenségét. De a törvény semmit sem tehetett ellene; mert magában a bojkott még nem ütközik a törvényekbe, s meggyőzte az idegeneket arról, hogy a japánok — ha nem egyenes úton, hát piszkos eszközökkel, — de tudják kényszeríteni az idegen cégeket, hogy meghajoljanak törvényeiknek. A nagy iparágak óriási cébekké alakultak, s terveik, melyeknek minden mozzanatát sürgönyökkel pontosan igazgatták, még magával a törvénnyel is dacolhatnak. Pár év előtt is már megkísérelték a japánok a bojkottot, de oly sikertelenül, hogy teljesen képtelennek tartották őket a cselvetésre. De az új helyzet megmutatta, hogy mennyit tanultak a vereségből, s hogy ha szervezetük tovább fejlődik, jogosan számíthatnak rá, hogy az idegen kereskedelem ellenőrzésük alá kerül — ha csak nem a saját kezükbe. Nagy lépés lenne ez a

nemzet vágyainak megvalósítása felé, — *Japán csak a japánoké.* Még ha az ország nyitva is állna az idegeneknek, ezek egészen az ő terveiktől függnének.

V.

A mostani állapotok előrebocsájtott rövid vázolata elegendő arra, hogy bebizonyítsa, hogy Japánban egy nagyjelentőségű szociális fenomen támadt. Azáltal, hogy Japán kapuit új szerződések mellett előrelátóan megnyitotta, hogy ipara gyorsan fejlődött, hogy kereskedelme Amerikával és Európával évente tetemesen megnagyobbodott, természetesen egyes idegenek is meggazdagodtak; s ez az ideiglenes siker sokakat megtévesztett, akik ezt a dolgok természetes rendjének tartották. De az öreg tapasztalt kereskedők most is azt tartják, hogy a kikötők valószínű további fejlődése igazában a versenyre képes nemzeti kereskedelem növekedését jelenti, mely esetleg kiszorítja majd az idegen kereskedőket. Az idegen telepek megszűnnek községek lenni: csak mint egyes nagyobb ügynökségek fognak fennmaradni, amilyenek a civilizált világ minden főkikötőjében találhatók; s a telepek elhagyott utcáit, a magaslatoikon az idegenek pompás házeit japánok fogják lakni. Az ország belsejében nem lesznek nagy idegen gyártelepek. Sőt még a keresztények misszióit is hazai misszionáriusokra

kell majd bizni; mert a mint a buddhizmus sem honosodott meg mindaddig, míg tanai tanítását egészen japán papokra nem bízák, úgy a kereszténység sem fog gyökeret verni, míg át nem alakul úgy, hogy összhangban legyen a faj érzésvilágával és társadalmi életével. S még így módosulva is alig remélheti, hogy néhány kis szektát kivéve, meg fog maradni.

Ezt a szociális fenomenet legjobban egy hasonlattal lehet megmagyarázni. Az emberi társadalmat sok tekintetben, biologiailag az egyén szervezetével lehet összehasonlítani. Ha bármelyiknek a szervezetébe idegen elemeket viszünk, melyeket nem tud beolvasztani, irritáció s részenként rosszullet áll be, míg természetes úton fel nem szívódik vagy mesterségesen el nem távolítják. Japán az idegen elemek kiküszöbölése által erősödik, s ezt a folyamatot symbolizálja az az elhatározása is, hogy újra úrrá legyen a telepek fölött, hogy véget vessen a konzuli törvénykezésnek s hogy a birodalomban semmit se hagyjon idegen ellenőrzés alatt. Ez nyilvánul a japán kongregációk ellenállásában az idegen missziók fennhatóságával szemben, az idegen kereskedők határozott bojkottálásában s abban, hogy kerülik idegen hivatalnokok alkalmazását. S ennek a nemzeti mozgalomnak nemcsak a nemzeti érzés az oka, hanem az a meggyőződés is, hogy minden idegen segítség a nemzet gyöngeségének a bizo-

nyitka s hogy a nemzet, míg kereskedelmét idegenek vezetik, az egész kereskedelmi világ előtt meg van szégyenítve. Néhány nagyobb japán cég már teljesen felszabadult az idegen közvetítők uralma alól; a kereskedelmet Indiával és Khinával japán gőzhajótársaságok bonyolítják le; s a személyszállítást és a gyapjú direkt bevitelét Dél-Amerikába nemsokára a Nippon Jnsen Kwatisha fogja átvenni. De az idegen telepek állandó surlódások forrásai, s az ország csak akkor lesz elégedett, ha a fáradhatatlan nemzeti erőlködés azokat kereskedelmileg teljesen legyőzte; ez még a kínai háborúnál is jobban meg fogja mutatni Japán igazi helyét a nemzetek közt. S azt hiszem, ez a győzelem valószínűleg be fog következni.

VI.

Milyen lesz Japán jövője? Senki azt biztosan meg nem jósolhatja azon feltevéssel, hogy a mostani állapotok még soká megmaradnak a jövőben. Egy kemény háború lehetőségét vagy oly belső zavarokat nem is említve, melyek az alkotmány teljes felfüggesztését s katonai diktatúrát idéznének elő, — feltámadna a Shogunatus modern alakban, — biztosan lesznek nagy változások, úgy a jóra, mint a rosszra. Ha mindjárt feltételezünk is ilyen normális változásokat, mégis joggal megkockáztat-

hatunk néhány jövendölést, melyek alapja azon észszerű feltevés lesz, hogy a faj, a tett és a reakció gyorsan változó korszakaiban is folytatni fogja ujonnan talált tudásának s legjobb relatív következményeinek egybeolvasztását.

Azt hiszem, Japán a jövő század vége előtt fizikailag sokkal erősebb lesz, mint volt. Három jó okom van ezt hinni. Először: az ép testű ifjúság tervszerű katonai, testedző nevelése pár emberöltő alatt oly feltűnő eredményt fog felmutatni, mint Németország katonai rendszere: az alak magasabb lesz, a váll szélesebb, az izmok fejlettebbek. Másodsor: a városi japánok megkezdték a húsevést; s táplálébb étel kell, hogy fizikailag hasson a növése. Mindenfélé nagy számban nyílnak meg a kis vendéglők, a hol a «nyugati koszt» majdnem olyan olcsó, mint a japán étkek. Harmadsor: mert a tanulás s a katonai szolgálat miatt házasságot csak később köthetnek, kell, hogy a jövő nemzedékek gyermekei mindig erősebbek legyenek. A kiskorúak házassága kezd kivételes lenni, ennek megfelelően fogy a gyöngye gyermekek száma. A rendkívüli nagyságkülönbözetek, melyeket jelenleg a japán tömegben észrevehetünk, úgy látszik, azt bizonyítják, hogy szigorubb társadalmi fegyelem mellett a faj nagy fizikai fejlődésre képes.

Moralis-fejlődést alig várhatunk, inkább az ellenkezőjét. A japánok régi erkölcsi ideáljai

legalább is olyan nemesek voltak, mint a mieink; s az emberek a patriarkális kormány nyugodt, jóakaratu idejében el lehettek velük. Mint a hivatalos statisztika mutatja, a kétszínűség, becsstelenség s a brutális gatzettek ritkábban fordultak elő, mint mostan; a gonosz-tettek percentje évek óta állandóan növekedik, ami egyebek közt természetesen azt is bizonyítja, hogy a létért való küzdelem intenzívebb lett. A közvéleményben képviselt erkölcsösség régi zászlója egy, a mienknél kevésbé fejlett társadalomé volt; azonban nem hiszem, hogy komolyan lehessen állítani, hogy az erkölcsi állapotok rosszabbak lettek volna, mint nálunk. Egy irányban biztosan jobb volt; mert a japán hitvesek erénye általában minden időben gyanú felett állott. A férfiak erkölcsében sokkal több volt a kifogásolni való s nem kell bizonyásgul Leckyt idéznünk, hogy vajjon sokkal jobban álltak-e a dolgok Nyugaton. A korai házasságokat azért pártolták, hogy megvédjék a fiatal embert a rendetlen élet kísértéseitől, s feltételezhetjük, hogy a legtöbb esetben elérték céljukat. A gazdagok kiváltságát képező vadházasságnak megvannak a rossz oldalai, de viszont megőrzik a hitvest attól, hogy gyors egymásutánban sok gyermeke legyen. A szociális állapotok annyira különböznek attól, amit a nyugati vallás legjobbnak tart, hogy a keresztény papság nem mondhat róluk igazságos ítéletet. Egy tény

tagadhatatlan, hogy nem kedveztek a hivatásos bűnösöknek; s a legtöbb megerősített városban, — a hercegek székhelyein, — nem túrték erkölcstelen házakat. Mindezt tekintetbe véve azt találjuk, hogy Ó-Japán, dacára patriarkális rendszerének, kevésbé gáncsolható, még nemi erkölceit tekintve is, mint sok nyugati vidék. A nép jobb volt, mint amilyenné törvényei kényszerítették. S most, hogy a nemi viszonyt új szabályok fogják szabályozni, — akkor, ha ezekre majd igazán szükség lesz, — a kívánatos változásoknak nem lehet mindjárt jó eredménye. Törvényhozással nem jönnek létre hirtelen változások. A törvények nem teremthetnek egyenesen új érzéseket; s valódi társadalmi haladást csak a hosszas fegyelem és gyakorlat által kifejlődött etikai érzés megváltozása által érhetünk el. Egyelőre kell, hogy a szigorubb törvények s a hevesebb verseny, míg a feifogást meggyorsítják, megkeményítsék a jellemet és kifejlesszék az önzést.

Kétségtelen, hogy a szellemi haladás nagy lesz, de még sem oly rohamos, mint azt azok, akik azt hiszik, hogy Japán harmincz év alatt valójában megváltozott, el szeretnék velünk hitetni. Habár nagyon el is terjedt a nép között a tudományos nevelés, általában mégsem tudta a praktikus nevelést nyugati színvonalra emelni. A közepes tehetség még emberöltőkön át alacsonyabb fokon fog állni. Lesz azonban elég

kiváló kivétel; s egy új, szellemi arisztokrácia van keletkezében. De a nemzet jövője igazában inkább a tömeg általános képességeitől függ, mint egyesek rendkívüli tehetségétől. Talán különösen a matematikai fakultás kifejlődésétől függ, melyet mindenütt serényen ápolnak. Jelenleg ez gyenge oldaluk; évente egész sereg tanulót elzárnak a magasabb tudás fontos osztályaitól, mert matematikában nem állták meg a helyüket. A császári tengerészi és katonai intézetekben azonban oly eredményeket értek el, melyek eléggé bizonyítják, hogy ezt a gyengéjüket lehet gyógyítani. A tudomány legnehezebb ágainak a tanulmányozása könnyebb lesz azon egyén gyermekeinek, aki kivált ezen ágakban. Viszont, előreláthatóak a visszaesések. Bizonyos, hogy amint Japán elérte azt, ami normális tehetségei határára túl esik, úgy vissza is kell esnie eddig a határig, vagy még alábbra. Ez a visszaesés épp oly természetes, mint szükséges; csak előkészítője lesz egy komolyabb és emelkedettebb törekvésnek. Jelei már most észrevehetőek néhány megye munkájában, — melyek kiválóak műveltség tekintetében. Az az eszme, hogy a keleti tanulókra egy csomó oly tantárgyat erőszakoljanak, mely a nyugati diákok átlagos tehetségét is fölülmulja; hogy nyelvüket angolra változtassák, vagy hogy legalább is ez legyen az egyik uralkodó nyelv az országban; s az a gondolat, hogy evvel a mód-

szerrel megjavítsák az érzés és gondolkodás ősi módját, vad különőség. Japánnak a saját lelkét kell kifejlesztenie; mást nem bír elviselni. Egy jó barátom, aki életét a filológiának szentelte, egyszer, mikor a japán diákok magaviseletének elfajulásáról beszéltünk, így szólt hozzám: «*Nos, még magának az angol nyelvnek is erkölcstelentítő hatása volt.*» Sok igazság volt ebben a megjegyzésben. Az is oktalanság volt, hogy az egész japán nemzetre ráerőszakolták az angol nyelv tanulását, egy olyan nép nyelv-éért, melynek mindig csak a jogairól, de a kötelességeiről soha sem beszéltek. Az eljárás épen olyan nagyon is általános volt, sem hogy jó lehetett volna, mint amilyen hirtelen jött. Sok időt és pénzt nyelt el s aláásta az etikai érzést. A jövőben Japán épp úgy fogja tanulni az angolt, mint a hogy Angliában németül tanulnak. Bár ez a tanulmány sok tekintetben ártott, más irányban megint használt. Az angol hatása alatt átalakult az anyanyelv. gazdagabb, hajlékonyabb lett s inkább ki tudta fejezni a gondolatnak azon új alakjait, melyeket a modern tudomány teremtett. Ez a hatás még soká fog folytatódni. Sok angol, sőt talán német és francia szót is fognak átvenni; ez az átvétel máris észrevehető a művelt osztály megváltozott beszédmodorán s a kikötőbeliek nyelvezetén, melybe furcsán eltorzítva idegen kereskedelmi kifejezéseket keverték. Továbbá Japán

grammatikáját is befolyásolni fogja; s ámbár nem értek egyet avval a lelkésszel, aki legutóbb kijelentette, hogy a szenvedő igealak használata, melylyel a tokiói utcagyermek Port Arthur bevételét jelentették be (*«Ryojunko ga seuryo serareta»*) — az isteni gondviselés műve, azt hiszem, hogy csak azt bizonyítja, hogy a japán nyelv, mely simulékony, mint a nemzet szelleme, képes megfelelni az új viszonyok minden követelményének.

Lehet, hogy a XX-ik században Japán szívesebben fog megemlékezni idegen tanítóiról. De a Nyugat iránt soha sem fog úgy érezni, mint ahogy Khína iránt érzett a meji-i éra előtt, azt a mély tiszteletet, melylyel ősi szokás szerint, szereretett tanítóinknak tartozunk; mert Khína tudását szabad akaratóból kereste, míg a Nyugat tudását erőszakkal rákényszerítették. Lesznek neki is keresztény szektái; de a mi angol és amerikai hittérítőinkről soha sem fog úgy megemlékezni, mint ahogy még most is azon böles papokat emlegeti, akik egykor ifjuságát tanították. S a mi ittlétünk emlékeit nem fogja kétszeres selyemborítékba csavarva csinos fehér fadobozokban őrizni, mert mi nem tanítottunk nekik semmi újat a szépről, — semmi olyat, amivel érzéseire hatottunk volna.

IX. A KARMA EREJE.

*Kedvesünk arcába, mint a
kelő napba, nem nézhetünk.*
Japán közmondás.

I.

A modern tudomány azt bizonyítja, hogy az első szerelem szenvedélye, amennyiben az egyént vesszük tekintetbe, «teljesen azonos bármely relativ tapasztalattal.» Másszóval, hogy ámbár az emberi érzések legszigorúbban egyéni érzések tetszik, egyáltalában nem individuális dolog. A filozófa már régen felfedezte ezt, s teóriáinak fejtegetése soha sem volt érdekfeszítőbb, mint amikor a szenvedély titkait próbálta megmagyarázni. Ebben a dologban a tudomány eddig szigorúan csak néhány feltevéshez ragaszkodott. Szánalmas eljárásnak tűnik, hogy a metafizikusok ezt eddig még nem tudták megmagyarázni, — vagy azt tanították, hogy a szerető lelkében, mikor először látja meg a szeretett lényt, felébred valami alvó emléke az isteni igazságnak, vagy hogy az illúsiót még meg nem született lelkek hozzák létre, akik

megtetesülésükre várnak. De úgy a tudomány mint a filozófia megegyeznek abban, hogy ez egy mindenható tényező, — nem maguk a szeretők választanak, mert ezek teljesen e befolyás eszközei. A tudomány még pozitívabb e tekintetben: nyíltan kijelenti, hogy a holtak, s nem az élők a felelősek. Úgy látszik, mintha az első szerelemben valami kísérteties visszaemlékezés lenne. Igaz, hogy a tudomány nem mondja azt, amit a buddhizmus, hogy bizonyos körülmények között újra felvehetjük, folytathatjuk előbbi éltünket. A pszichológia, mely a fiziológián alapszik, direkt tagadja, hogy a gondolat öröklődése ezen individualis értelemben lehetséges legyen. De azt megengedi, hogy egy hatalmasabb, habár megmagyarázhatatlanabb valami öröklődik, — megszámlálhatatlan biliónyi trilió tapasztalat, — megszámlálhatatlan ősi emlékezés összege. Ezzel magyarázhatjuk legrejtettebb érzéseinket, — ellentétes ösztöneinket, — a legkülönösebb sugallatokat; mindazon látszólag ok nélküli vonzódást és ellenszenvet. — mindazt a halvány örömet és bánatot, melyre a személyes tapasztalat nem ad okot. De azért eddig még nem talált időt arra, hogy sokat vitatkozzék velünk az első szerelemről, — habár ez, összefüggésben a láthatatlan világgal, a legkülönösebb s legtitokzatosabb emberi érzés.

Nálunk, Nyugaton, a rejtvény így folyik le. A fejlődő ifjúnak normális és erős életében beáll

egy bizonyos atavisztikus korszak, mikor a gyöngye nem iránt azt a primitív megvetést érzi, melyet tisztán fizikai felsőbbségének tudata kelt benne. De épen abban az időben, mikor a lánytársaság legkevésbé érdekli, hirtelen kizökken a rendes kerékvágásból. Útját egy lányka keresztezi. akit soha ezelőtt nem látott, — nem igen különbözik a többi földi lánytól, — s a közömbös szemnek csöppet sem csodálatra méltó. Abban a percben egy hirtelen lökés a vért szívéhez hajtja, érzékeit elbűvöli. Azontúl, míg az örültség meg nem szűnik, élete egészen az újonnan talált lényé, akiről semmit sem tud, azt kivéve, hogy a nap-sugár is szebb, ha rája esik. Ettől a bűbájtól semmiféle emberi hatalom meg nem szabadítja. De hát honnan ered e bűbáj? Valami titkos hatalma van talán az élő bálványoknak? Nem; a pszichológia azt tanítja, hogy a holtak ereje van a bálványimádóban. A holtak ejtik ki a varázsigéket. Ők dobbantják meg a szerető szívét; tőlük ered a villamos áram, mely minden idegszálán végig fut egy leány kezének első érintésére.

De hogy miért épen őt kívánják inkább, mint egy másikat, ez a titok mélyebbik része. A nagy német peszimista megoldása nem igen harmonizál a tudományos pszichológiával. Ha a holtak választása fejlődött ki benne, ez a választás inkább visszaemlékezésen, mint a jövő

megsejtésén alapszik. S ez a talány nem tréfadolog.

Itt tényleg megvan az a romantikus lehetőség, hogy azért kívánják épen őt, mert benne, mint egy mozaikban, él mindazoknak a szugesztíója, akik egykor szerették őket. De lehet az is, hogy azért szeretik őt, mert benne feltámadt mindazon nők sokoldalú bája, kiket hasztalanul szerettek.

Mindezen lidércfényeszerű teóriákat egybevetve, azt hihetjük, hogy a szerelem, ámbár újra meg újra el is temetjük, sohasem hal meg, sohasem pihen. Azok a hasztalan szerelmek csak látszólag halnak meg; tényleg tovább élnek a szívek generációiban, hogy vágyuk végre is teljesedjék. Talán évezredekig várnak arra, — az ifjúság álmaiba örökké belészöve emlékeik kódos összetételét, — hogy a szeretett árnyak újra testet öltsenek. Innen vannak az elérhetetlen ideálok, — s hogy a zavart lelkek örökké keresik az «Ismeretlen Nőt.»

A messze Keleten másként gondolkoznak, s amiről most fogok írni, az Buddha-Isten tanait magyarázza.

II.

Nemrég meghalt egy pap, nagyon különös körülmények között. Egy régi buddhista felekezet templomának a papja volt, Osaka köze-

lésben, egy faluban. (A templom látható a Kyótóba menő vonatról, a kwan-setsui vonalról.)

Fiatal volt, komoly és rendkívül csinos, — nagyon is szép papnak, mondták a nők. Olyan volt, mint a híres régi buddhista szobrászok Amida szobrainak egyike.

Hitközségében joggal tiszta életű és művelt papnak tartották. Az asszonyok nem csak erényét és tudását vették számba; szerencsétlenségére, ha akarta, ha nem, mint férfi is vonzó volt. Csodálták őtet még a más hitközségek nem épen szent életű asszonyai is; s csodálatuk rosszul esett neki s zavarta tanulmányai-ban és elmélkedésében. Kifogástalan ürügyek alatt gyakran eljöttek templomába, hogy láthassák őt és beszélhessenek vele; kérdéseikre kötelessége volt felelni, s áldozataikat nem igen utasíthatta vissza. Azonban sokan olyan, nem vallási kérdéseket is intéztek hozzá, hogy elpirult hallatukra. Természettől sokkal udvariasabb volt, sem hogy szigorú válasszal óvta volna magát, még akkor sem, ha a vakmerő városi lányok olyanokat mondtak neki, amit egy falusi lány soha sem ejtene ki, — oly dolgokat, hogy távozásra kellett felszólítania a beszélőt. S minél inkább kerülte a félenkek csodálatát s a szemtelenek imádását, annál inkább háborgatták, míg végre is kinzói lettek.

Szülei rég meghaltak; s nem volt senkije a föld kerekiségén: csak hivatásának s tanulmá-

nyainak élt; nem akart bolondos, tiltott dolgokra gondolni. Rendkívüli szépsége, — olyan volt, mint egy megelevenedett márványszobor — csak szerencsétlenségére vált. Vagyont ígértek neki, oly feltételek mellett, melyekről nem is beszélhetett. A lányok, lábaihoz borulva, hasztalan kérték a szerelmét. Állandóan kapott szerelmes leveleket, melyekre soha sem válaszolt. Nehányuk abban a klasszikusan értelmetlen stílusban volt megírva, mely a «találkozás sziklájáról», «az arc felhőinek a hullámzásáról», s «az egyesülés céljából elvált áramlatokról» beszél. Mások természetesek és őszintén gyöngédek voltak, telve a lány első vallomásának a pathoszával.

A fiatal lelkész ezek a levelek látszólag soká érintetlenül hagyta, mint egy Buddha-szobrot, melynek a hasonmása volt.

Valójában azonban nem egy Buddha volt ő, hanem gyöngé ember; s valóban nehéz helyzete volt.

Egyik este egy kis fiú jött a templomba, levelet adott át neki, s elsutogva a küldő nevét, eltűnt a sötétben:

Egy szemtanú később elmesélte, hogy a pap elolvasta a levelet, vissza tette a borítékba s térdeplője mellé fektette a gyékényre, Azután soká, mozdulatlanul gondolatokba merült, azután előszedte írószereit, levelet írt fő lelkipásztorához, s megcímezve, íróasztalán hagyta.

Órájára pillantott, s elővette a menetrendet. Korán volt még; az éj szeles és sötét. Pár pillanatig térdénállva imádkozott az oltár előtt; aztán kisietett az éjbe, s épen jókor ért a vasúthoz, hogy térdre vethesse magát a vágány közepén, a dübörgő, zakatoló kobéi exprezs előtt. S a következő percben, azok, akik imádták a férfi csodás szépségét, még lámpavilágnál is visszariadtak volna földi maradványaitól, melyek véresen heverték a vágányokon.

A főpaphoz intézett levelet megtalálták. Egyszerűen kijelentette benne: érzi, hogy lelkieréje elhagyja, s ezért elhatározta, hogy inkább meghal, mintsem vétkezzék.

A másik levél még mindég régi helyén hevert a földön, — azon az asszonyi nyelven volt megírva, melynek minden szava egy-egy félénk kedveskedés. Mint minden ilyen levélen, (mely soha sem érkezik postán) úgy ezen sem volt, se dátum, se aláírás, se megszólítás, s a borítékján sem állt címzés. Megpróbálom vissza adni a levelet, ha tökéletlenül is, a mi összehasonlíthatatlanul durvább nyelvünkön.

Bizonyára nagy merészség, hogy ezt megengedem magamnak; de érzem, hogy szóbnom kell önhöz, s azért küldöm ezt a levelet. Az én csekélységemről csak annyit, hogy mikor először megláttam önt a Tengeri ünnepek alatt, gondolkodni kezdtem; s azóta még egy pilla-

natra sem tudtam feledni. Napról-napra melyebbre súlyedek ebbe a reád való emlékezésbe; éjjel álmodom; s ha felébredve, nem látlak, s eszembe jut, hogy álmodom nem lehet valóság, csak könnyezni tudok. Bocsásd meg, hogy gyöngye nő létemre azt merem kívánni: bár ellenszenvvel ne viseltetnél irántam, te, aki oly magasan állasz felettem. Talán ostobának és gyöngédtelennek látszom, mikor engedem, hogy szívem ennyire kintlódjék, arra gondolva, aki oly messze van felettem. S csak mert tudom, hogy nem bírok uralkodni szívemen, melynek legmélyéből törtek elő ezen egyszerű szavak, merem azokat leírni gyakorlatlan kézzel s neked elküldeni. Kérlek, érdemesíts számalmadra; könyörgök, ne kemény szókkal válaszolj nekem. Könyörülj rajtam, látva, hogy ez csak alázatos érzelmeim túláradása; méltóztassál megérteni s igazságosan megítélni — ha a legnagyobb jóakarattal is, — ezt a szívet, mely elhagyatott lévén nagy bánatában, hozzád mert fordulni. Minden pillanatban reménylek és várok valami vigasztaló választ. Minden jót kívárna, üdvözöllek.

*Ma —
attól, akit meghódított,
a hhoz a szeretett, magasztos egyénhez, aki után
vágyódik —
megy ez a levél.*

III.

Elmentem egy japán barátomhoz, hogy tőle, mint buddhista tudóstól, kérdezzek egyet-mást az esemény vallási oldalára vonatkozólag. Dacára annak, hogy az emberi gyöngeség bevallása volt, mégis hőstettnek tartottam ezt az öngyilkosságot.

Nem úgy a barátom. Ő határozottan elítélte. Figyelmeztetett, hogy azt, aki öngyilkosságot követ el, ha mindjárt azért is, hogy a büntől megmeneküljön, Buddha szellemi száműzöttnek tekinti, — aki nem arra való, hogy szent emberek között éljen. Ami a holt papot illeti, ő is egyike volt azoknak, kiket a Mester eszteleneknek nevez. Mert csak esztelen ember hiheti azt, hogy, ha megöli testét, egyszersmind a bűn forrását is megsemmisíti önmagában.

«De hiszen ez az ember tiszta életet élt», vetettem közbe. «Hátha azért kereste a halált, hogy akaratlanul is bűnre ne csábítson másokat?»

Barátom gúnyosan mosolygott. Majd így szólt: «Élt egyszer egy szép és előkelő japán hölgy, aki papnő akart lenni. Elment egy templomba s kinyilatkoztatta akaratát.

De a főpap így szólt hozzá: «Maga még nagyon fiatal, gyermekem. Eddig az udvarnál élt. A világ fiai szépnek tartják; s szépsége miatt

kisérteni fogják: térjen vissza a világ örömeihez. Lehet, hogy elhatározása csak muló bánat következménye. Azért most nem teljesíthetem kívánságát! De a nő oly komolyan megmaradt kérésénél, hogy a pap legjobbnak látta hirtelen magára hagyni őt. A szobában, ahol magára maradt, volt egy nagy hibachi — egy izzó faszénrel telt serpenyő. A csipővasat tüzesre hevítette, s ezzel rettenetesen összeégette arcát, örökre megsemmisítve szépségét.

A pap megijedt az égett szagtól, sietve visszatért; az eléje táruló látvány nagyon elszomorította. A nő nyugodt hangon újra kérte: «A szépségem miatt utasított vissza. Be fog most fogadni?» Fölvették a szerzetbe, s szentéletű papnő lett... Nos, ki volt bölcsőbb, ez az asszony vagy a pap, akit dicsért?»

«De hát az lett volna a pap kötelessége, hogy eléktelenítse arcát?» kérdeztem.

«Természetes, hogy nem! A nő tette is megvetendő lett volna, ha azért teszi, hogy a kísértéstől védje magát. Buddha törvénye az öncsonkítás minden nemét tiltja; s ő áthágta azt. De mert arcát csak azért égette el, hogy rögtön az Ösvényre léphessen, s nem, hogy a kísértéstől védje magát, bűne bocsánatos bűn volt. A pap viszont öngyilkosságával nagy bünt követett el. Meg kellett volna próbálnia megtéríteni azokat, akik kísértették. Ehhez gyöngye volt. Ha érezte, hogy mint pap nem tud ellent-

állni a bűnnek, jobb lett volna, ha vissza tér a világba, s tovább él oly törvények alatt, melyek kevésbé szigorúak.»

«Hát akkor, buddhista felfogás szerint, semmi érdeme?» kérdeztem.

«Nem valószínű, hogy van. Tettét csak azok dicsérhetik, akik nem ismerik a törvényt.»

«S a törvény ismerői mint vélekednek érde-meiről, tettének karmájáról?»

Barátom tünődött egy ideig, majd elgondolkozva megjegyezte:

«Ezen öngyilkosság okait biztosan nem tudhatjuk. Talán nem is először történt.»

«Úgy gondolja, hogy előző életei egyikében már megkísérlette, hogy öngyilkosság által meneküljön a bűntől?»

«Igen. Talán már sokszor tette ugyanezt.»

«S mi fog történni jövődő életeiben?»

«Erre csak egy Buddha tudna felelni.»

«De mit mond a tan?»

«Elfelejtí, hogy nem ismerhetjük az ember lelkét.»

«Feltéve, hogy csak azért kereste a halált, hogy a bűntől megszabaduljon?»

«Akkor újra, meg újra szembe kell szállnia ugyan ezzel a kísértéssel, ezerszer meg ezerszer kell újra átéreznie minden bánatát és kínját, míg megtanul uralkodni önmagán. A halállal nem szűnik meg az önuralom szükségessége.»

Barátom szavai soká zaklattak; s még most is üldöznek engem. Új képeket alkottam magamnak néhány, a könyv elején megkockáztatott teóriáról. Még most sem tudom eldönteni, hogy a szerelem titkának ez a természetfölötti magyarázata kevésbé figyelemre méltó-e, mint a mi nyugati magyarázataink. Tűnődtem rajta, vajon az a szerelem, mely a halálra vitt, nem többet ér-e, mint az eltemetett, szenvedélyes, kísértő vágy. S nem rég elfelejtett bűnök elkerülhetetlen büntetését jelentik-e?

X. EGY CONSERVATIV.

*Amazakaru
Hi no iro kuni ni
Kite wa aredo
Jamato — nishiki no
Iro wa kawaraji*

I.

Egyik felvidéki városban, 300,000 koku felett uralkodó daimyo székhelyén született, hova még idegen be nem tette a lábát. Atyjának, az előkelő samurainak a yashikija a herceg kastélyát körítő külső erődítmények között állt. Tágas yashiki volt; lankás dombok kerítették, egyikükön a fegyverek istenének emeltek templomot. Negyven év előtt sok hasonló kuria volt a környéken. Maradványaikat a művész tündérpalotáknak, kertjeiket a buddhista paradicsom egy-egy álmának tartja.

De a samurai fiát akkoriban szigorúan nevelték; s az, akiről írok, nem igen ért rá álmódoszni. Gyermekkorát keservesen rövidre szabták. Sokkal, mielőtt az első hakamát vagy

nadrágot ráadták, — ez akkoriban ünnepélyes szertartás volt, — amennyire lehetett őrizték a gyengéd befolyástól és arra tanították, hogy a gyermeki szeretet természetes ösztönein uralkodjék. Ha anyjával ment sétálni, kis társai gúnyosan kérdezték: «Talán még/mindég tejet akarsz?» de otthon, amíg mellette volt, oly hevesen mutathatta ki szeretetét, amint jól esett. De ritkán akadtak ilyen órák. Minden felesleges szórakozást kizárt a szigorú fegyelem; sőt, kivéve, ha beteg volt, még minden kényelmet is megvontak tőle. Alig hogy beszélni tudott, már lelkére kötötték, hogy a kötelesség legyen életének a vezérfonala, az önuralom magaviseletének első, nélkülözhetetlen kelléke, s hogy a szenvedés és halál nem szabad, hogy hasson reája és önzővé tegye őt.

S ennek a spártai fegyelemnek még egy sötétebb oldala is volt, melynek hideg szigorát az ifjúság szüntelenül érezte, kivéve az otthon védett ölen. A fiúkat hozza szoktatták a vérhez. Elfitték őket a kivégzésekhez és megkivánták, hogy semmi félelmet ne mutassanak; s hazatérve, a vörös szilva sós levével vérszínűre festett rizst kellett enniük, hogy az irtózatnak minden titkos érzését megöljék. Sőt még sokkal nehezebb dolgokat is kívántak egy egészen kis fiútól, — pl. hogy éjjelkor egyedül kimenjen a vesztőhelyre s bátorsága bizonyítékául egy emberfejet hozzon haza. Mert ha a samurai a ha-

lottól fél, ez nem kevésbé megvetendő, mintha az előktől félné. A samurai gyermeknek kötelessége semmitől sem félni. Az ilyen próbáknál a kívánt magatartás a teljes hajthatatlanság volt; a legesekélyebb habozást ép úgy elítélték, mint a gyávaság bármely más jelét.

Amint a fiú felnőtt, mulatságát főleg azon testgyakorlatok képezték, melyeket a samurai korán megkezdett, állandó előgyakorlatai a harcra, — az íjászat és lovaglás, a vívás és a birkózás.

Játszótársai is voltak; nálánál idősebb ifjak, béresek fiai, akiket ügyességük miatt választottak melléje, hogy harci gyakorlataiban segítsék. Ezeknek a kötelessége volt megtanítani őt úszni, evezni és fiatal izmait fejleszteni. A nap nagy része ilyen testgyakorlattal s a khinai klasszikusok tanulmányozásával telt el.

Eledele, bár elegendő, de soha nyalánkság nem volt; ruházata, kivéve a nagy ünnepeken, könnyű és durva volt; s nem engedték, hogy szobájában befűtsön. Mikor téli reggeleken, tanulás közben kezei megmeredtek a hidegtől, hogy nem bírta tartani íróecsetét, megparancsolták, hogy jeges vízbe mártsa őket, hogy a vérkeringés helyre álljon; s ha lábait megdermesztette a fagy, kiküldték a hóba, hogy felmelegedjék. S még sokkal szigorúbban ügyeltek arra, hogy a katonai osztály külön illetanát pontosan betartsa; s korán megértették

vele, hogy az a kis kard övében se cifraság, se játékszer. Megmutatták, hogyan használja s hogyan kell pillanatnyi habozás nélkül elvetni életét, ha azt rendjének a kódexe megkívánja.

A samurai fiú vallási nevelése is különös volt. Megtanították, hogy tisztelje a régi isteneket s ősei szellemét; jól ismerte a khinai etikát; s tudott valamit a Buddha hit- és erkölcstanáról is. De arra is megtanították, hogy a menyország reménye s a pokol félelme csak a tudatlanoknak való; s hogy az igazi férfi tetteit nem szabad valami önzőbb indoknak kormányoznia, mint az igazságnak önmagáért való szeretete, s hogy fő törvényük a kötelesség megismerése és teljesítése legyen.

Amint a gyermek ifjává serdült, tetteit mindég kevésbé ellenőrizték. Hagyták, hogy saját belátása szerint, szabadon cselekedjék, — de teljes tudatában annak, hogy egy tévedését sem fogják elfeledni; hogy egy komoly sértést sem fognak egészen megbocsájtani; s hogy a megérdemlett rendreutasítástól jobban féljen, mint a haláltól. Máskülönb en erkölcsét kevés veszély fenyegette.

Akkoriban a legtöbb vidéki székhely nem adott alkalmat a bűnre, s az élet erkölcstelen oldaláról az ifjú samurai még annyit is alig tudott, amennyit a néprománcok és drámák tükröz-
tetnek.

Arra tanították, hogy megvesse azt a közönséges irodalmat, mely különösen a lágyabb érzelmekre vagy a szenvedélyre akar hatni, mint férfihez különösen nem méltó olvasmányt; s nyilvános színházakat rendjebelinek nem volt szabad meglátogatni. Így, a régi Japán ártatlan falusi életében a fiatal samurai érintetlenül és egyszerűen nőtt fel.

Így növekedett az a fiatal samurai is, akire vonatkoztatva mindezt leírtam, — a félelmet nem ismerte, udvarias, önfeláldozó volt, megvetette a mulatságot s minden pillanatban kész volt feláldozni életét a szerelemért, uralkodójáért vagy a becsületért. Testestől, lelkestől harcos volt, bár alig nőtt még ki a suhanc korból, mikor a Fekete Hajók megérkezése először rémítette meg az országot.

II.

Az iyemitsui kormány, mely halálbüntetés terhe alatt tiltotta meg minden japáninak, hogy elhagyja az országot, a nemzetet kétszáz évig elzárta a külvilágtól. A tengeren túl fejlődő kolosszális erőkről mitsem tudtak. A Nagasakiban főnnálló régi hollandus telep egyáltalában nem világosította fel Japánt valódi helyzetéről, — hogy a XVI. századbéli keleti hűbéruralmat egy háromszáz évvel idősebb nyugati világ fenyegeti. Ha leírták volna e világ élő csodáit, Ja-

pán az elbeszélést dajkamesének tartotta volna, vagy a Horaik mesebeli palotáiról szóló ősi mondákhoz sorozta volna. Csak az amerikai, vagy amint ők mondták, a «Fekete Hajók» közeledtére kezdett derengeni a kormány előtt saját gyengeségének s az idegenből érkező veszélynek némi öntudata.

A «Fekete Hajók» második látogatásának a hírére kelt általános izgalmat csakhamar megbotránkozás követte, mikor megtudták, hogy a Shogunatus bevallotta, hogy nem tud megküzdeni az idegen hatalommal. Most még nagyobb volt a veszély, mint a tatár betöréskor, mely Hojo Tokimuné idejében történt, mikor a nép az istenekhez fordult segítségért, s Izében az uralkodó is felidézte ősei szellemét.

Az imákra hirtelen sötétség támadt, vihar tört ki a tengeren, s az a hatalmas szél, melyet ma is *Kami-Kazénak* — az «Istenek szelének» — neveznek, a Kublai khán hajóit a tengerbe sülyesztette. Miért ne segíthetne most is az imádság? Imádkoztak is minden családban s a templomok ezreiben.

S a samurai fiú, aki hiába imádkozott atyja kertjében a kis Hahiman templom előtt, azon tűnődött, vajon az istenek vesztették-e el hatalmukat, vagy talán a Fekete Hajók népe erősebb istenek oltalma alatt áll.

III.

Nemsokára belátták, hogy az idegen «barbárok» nem lehet elkergetni. Százával jöttek úgy keletről mint nyugatról; furcsa városokat építettek maguknak japán talajon s minden elképzelhetőt megtettek védelmükre. A kormány pedig elrendelte, hogy minden iskolában tanítsák a nyugati tudományokat; hogy az angol nyelv a népnevelés egyik fontos ága legyen; s hogy magát a népnevelést is át kell alakítani nyugati mintára. A kormány azt is kijelentette, hogy az ország jövője az idegen nyelvek és tudomány tanulmányozásától és tudásától függ. A tanulás és annak kiváló eredménye közötti időben Japán tényleg idegen fennhatóság alatt állott. Igaz, hogy e tényt nyíltan, szavakkal nem fejezték ki; de az egész politika jelentősége félremagyarázhatatlan volt. Az első heves felindulás után, melyet a helyzet felismerése okozott, — a nép kétségbeesése és a samuraim elfojtott dühének lecsillapodása után, — feltámadt az érdeklődés ezek iránt a szemtelen idegenek iránt, akiknek elég volt csak megmutatni nagy erejüket, hogy elérjék, amit akartak. Az általános kíváncsiságot részben kielégítették azok az olcsó színnyomatok, melyeket nagyban készítettek s mindenfelé szétosztogattak; az idegenek szokásait, ruházatukat és telepeik rendkívüli utcáit ábrázolták. Az idegenek ezeket az el-

mosódott fametszeteket csak karrikaturáknak tarthatták. De a művész nem öntudatosan rajzolt karrikaturákat. Ő úgy próbálta lerajzolni az idegeneket, amilyeneknek valójában látta őket; zöld szemű, vöröshajú szörnyeknek, mint a *Hiojok*, olyan orral, mint a *Tenguké*; lehetetlen színű és szabású ruhákban; s ezek olyan épületekben laktak, mint az áruházak vagy tömlöcök. Százával árulták e képeket az országban s bizonyára nem egy esetben ezek keltették fel az ellenségeskedést. De különben ártatlan kísérletek voltak, melyek a szokatlant akarták ábrázolni. Már csak azért is kellene tanulmányozni ezeket a régi rajzokat, hogy megértsük, milyennek látott minket azon kor japánja, mily utálatosak, mily furesák, mily nevetségesek voltunk előttük.

A városban lakó fiatal samurai csakhamar láthatott eleven nyugati idegent is egy tanár személyében, akit a herceg fogadott melléjük. Ez angol ember volt. Fegyveres kíséret védelme alatt érkezett; s kiadták a parancsot, hogy úgy bánjanak vele, mint nagyon kiváló egyénnel. Nem találták egészen olyan utálatosnak, mint a képeken ábrázolt idegeneket: a haja tényleg vörös volt s a szemei különös színűek; de arca nem volt kellemetlen. Egyszeriben fáradhatatlan megfigyelés tárgya lett és soká az is maradt. Hogy milyen apróra megfigyelték minden tetét, azt nem is tudná elképzelni olyan egyén,

aki a Meiji előtti éra ránk vonatkozó ferde előítéleteit nem ismerte. Habár belátták, hogy okos és hatalmas teremtmények, még sem tartották egészen emberieknek a nyugatiakat; inkább az állatokhoz közelálló lényeknek, mint embereknek gondolták őket. Különös alakú, szőrös testük volt, foguk is más, mint az embereké általában, belső szervezetük is elütött az övékétől s erkölcsi felfogásuk megegyezett a rossz szellemekével. A félelem, amit az idegen akkor keltett, ha nem is a samuraiban, de a nép körében, nem fizikai, de babonás félelem volt. Mert Japánban még a paraszt sem volt gyáva soha. Hogy megérthessük, mit éreztek akkor az idegenek iránt, ismernünk kell a mind Japánban, mind Khinában uralkodó ősi hitet, hogy vannak természetfölötti hatalommal felruházott állatok, melyek képesek emberi alakot öltetni; hogy vannak félig állati, félig természetfölötti fajok; s a régi képeskönyvek mithikus lényeit is ismernünk kell, — a hosszú lábú és hosszú karú, szakállas manókat (*ashinagák* és *tenagák*), melyeket vagy a rémhistóriák írói rajzoltak le, vagy Hokusai ecsete figurázott ki. S az új idegenek külseje csak megerősítette egy bizonyos khinai Herodotos elbeszélését, s ruházatuk is, úgy látszott, arra való, hogy elrejtse, ami rajtuk nem emberi. Az új angol tanárt, aki szerencsére nem is sejtette ezt, lopva megfigyelték, mintvalami különös állatot! Dacára ennek, tanítványaitól

csak udvariasságot tapasztalt: azon khinai szabály szerint bántak vele, mely azt parancsolja, hogy «a tanítónak még az árnyékára sem szabad lépni». Mindenesetre a samurai diákok nem igen törődtek azzal, hogy tanáruk egészen emberi-e, csak jól tanítson. Hiszen a hős Joshit-suné is egy Tengutól tanulta a fegyverforgatást. S nem egy tudós és költő volt természetfölötti lény. De a finom udvariasság soha le nem tett álarca mögött az idegen szokásait apróra megfigyelték s az ítélet, mely e megfigyelések összehasonlításán alapult, egészben véve, nem volt hizelgő. Maga a tanár sohasem találta volna ki, mint vélekednek felőle két kardot viselő tanítványai; s bizonyára nem szolgált volna megnyugtatóására, ha megérti, miről beszélgetnek, míg ő dolgozataikat javítja:

«Nézd, milyen fehér a húsa! Nagyon könnyen le lehetne vágni a fejét, egy csapásra.»

Egyszer rábirták, hogy megkísértse birkózási módjukat, csak tréfából, amint ő hitte. De igazában fizikai erejét akarták megmérni. Nem nagy atlétának tartották.

«A karjai erősek, — mondta az egyik — de nem tudja, hogyan tartsa a testét, míg a karját használja; a dereka nagyon gyenge. Nem lenne nehéz letörni a derekát.»

«Azt hiszem, — mondta egy másik — könnyű lehet idegenekkel küzdeni.»

«Karddal nagyon könnyű lenne, — felelt egy

harmadik — de a puskák és az ágyúk használatában ők az ügyesebbek.»

«Ezt mi is megtanulhatjuk, — szólt rá az első. Ha megtanultuk a nyugatnak harci módját, a katonáikkal majd elbánunk.»

«Az idegenek — jegyezte meg valaki — legkevésbé sem hasonlítanak hozzánk. Hamar elfáradnak s félnek a hidegtől. Télen tanárunk szobájában mindég befűtenek. Ha ott vagyok, öt perc alatt megfájdul a fejem.»

De mindennek dacára a fiúk kedvesek voltak tanárukhoz, s ez megszerette tanítványait.

IV.

Ezek a változások oly hirtelen jöttek, mint a földrengés; a daimyatusokból helytartóságok lettek, a katonai osztályt törölték s az egész társadalmi rend átalakult. Ezek az események elkeserítették az ifjút, habár nem esett nehezére, hogy a herceg iránti hódolatát az uralkodóra vigye át, s családja anyagi kárt nem szenvedett a változások miatt.

Ezek az újítások mind azt mutatták, mily nagy veszélyben forog a nemzet s a régi, magasztos ideálok és csaknem mindennek, amit szeretett, a pusztulását jelentették. De azt is tudta, hogy minden sajnálkozás hiábavaló. A nemzet csak átalakulás által remélhette, hogy megőrizi függetlenségét; s világos, hogy a hazafi-

nak kötelessége volt belátni: elő kell készülnie arra, hogy a jövő drámájának a hőseit adhassa.

A samurai iskolában jól megtanult angolul s tudta, hogy képes elbeszélgetni angolokkal. Hosszú haját levágta, kardjait letette s elment Jokohamába, ahol több alkalom nyílt a nyelv tanulmányozására. Jokohamában mindent szokatlannak és visszataszítónak talált. Még a kikötőbeli japánokat is megváltoztatta a folytonos érintkezés az idegenekkel: durvák és udvariatlanok lettek; magaviseletük és beszédmodoruk olyan volt, hogy szülőföldjén még a parasztok sem viselkedtek volna hasonlóan. Maguk az idegenek még rosszabb benyomást tettek rá: ezek akkor úgy bántak velük, mint a győző a legyőzöttel; s az élet a «nyílt kikötőkben» sokkal kevésbé volt tisztességes, mint mostan. A gipszvakolatú téglaházak a régi japán színyomatok kellemetlen emlékét ébresztették benne s a képet, melyet még gyermekkorában alkotott magának az idegenekről, nem igen tudta kitörölni emlékezetéből. Nagyobb tudása és tapasztalatai alapján a józan esze határozottan megmondta neki, mik ezek igazában; de érzésvilága legbelsejében még mindig nem tartotta őket egészen emberieknek. A faji érzés öregebb az egyéni fejlődésnél és a hozzá kapcsolódó előítéletektől nehéz szabadulni. A katonát is sokszor felizgatta benne egy-egy csúf dolog, amit

véletlenül meglátott vagy meghallott, — ezek felgerjesztették benne ősei forró indulatát, hogy megbüntesse a gyávaságot vagy hogy megtorolja a rosszat. De megtanult uralkodni ösztönein, melyek a tudás útjában álltak: a hazafinak kötelessége nyugodtan tanulmányozni az ellenség természetét. Végre már annyira vitte, hogy az új életet körülötte előítélet nélkül tudta szemlélni, — érdemeit ép úgy, mint a hibáit; erejét ép úgy, mint a gyöngéit. Talált benne jószágot, ragaszkodást ideálokhoz, melyeket — bár nem egyeztek meg az övéivel, — tisztelt, mert azok is, mint saját ősei vallása, az önmegtartóztatást követelték.

Így aztán megszeretett egy öreg misszionáriust, akit a tanítás és a térítés munkája teljesen lefoglalt, s megtanult bízni benne. S az öreg ember nagyon szerette volna megtéríteni ezt a fiatal samurait, akiben nem köznapi tehetséget sejtett; s nem sajnált semmi fáradságot, hogy a fiú bizalmát megnyerje. Mindenféleképpen segítette, megtanította franciául és németül s egy keveset latinul és görögül, s tekintélyes magánkönyvtárát is rendelkezésére bocsájtotta. Akkoriban a japán diák nem egykönnyen szerezte meg a kiváltságot, hogy szabadon használjon történelmi és filozófiai munkákat, útleírásokat és regényeket tartalmazó könyvtárt. Hálás is volt érte; s később a könyvtár tulajdonosa könnyen rábirta kényeztetett kedvencét, hogy az «Új-Testamen-

tom» egy részét elolvassa. Az ifjút meglepte, hogy a «bűnös faj»-ról szóló tanok között Confucius tanaihoz hasonló ethikai dolgozatokat talált. «Ezt a tant ismerem — mondta az öreg misszionáriusnak — bizonyára nagyon üdvös. Elolvasom majd a könyvet s gondolkozni fogok fölötte.»

V.

A tanulás és gondolkozás által a fiatal ember sokkal többet haladt, mint azt maga is hitte. Miután elismerte, hogy a kereszténység hatalmas vallás, másnemű engedmények következtek: új képzetek a keresztény népfajok civilizációjáról. Akkoriban nem egy gondolkozó japáni, sőt még a kormány éles eszű vezetői közül is sokan azt hitték, hogy Japán arra van kárhozthatva, hogy lassanként idegen fennhatóság alá jusson. De azért mégis reméltek; s mindenki tudta, mi a kötelessége, míg a reménynek csak az árnyéka is megmaradt. A hatatom, mely ráfámadhatott volna a birodalomra, ellenállhatatlan volt. S mikor óriási nagyságát tanulmányozta, a fiatal keleti félelemhez hasonló csodálattal kérdezte magától, mikor és hogyan szerezték azt. Talán tényleg összefüggésben állott egy magasabb rendű vallással, amint azt mestere is állította? Hiszen a régi khinai filozófiában is vannak ezt a föltevést

megerősítő tanok, melyek azt állítják, hogy a népek boldogsága attól függ, hogy mennyire tartják be a vallási törvényeket s hogy mennyire követik a bölesek tanait. S ha a nyugati civilizáció tényleg a nyugati ethika kiválóságát igazolja, nem kötelessége-e minden hazafinak, hogy azt a magasabb hitet kövesse s az egész nemzet megtérítésén fáradjon? Az akkori ifjak, akik khinai szellemben nevelkedve, természetesen semmit sem tudtak Nyugat társadalmi evolúciójának a történetéről, sohasem hitték volna, hogy a materiális fejlődés legmagasabb fokát könnyörtelen versengés hozta létre, mely a keresztény eszménység minden harmoniáját nélkülözte s minden nagyobb ethikai rendszerrel ellenkezésben állott. A nem gondolkozó nyugatiak milliói ma is azt képzelik, hogy a katonai hatalom s a keresztény hit között valami isteni összefüggés van; s a politikai rablásokat a szózékről is isteni igazságszolgáltatásnak nevezik s mennyei sugallatnak a nagyszerű robbanó szerek feltalálását. Még most is él közöttünk az az előítélet, hogy a keresztény fajok isteni rendeltetése az, hogy a máshitűeket kirabolja vagy elpusztítsa. Vannak ugyan néhányan, akik alkalmilag azon meggyőződésüket fejezik ki, hogy mi még mindég Thort és Odint imádjuk, — a különbség csak az, hogy Odinból időközben híres matematikus lett s hogy a Hammer Arjokirt most gőz hajtja. De ezeket a hittérítőket

atheistáknak s szégyenletes életet elő embereknek mondják.

Bármint legyen is, eljött az az idő, mikor az ifjú samurai elhatározta, hogy dacára hozzátartozói ellenkezésének, áttér a keresztény hitre. Vakmerő lépés volt; de korábbi nevelése megadta hozzá az erőt; s elhatározásától még szülei bánata sem tudta eltántorítani. Az ősi hit megtagadása többet jelentett muló keserőségeknél: a kitagadtatást, az elszakadást társaitól, rangjának elvesztését s a keserves szegénység minden következményét vonta maga után. De a samurai nevelés megtanította arra, hogy önmagával ne törődjék. Látta, hogy mit kell tennie, ami, azt hitte, mint hazafinak és igaz embernek kötelessége, s meg is tette habozás és panasz nélkül.

VI.

Azok, akik a maguk nyugati hitvallását olyan valakivel szeretnék átvétetni, akit főnkretettek a modern tudománytól kölcsönvett tudásukkal, nem hiszik, hogy a régi hit ellen használt érveket ugyanolyan erővel használhatják az új hit ellen is. A hittérítők átlaga, akik maguk sem tudnak a gondolat magasabb régióiba emelkedni, nem sejtette, hogy az övéknél hatalmasabb keleti szellemre mily hatást fog gyakorolni nem igen tudományos tanításuk. Epen azért

nagy a meglepetésük és a megbotránkozásuk, látva, hogy minél intelligensebb a tanítvány, annál rövidebb ideig tart a kereszténysége. Nem nehéz megdönteni az olyan egyén hitét, akinek finom szellemét a buddhizmus csak azért elégitette ki, mert a tudományt nem ismerte. De ugyanabban a lélekben Kelet vallásos érzéseit nyugatiakkal, a kínai vagy buddhista etikát presbyterianus vagy baptista dogmákkal helyettesíteni lehetetlen. Modern evangelistáink sohasem ismerik fel az útjukba álló pszichológiai nehézségeket. Hajdanában, mikor a jezsuiták és a szerzetesek nem voltak kevésbé babonások, mint a hit, melyet terjesztettek, szintén létezett ez a mélyenfekvő akadály; s a spanyol lelkész, még ha csodákat is vitt véghez óriási hitével és tüzes buzgalmával, kellett, hogy megérezze, hogy a spanyol katona kardjára is szükség van, hogy álmát megvalósíthassa. Manapság a térítés sokkal nehezebb, mint a XVI. században. A nevelést államosították s tudományos alapon átalakították; vallásunk lassankint az erkölcsstan szükségességét elismerő meggyőződéssé változik; papságunk működése idővel erkölcsi rendőrséggé lesz; s templomaink sokasodása nem a hitünk növekedését, csak a hagyományok iránti tiszteletünk nagyobbodását jelenti. Nyugat hagyományai sohasem lehetnek a Keletéi; és Japán sohasem fogja eltérni, hogy nála idegen hittérítők vegyék át az erkölcsi fő-

hatóság szerepét. Legliberálisabb felekezetünk, amelynek legtágabb a kulturája, már kezdi belátni a missziók hiábavalóságát. Nem is szükséges elvetni a dogmákat, hogy az igazságot észrevegyük: az igazi tudás elég ahhoz, hogy rájőjjünk; s a legképzettebb nemzet, Németország, már nem küld téritőket Japánba. A miszsiók fáradozásának, az áttérők évi összegénél sokkal jelentősebb eredménye a hazai vallások újjászervezése volt, s a kormány egy újabb keletű rendelete a hazai papok magasabb kiművelését sürgeti. Igaz, hogy a gazdagabb felekezeteknek már sokkal a rendelet kibocsájtása előtt voltak nyugati terv szerint berendezett iskoláik; s a shinshuk már dicsekedhettek Párisban vagy Oxfordban nevelt diákjaikkal, — akiknek nevét az egész világon ismerik a sanscritisták. Bizonyos, hogy Japánnak is szüksége lesz a középkorinál fejlettebb hitre, de ennek a régi alakból kell kifejlődnie, — belőle s nem kívülről kell erednie. A nyugati tudományokkal megerősített buddhizmus ki fogja elégíteni a nemzetet.

Az ifjú yokohamai megtért a hittérítői kudarcnak egyik figyelemreméltó példányát képviselte. Pár évvel azután, hogy mindenét feláldozta, hogy kereszténnyé lehessen, — vagy helyesebben, az idegen vallásfelekezetnek egy tagjává, — nyilvánosan lemondott az oly drágán megszerzett hitről. Tanulmányozta és tanárainál jobban

megértette a kor nagy szellemeit. Kérdéseire azok csak azzal tudtak felelni, hogy biztosították; hogy azok a könyvek, melyek egyes részeinek elolvasását ajánlották, egészben veszélyesek a hitre. De mert nem tudták kimutatni a tévtanokat e könyvekben, intésük is kárba veszett.

Tökéletlen érvekkel téritették a dogmákhoz; mélyebb és tágabbkörű gondolataival megtalálta az útját a dogmák között. Elhagyta a templomot, miután nyíltan kijelentette, hogy tanai nem igazi okokon és tényeken alapulnak; s hogy kénytelen oly férfiak nézeteit elfogadni, kiket tanítói a kereszténység ellenségeinek neveztek. «Hanyatlása» nagy megbotránkozást keltett.

De az igazi «hanyatlás»-tól még messze volt. Ellentétben sokakkal, akik hasonló tapasztalatokat szereztek, ő tudta, hogy a vallási kérdést csak félretette egy időre, s hogy mindaz, amit tanult, alig több, mint az abeje annak, amit még meg kell tanulnia. Nem vesztette el hitét a vallások relativ értékében, — a vallás fenntartó és mérséklő erejében. Egy igazság, — hogy a civilizáció és a nép vallása összefüggésben áll, — irányította először arra az útra, mely áttéréséhez vezetett. A khinai filozofia megtanította arra, amit a modern szociológia is elismer, hogy t. i. nincs emberi közösség pap-ság nélkül, mely magasabb fejlődést ért volna el;

a buddhismus pedig arra tanította, hogy még a csalásnak is, — ha szállóigék, szertartások és szimbólumok alakjában mutatjuk az egyszerű embernek, — megvan a jogosultsága és az értéke, mert segíti a jónak fejlődését az emberben. Ebből a szempontból a kereszténység úgy érdekelte, mint ezelőtt; s ámbár kételkedett abban, amit tanítója a keresztény nemzetek magasabb erkölceiről mondott s amit a kikötőbeli élet egyáltalában nem igazolt, mégis szerette volna látni, milyen a vallás befolyása Nyugaton az erkölcsökre; látni akarta az európai országokat és tanulmányozni fejlődésüknek és hatalmuknak okait.

Erre hamarabb nyílt alkalma, mintsem gondolta. Gyors felfogása a hitben kételkedővé, a politikában szabadelvűvé tette. Az akkori hatóságok nézeteivel ellenkező felfogásának nyíltan adott kifejezést. Ezáltal magára vonta a kormány haragját; és mint sok más, az új gondolatok hatása alatt hasonlóan meggondolatlan egyén, kényszerült elhagyni az országot. S így kezdődött vándorútja, mely körülvezette a földön. Először Korea nyújtott neki menedéket, majd Khína, hol mint tanító működött, s végre egy Marseillebe induló gőzhajó fedélzetén találta magát. Kevés pénze volt; de őt nem aggasztotta az, hogy miből fog megélni Európában. Fiatal volt, magas, izmos, mozgékony és a nélkülözésekhez hozzászokott, bizott magá-

ban és kapott ajánlatokat külföldiekhez, akik majd egyengetik az útját.

De számos év telt el, mielőtt hazáját viszontlátta.

VII.

Ez idő alatt úgy megismerte a nyugati civilizációt, mint kevesen a japánok közül; bevándorolta Európát és Amerikát, nagyobb városai-
ban letelepedve, sokféleképen működött, — néha szellemi, legtöbbször testi munkát végzett, — s így a körülötte nyüzsgő élet legmagasabb és legalacsonyabb fokát, a legjavát és a legrosszabb oldalait egyaránt tanulmányozhatta. De ő Kelet szemével nézett; s nem úgy ítélte, a hogy mi itélünk. Mert ahogyan Nyugat nézi Keletet, ez viszont úgy szemléli a Nyugatot, — a különbség abban áll: hogy, amit legjobban becsül mindegyik önmagában, a másik azt fogja benne legkevésbébe becsülni. S mindkettőnek részben igaza van, részben tévednek; és sem ezelőtt, sem ezután nem fogják egymást teljesen megérteni.

Minden eddig látottnál nagyobbak tartotta a Nyugatot, — az óriások világának; s az, a mi még a legmerészebb keletire is nyomasztóan hat, ha pénz és barátok nélkül egyedül marad egy városban, bizonyára sokszor lehangolta a száműzöttet: az a bizonytalan érzés, mely azon tudatból származik, hogy a sürgölődők milliói

észre sem veszik; hogy a hangot szüntelen elnyomja a kocsik dübörgése; hogy lát kihalt házóriásokat, hogy a jólét hivalkodó fitogtatása kényszeríti a karokat s a fejet a lehető legnagyobb erőfeszítésre, mintha egyszerű gépek lennének. Talán látott olyan városokat is, amilyenek Doré látta Londont: homályos boltívek búskomor méltósága, s egymásba torkoló gránitmélységek beláthatatlan sorozata, s a házhegyek lábánál a munka tengerének forgatagai. Óriási körök mutatják a századokon át fejlődő hatalom csendesesen működő szigorát. E végtelen kőzátványok között, melyek kizárják a napkeltét s a napnyugtát, az eget s a szeleket, semmi sem hatott a szépérzékére. Mindaz, ami minket a nagy városokba vonz, visszataszítóan vagy nyomasztólag hatott ő rá; még a fényes Páris is csakhamar kimerítette. Itt tartózkodott először hosszabb ideig. A francia művészet, mely a legtehetségesebb európai faj esztétikai felfogását tükrözteti, nagyon meglepte, de egyáltalában nem gyönyörködtette. Leginkább az aktanulmányok lepték meg, melyekben ő csak az emberi gyöngesség nyílt bevallását látta, amit — erre tanította stoikus nevelése, — meg kell vetnie, mint a gyávaságot vagy a hűtlenséget. A modern francia irodalom szintén meglepte. Az elbeszélő meglepő művészetét nem igen értette; a munka önmagában rejlő értékét nem látta; s még ha megértették volna is vele, úgy,

amint azt egy európai érti, nem kevésbé lett volna meggyőződve arról, hogy a tehetség megnyilatkozásának ez a módja a társadalom romlottságára mutat. S lassanként a főváros fényűző életében is talált bizonyítékokat arra a feltevésére, amit irodalom és művészet sugalltak neki. Ellátogatott a mulatóhelyekre, színházakba, az operába; az aszkéta és a katona szemével nézett s csodálkozott azon, miért különbözik az, a mit a nyugati az élet becsének tart, oly kevéssé attól, amit a japán romlottságnak és elpuhultságnak nevez. Látott elegáns bálákat, valódi «*exposure de rigueur*»-öket, melyek elviselhetetlenek a keleti szerénységnek, — mintha számítással mindig csak azt tették volna, amitől a japán nő meghalna szégyenében; s csodálkozott a megjegyzéseken, melyeket a forró napon dolgozó japáninak természetes, egyszerű, egészséges félmeztelenségére tettek. Látott számos székesegyházat és templomot, s közvetlen közelükben a büntényákat és oly üzleteket, melyek meggagdagodtak azzal, hogy művészi formában árulták a trágárságot. Meghallgatta a híres hitszónokok beszédeit; s az atheisták szitkozódását hit és szeretet ellen. Látta a gazdagságot és a szegénységet, s az alattuk tátongó szakadékokat. De a vallás «mérészlő erejét» nem látta. A gúnynak, tettetésnek és önző mulatsághajhászásnak ezt a világát nem a vallás, de a rendőrség kormányozta: olyan világ

volt ez, melyben jobb az embernek meg sem születnie.

A sötétebb, impozánsabb, hatalmasabb Anglia új, gondolkozásra méltó problémákat adott neki. Tanulmányozta egyre növekedő gazdagságát, s árnyékában a szenny folyton szaporodó rémeit. Láttá a kikötőkben felhalmozott zsákmányokat, száz ország kineseit; s az angolt most is olyan-
nak ismerte, mint ósatyáit, martalóc népek; s arra gondolt, vajjon mi sorsra jutnának milliói, hacsak egy hónapig nem birna más népeket zsarolni eleségükért. Láttá a bujaságát és az iszákosságát, melyek gyűlöletessé tették az éjjelt a kontinens legnagyobb városában; bámulta a képmutatást, mellyel semmit sem vettek észre; s a vallást, mely hálát ad az uralkodó viszonyokért, a tudatlanságot, mely téritőket küld oda, ahol nincs szükség reájuk, s a nagyszabású jótékonytságot, mely elősegíti, hogy a betegségek és a bűn szaporítsák a fajtájukat. Hallotta egy híres angol kijelentését, aki sokat utazott és sokat tapasztalt, hogy Anglia lakosságának tíz százaléka hivatásos gonosztevő vagy tolvaj. Az, dacára a templomok ezreinek s a törvények hasonlíthatatlanul nagy számának! Biztos, hogy minden civilizáció közül az angolon látszott meg legkevésbé azon állítólagos valláshatalom, melyről azt tanították, s ő azt hitte, hogy ihlet a haladásra. Az angol utcák mást meséltek neki; ilyen látványok nem voltak a buddhista

városok utcáin. Nem: ez a civilizáció az egyszerű és a mesterkéltsé, az erős és a gyenge örökös elkeseredett küzdelmét jelentette; az erő és a ravaszság szövetségét, hogy a gyengeséget egy látható, tátongó pokolba taszítsa. Japánban soha még csak nem is álmodtak volna hasonló viszonyokról. De be kellett vallania, ezen állapotok tisztán anyagi és szellemi eredményei meglepőek, s habár több rosszat is látott, mint a mennyit elképzelni tudott volna, mégis talált sok jót is, úgy a szegények, mint a gazdagok között. A nagyszerű rejtvényt, a számtalan ellentmondást nem bírta felfogni.

Az angol népet jobban szerette, mint a többi ismert népeket, s az angol gentry modorát hasonlónak találta a japán samuraiehoz. Látszólagos hidegségük alatt igaz barátságot és tartós jóakaratot vett észre, melyet nem egyszer tapasztalt; ritkán hiányzott belőlük a mély érzés s az a bátorság, mely a fél világ uralmát megszerezte. De még mielőtt Angliából Amerikába utazott, hogy ott az emberi tökéletesedésnek még tágasabb mezejét tanulmányozza, a pusztán nemzeti különbségek megszűntek őt érdekelni: eltűntek előle, s a nyugati civilizációt egy meglepő egységnek kezdte látni, mely — legyen az királyság, monarchia vagy demokrácia, — mindenhová szétsugározza könyörtelen kényszerét és meglepő eredményét, mely a keleti eszmékkel teljesen ellentétes ideákon alapul.

Ezt a civilizációt csak olyannak tarthatta, amelyiknek egy érzése sem harmonizál vele, — olyannak, melyben semmi szeretetreméltót nem talált, míg körében időzött, s melyben semmit sem fog sajnálni, ha örökre elhagyja. Oly távol állt lelkétől, mintha egy más csillagzaton folyó élet lenne. De azt megértette, hogy mennyi szenvedés volt az ára. Érezte fenyegető jelentőségét s észrevette előnyös szellemi hatalmát. És gyűlölte, — gyűlölte pontos, óriási gépezetét: gyűlölte hasznos állandóságát; gyűlölte szokásait, kapzsiságát, vak kegyetlenségét, óriási képzettségét; a szegénység aljasságát s gazdagjai arcátlanságát. Erkölcsileg szörnyeteg; szokásaiiban durva. A sülyedés kimeríthetetlen mélységeket mutatott neki; de ifjúkori ideáljaihoz hasonló ideálokat sehohsem talált. Mindez egyetlen, nagy, kegyetlen küzdelem volt; — s esodákozott, hogy még annyi jó is van benne, amennyit talált. Az igazi kiválóság Nyugaton csak szellemi; meredek, hideg magaslatai a tiszta észnek, melynek örökös hórétege alatt az érzés ideáljai elpusztulnak. Bizonyos, hogy a régi Japán civilizációja, a maga jóakarásával és kötelességtudásával, hasonlíthatatlanul jobb volt; megértette a boldogságot, voltak erkölcsi ambíciói, nagy hite, bátorsága, egyszerűsége és önzetlensége, mértékletessége és elégedettsége. Nyugat felsőbbsege nem volt etikus. Olyan szellemi erők hozták létre, melyek kiszámítha-

tatlan szenvedés árán fejlődtek s amelyeket az erős a gyöngé elpusztítására használ.

S dacára ennek, ez a nyugati tudás, melynek logikája, el kellett ismernie, kifogástalan, ennek a civilizációnak mindig tágabb és tágabb körű elterjedéséről biztosította, mint a világfájdalom elkerülhetetlen, ellenállhatatlan, kimeríthetetlen kiáradásáról. Japán is kell, hogy megtanulja a cselekvés új alakját, uralkodnia kell a gondolat új formáján, különben menthetetlenül elveszett. Más eset nem létezik. S akkor felátamadt lelkében a kételyek kételyé, az a kérdés, mellyel már minden bölcs szembenézett: *Mordás-e a mindenség?* Erre a kérdésre a buddhismus adta meg a legkimerítőbb választ.

De legyen bár erkölcsös vagy erkölestelen, gyarló emberi érzéseinkkel mérlegelve: egy meggyőződése mégis megmaradt, melyet semmiféle logika meg nem dönthet: az, hogy az embernek ismeretlen végéig teljes erejéből, mindig a legmagasabb erkölcsi ideált kell követnie, még akkor is, ha a napok, letérve pályáikról, küzdenének ellene. A szükség kényszeríteni fogja Japánt, hogy megtanulja az idegen tudományokat, hogy ellenségeinek materialis civilizációjából sokat átvegyen; de arra nem fogja rábírní, hogy megtagadja a jóról s a rosszról, a kötelességről s a becsületről alkotott ideáljait. Lassankint kialakult benne a cél, melynek szolgálatában utóbb népének tanítója és

vezetője lett: hogy minden erejéből arra törekedjék, hogy fenntartsa mindazt, ami a legjobb volt az ősi életben, s hogy félelem nélkül ellentálljon továbbra is minden olyan újításnak, melyre a nemzetnek föltétlenül szüksége nincs az önfenntartásához, vagy ami nem segíti elő az önképzését. Jóllehet tévedett, de ezt nem szégyenli; s legalább azt remélheti, hogy valami értékeset meg tudott menteni a hajótörésből. A nyugati élet tékozlása jobban hatott rá, mint örömhajhászása és fájdalomossága: hazája tiszta szegénységében erőt látott; önzetlen takarékoságában az egyetlen előnyt a Nyugattal való versenyben. A nyugati civilizáció megértette vele, ahogy azt soha máskülönben fel nem fogta volna, hazája értékét és szépségét; s vágyva vágyott az óra után, mikor visszatérhetett szülőföldjére.

VIII.

Egy felhőtlen áprilisi reggel átlátszó szürkületében, kevéssel napfelkelte előtt pillantotta meg újra szülőföldje bérceit, — a messziről kiváló magas hegyláncokat, melyek lilásfeketén emelkedtek ki a sötét tengerből. A gőzhajó megett, mely a száműzetésből hazahozta, a látóhatárt lassankint rózsás sugarak borították el. A fedélzeten már volt néhány utas, akik látni szerették volna a Fuji legszebb képét, amint

először bukkan elő a Csendes-óceánon; — az a látvány, amint a Fuji először tűnik fel a virradatban, feledhetetlen ez életben, de talán még a másvilágon is. Megfigyelték a hegysorokat, s a csipkés, fátyolos légen át a sötétbe pillantottak, ahol még halványan ragyogtak a csillagok, — de nem találták a Fujit. «Ah!» nevetett a tiszt, akitől felvilágosítást kértek, «*nagyon lent keresik! feljebb nézzenek. — sokkal feljebb!*» S akkor felpillantva, magasan, fent a felhők között meglátták a hatalmas csúcsot. A csodás jelenés a felkelő nap sugaraiban fürdő lótszimbónak tűnt; e látvány elnémitott mindenkit. Az árnyékos partok, s úgy látszott, még a csillagok felett levő csúcs örökös hóleple hirtelen aransárga árnyalatot öltött, majd újra megfehéredett, amint a nap a látókör fölé emelkedett; óriás alja láthatatlan maradt. Az éj egészen eltűnt; a magas ég világoskékre változott, a színek ébredtek; — s a nézők elé tárult a napfényes yokohamai öböl, a szent csúccsal, mely, alja mindig láthatatlan lévén, mint havas kísértet az élet kapujában, függött mindezek felett.

A vándor fülében még mindig azok a szavak csengtek: «Nagyon lent keresik! — feljebb nézzenek, — sokkal feljebb!» — melyek párhuzamot képeztek a szívében támadt nagy, ellenállhatatlan meghatottsággal. S aztán minden elhomályosult előtte: nem látta sem a

Fujt, sem a halmokat alatta, amint a párás-kékből zöldre változtak; sem a kikötőben nyüzsgő hajókat; semmit a modern Japánból; a Régit látta. A finom, tavaszi illattal telt parti szél megcsapta, s megérintve érzékeit, kieresztette emlékezetének rég elzárt celláiból mindazon árnyakat, melyeket egykor elhagyott és próbált elfeledni. Látta a holtak arcát: s megismerte hangjukat az évek sírhantján keresztül. Ujra kis fiú lett, atyja yashikijában egyik fényes teremből a másikba szaladt, s játszott a napos mezőkön, ahol zöld lombok árnyéka reszketett a gyepen; vagy a környék halványzöld, álmodozó békéjét szemlélte. Ujra érezte anyja kezének könnyű érintését, amint apró lépteit a reggeli áhítat helyére, a házi oltár s az ősök emléke elé vezette; s a férfi ajkai újra elsuttogták, hirtelen újra, megértve az egyszerű gyermekimát.

XI. AZ ISTENEK ALKONYA.

«Hallott már valamit a japán bálványokról?»

«A japán bálványokról?»

«Igen.»

«Valamicskét», feleltem, «nem épen sokat.»

«Nos hát akkor nézze meg az én gyűjteményemet, akarja? Húsz éve, hogy gyűjtöm őket, s egynehány értékes példányt szereztem. Nem eladók, kivéve a British-Museumnak.»

Követtem a műkereskedőt; boltja lim-lomján s egy kövezett udvaron át, szokatlanul széles pánccélterembe értünk. Mint minden ilyen helyiség, ez is sötét volt; a homályban alig bírtam egy kőlépcsőt megkülönböztetni. Az aljánál megálltunk.

«Pár perec mulva jobban fog látni», mondta. «Ezt a helyet külön nekik építettem; de most már alig elég tágas. Az emeleten vannak. Csak előre; de vigyázzon; a lépcsők rosszak.» Felkapaszkodtam, s a nagyon magas tető homályában szemben álltam az istenekkel.

A tágas fülke alkonyati sötétségében a lát-

vány több, mint félelmes: víziószerű volt. A sötét helyet Arhatok, Buddhák és Bodhisattvák, s egy náluknál régibb mithológia alakjai töltötték be; nem sorakoztak rang szerint, mint a templomokban, hanem össze-vissza álltak, mintegy szórtan rémületben. Eleinte semmit sem birtam megkülönböztetni a sok fej, törött dicsfény s fenyegetőleg vagy kérve felemelt kezek rengetejében, a széles fal pókhálós résein beszűrődő fény csak félig világította meg a poros arany fénylő össze-visszaságát; csak később, mikor már megszoktam a homályt, kezdtem megkülönböztetni az egyeseket. Láttam különböző alakú Kwannonokat; különböző nevű Jizókat, Shahát, Jakushit, Amidát, a Buddhákat és tanítványaikat. Nagyon régiek voltak, s nemesak japáni stílusban. Egyáltalában semmiféle kor vagy vidék stílusához nem tartoztak; voltak itt szobrok Koreából, Khinából, Indiából, kincsek, melyeket az első, gazdag buddhista misziók korában hoztak tengerentúlról. Némelyek lotusz virágokon ültek, olyanokon, amelyekből a szellemek születnek. Némelyek leopárdokon, tigriseken, oroszlánokon vagy más mithikus szörnyeken lovagoltak, az életet vagy a halált jelképezve. Egy komor és magasztos sok fejű és sok kezű alak mozogni látszott a homályban, elefánt falanxon nyugvó arany trónusán. Láttam lángbaborult Fudót s Maya-Fujint mennyei páváján; s a Buddhákkal furcsa össze-visszaságban daymiók fegyveres

jelvényeit és khinai bölcsek képeit, épen mint Limbó anakronizmusában. Magas alakok jelképezték a haragot, a villámokat, s a tetőig értek a Deva királyok, a szelek megszemélyesítői; a Ni-Ok, a rég elpusztult templomok őrei. Voltak itt gyönyörű női alakok, bájos alakjuk lotusz kelyhekkel borítva, s karcsú ujjai a Szerencse törvényeit jelképezték; lehet, hogy ezt az eszményt hajdanában valami indiai bajadér bája hozta létre. Főntebb, a meztelen falhoz támasztva tömegestől álltak a kevésbé értékes szobrok: démonok, szemek mint a macskaszemek égtek a sötétben, a japán képzelet Tengui, fél emberek s félig madarak, sas szárnyakkal és sas csőrrel.

«Nos?» szólalt meg a műkereskedő, s elégedetten dörzsölte kezeit látható meglepetésemén. «Nagyszerű gyűjtemény», feleltem.

Vállamra tette a kezét, s büszkén kiáltotta a fülembre: «50,000 dolláromba került.»

De a szobrok maguk azt mutatták, mennyivel többet értek egykor a kegyeletnek, dacára annak, hogy a műtárgyak olcsóak Keleten. A holt zarándokok millióiról beszéltek, kiknek léptei megszentelték a templomhoz vezető lépcsőket; az eltemetett anyákról, akik egykor apró gyermekruhákat akasztottak az oltár köré, s a gyermeknemzedékekről, akiket egykor megtanítottak imádkozni hozzájuk, s a rájuk bízott számtalan bánatról és reményről. Századok imádatának a

szellemei követték őket a száműzetésbe; s a poros helyiséget kellemes, gyöngé tömjénillat töltötte be.

«Hogy hívják ezt?» kérdezte a műkereskedő. «Azt mondják, ez éri a legtöbbet a gyűjteményben.»

Hármas arany lótuszon nyugvó alakra mutatott, Avalokitesvára: ő, «aki lepillant az ima szavára» . . . *Vihar és gyűlölet élülnek nevére. A tüzet is eloltja neve. Hallatára eltűnnek a démonok. Segítségével biztosan megállhatunk az égen, akár a nap* . . . Kecsés tagjai, bájos mosolya az indiai paradicsom álmai voltak.

«Gyönyörű Kwannon ez», feleltem.

«Jól meg is fog ezért fizetni valaki», mondta furfangos mosollyal. «Nekem is elég pénzembe került! Habár rendszeren meglehetősen olcsón szerezem ezeket a dolgokat. Kevesen veszik őket, s kéz alatt kell eladni; gondolhatja: ez előnyömbre van. Látja azt a bálványt, ott, a sarokban, azt a nagy, fekete fickót? Ki az?»

«Emmei-Jizo» feleltem, — Jizo, aki a hosszú életet adja. Nagyon régi lehet».

«Tudja, hogy a tulajdonosát lecsukták, a miért eladta nekem», mondta, s újra megragadta a vállamat.

S aztán elnevette magát; vajon a vásárnál tanúsított ügyességén örült, vagy az eladó szánalmas ügyügségén mulatott, aki a szobrot a törvény ellenére eladta, nem tudtam eldönteni.

«Később», folytatta, «vissza akarták venni s a vételárnál jóval többet ígértek érte. De én nem hagytam magam. Nem sokat tudok a bálványokról, de az értéküket ismerem. Az egész országban nincs ehhez hasonló bálvány. A British-Museum örülni fog neki.»

«Mikor szándékszik felajánlani gyűjteményét a British-Museumnak?»

«Tudja, előbb egy kiállítást szeretnék rendezni», felelte. «Londonban sok pénzt lehetne szerezni ilyen bálványkiállítással. A londoniak soha életükben nem láttak ehhez hasonlót. S az egyháziak is pártolnák ezt a kiállítást, csak tudni kell velük beszélni: még a missziókat is figyelmeztetik rá. «Pogány bálványok Japánból!» . . . Hogy tetszik ez a csecsemő?»

Egy meztelen gyermeknek kicsiny, aranyozott szobrára pillantottam; a gyermek állt, félkézzel felfelé, a másikkal lefelé mutatott, az újszülött Buddhát ábrázolta. *Mint a hogy a nap keleten fényesen felkel, úgy született az anyaméhből* . . . *Óvatosan hetet lépett előre, s lábnyomai, mint hét csillag, ragyogtak a fövényen. S tisztán, érthetően, ezeket mondta: «Most egy Buddha született. És én nem fogok újra születni. Most születtem utoljára megváltani az eget és a földet».*

«Ezt Fanjo-Shakának nevezik», mondtam. «Olyan mintha bronzból lenne.»

«Abból van», felelte, megkopogtatva a csengő

ércet. «Maga a bronz többet ér, mint amennyit érte adtam.»

A négy Dévára néztem, akik fejükkel csaknem a mennyezetet érintették, s eszembe jutott megjelenésüknek a története, a hogy azt a Mahavagga közli. *Egy csendes éjszakán a Négy Nagy Király belépett a szent sírba, s világossággal töltötték el azt, s mély tisztelettel köszöntve a megáldottat, mint négy nagy tűz-oszlop, elindultak a világ négy tája felé.*

«Hogy is hozhatta fel ezeket az óriási alakokat?» kérdeztem.

«Oh, hát felvontattuk őket! Kitaláltuk a módját. A legnehezebb az ideszállításuk volt, a vonaton. Életükben ez volt az első utazásuk... De ide nézzen: ezek szenzációt fognak kelteni!»

Odanéztem, s két kicsi, háromláb magas faszobrot vettem észre.

«Miért gondolja, hogy ezek feltűnést kelthetnének?» kérdeztem mitsem sejtve.

«Hát nem látja, micsodák? Az üldözés korából valók. *A kereszten taposó japán ördögök!*»

Pedig azok csak kis templomőrök voltak; de a lábuk X alakú támasztékon nyugodott.

Megkockáztattam a kérdést: «Mondta magának valaki, hogy ezek az ördögök a kereszten taposnak?»

«Ugyan, hát mi mást tennének?» felelte kitérőleg. «Nézzen csak a keresztre lábuk alatt!»

«De ezek nem ördögök», erősítettem, «s a kereszt is csak az egyensúly kedvéért van a lábuk alatt».

Nem felelt, de arcán meglátszott a csaldás; szinte megsajnáltam. *A kereszten taposó ördögök!*, micsoda alcim lett volna a «Japánból érkező bálványok» hirdetésében. Biztosan magára vonta volna a közönség figyelmét.

«Ez sokkal csodálatraméltóbb», mondtam egy gyönyörű csoportra mutatva, Maya, a csecsemő Buddhával, amint az, a hagyomány szerint, oldalából megszületik. *Fájdalom nélkül szülte oldalából a Boddhisattvát. A negyedik hónap nyolcadik napján.*

«Ez is bronz», mondta, s megkoppantotta. «A bronz bálványok ritkulni kezdenek. Régente ócska fémnek vettük és adtuk el őket. Bár csak megtartottam volna egynehányat. Csak látta volna, micsoda bronzok kerültek ki akkor a templomokból, micsoda harangok, vázák és szobrok! Akkoriban akartuk megvenni a kamakurai Daibutsut.»

«Csak nem beolvasztani?» kérdeztem.

«De igen. Kiszámítottuk az ére súlyát, s alkut kötöttünk. Nagyot nyertünk volna, mert jó sok aranyat és ezüstöt olvasztottak beléje. A papok eladták volna, de a nép nem engedte.»

«Égyike a világesodáknak», mondtam. «Igazán elpusztította volna?»

«Természetesen. Miért is ne? Mi mást te-

hettem volna? . . . Nézze, nem olyan-e ez, mint a Szűz Mária?»

«Olyan», feleltem, «csakhogynem ez Kishibojin, a gyermekek védő istennője».

«Az emberek bálványimádásról beszélnek», folytatta tünődve. «A római katolikus templomokban sok ezekhez hasonlót találtam. Azt hiszem, a vallás körülbelül egy és ugyanaz az egész világon».

«Azt hiszem, igaza van», mondtam.

«Például, Buddha története, nem olyan-e mint Krisztusé?»

«Sok tekintetben», hagytam helyben.

«Csakhogynem feszítették meg.»

Nem feleltem. Eszembe jutott a zsoltár: «Az egész világon nincs hely, olyan nagy sem mint a mustármag, ahol testét a teremtményekért fel ne áldozta volna». S egyszerre megéreztem, hogy ez feltétlenül igaz. Mert az igazi buddhista bölcsnek nem Gautama, sem Jathagáta az igazi Buddha, hanem egyszerűen az Isten az emberben. A végtelennek kristályai vagyunk mindannyian: mindegyikünkben bent van Buddha szelleme, s az emberek milliói csak egy egészet képeznek. Minden humanitás egyetlen, hatalmas törekvés Buddhához, kiről az Illúziók korszakában álmodunk; s a Mester mosolya újra felderíti majd a világot, ha minden önzés kihalt belőle. Minden nemes áldozat közelebb hoz az ébredéshez; s ki kételkednék jogosan abban,

az ember létezésének milliónyi századait számbaveve, hogy a földnek nincs olyan pontja, ahol önkényt ne áldoztak volna életet a szeretetért vagy a kötelesséért?

A műkereskedő megint a vállamra ütött:

«Végre is», mondta vidáman, «a British-Museumban csak méltányolni fogják őket, nemde?»

«Reményilem. Legalább is úgy kellene lennie.»

Elképzelem, mint fogják elzárni őket a meghalt istenek világvárosában, füstös, ködös ég alatt, valahová Egyiptom vagy Babylon elfeledett isteneihez; félösen reszketnek majd London zajában, és mi végre? Talán hogy egy új Alma Tadema segítségére legyenek, egy más kihalt civilizáció szépségének a lefestésében; talán hogy a buddhizmusról szóló angol tanulmány illusztrálására szolgáljanak; vagy hogy egy jövő nagyságot Tennyson képéhez: «oiled and curled Assyrian bull», hasonló híres metafora megalkotására ihlessenek? — Bizonyos, hogy nem hiába őrzik meg őket. Egy kevésbé conventiónális és kevésbé önző kor bölcssei újra megtanítanának tisztelni őket. Minden bálvány, amit az emberi hit emel magának, egy örökös, isteni igazság kagylója marad; s maga ez a kagyló is kísérteties erővel bírhat. E Buddhák nyugodt, derült arca, szenttelen, gyöngéd arckifejezése talán mégis megszerzi majd a Nyugat külső-ségeibe sülyedt vallásai között tévelygőknek a lelki nyugalmat, akik epedve várnak egy új

Mester megjelenésére, aki kijelentse: *«Egyaránt szeretem a szegényt s a gazdagot, az erkölcsöst és az erkölcstelen, a tévelygőt és az erélyesét, azokat, akik a különböző felekezetek balvéleményét vagy egyéb helytelen nézeteket tartanak jónak, épen úgy, mint akiknek a hite jó és igaz.»*

XII. A LÉLEKVÁNDORLÁSRÓL.

«Ha a Bikku előbbi életeit akarná emlékezetébe idézni, — első, második, harmadik, negyedik, ötödik, tizedik, huszadik, harmincadik, ötvenedik, századik, ezredik vagy százezredik születését a múltban, — minden változásukkal és minden részletükkel, — ne háborgassátok akkor lelke nyugalmát, oh atyámfiai, — hagyjátok, hogy megismerje a dolgokat, hagyjátok magára.»

Akankheyya Sutta.

I.

Ha egy gondolkozó nyugatitól, aki töltött néhány évet a buddhizmus valódi, élő levegőjében, azt kérdezném, melyik gondolat különbözik a keletiek gondolkozásmódjában leginkább a mienktől, biztosra veszem, hogy azt felelné: *«A lélekvándorlás gondolata.»* Minden másnál jobban áthatotta Kelet gondolatvilágát. Minden-hová behatol, mint a levegő; minden érzésen meglátszik; közvetlenül vagy közvetve csaknem minden tettet befolyásol. Szimbólumai mindenfelé láthatók, még dekoratív részletekben is; s

az éj és a nappal minden órájában hivatlanul cseng szavának visszhangja. A nép minden nyilatkozata, beszélgetésük, közmondásaik, vallásos vagy profán felkiáltásaik, bánatuk, reményük, örömük és kétségbeesésük, mind ismeri azt. Jellemzi úgy a gyűlölet, mint a szeretet megnyilatkozását; s az ingwa vagy innen elnevezés, ha karma elkerülhetetlen megtorlást jelent, önként tódul minden ajakra, mint magyarázat, vigasztalás vagy szemrehányás. A paraszt, mikor minden izmát megfeszítve tölta taligáját valami meredek úton, türelmesen suttogja: «Mivel hogy ez az ingwám, el kell tőr-nöm». A cselédek szóváltás közben azt kérdezik egymástól: «Mely ingwa kényszerít egy ilyen teremtséssel lakni?» A romlott vagy bűnös embernek ingwáját vetik a szemére; s a böles vagy az erényes kudarcait ugyancsak övvel a buddhista szóval magyarázzák. A gonosztevő e szavakkal vallja be tettét: «Tudtam, hogy bűnös a cselekedetem; de ingwám győzött a szíve-men». Egymástól elszakított szerelmesek keresik a halált, mert azt hiszik, hogy előző életükben elkövetett bűneik következménye, hogy ebben az életben nem lehetnek egymáséi; s aki igazságtalanságot kénytelen eltűrni, azzal akarja felháborodását csillapítani, hogy valami ősi hibáért bűnhődik, melyért a dolgok örökös rendje szerint bűnhődnie kellett... S így a lélek jövőjére vonatkozó legesekélyebb megjegy-

zés magában foglalja a lélek multjának általános hitét. Az anya saját játszadozó gyermekeit, valamint más szülők kicsinyeit is inti, ne kövessenek el semmi rosszat, aminek a következményeit jövő életükben érezhetnék. A zarándok vagy a koldus, mikor megköszöni az alamizsnát, azt kívánja, hogy következő születésed boldog legyen. Az agg inkyo, aki már elvesztette látását meg a hallását, örömmel beszél az előtte álló változásról, mely újra ifjú, izmos testet fog neki adni. S e kifejezések: Jakusoku, mely a buddhistáknál a szükségesség fogalmát jelenti; ma no yo, az utolsó élet; akirame, megnyugvás — oly gyakran fordulnak elő a japánok beszélgetésében, mint az angol népnél a «jó» meg a «rossz» fogalma.

Ha régóta élünk ezen pszichologiai felfogás körében, azt találjuk, hogy az a mi lelkünkbe is behatolt és gondolkozásunkat megváltoztatta. A lélekvándorlás gondolatától áthatott nézetek, — ez a hit, melyet bár elfogulatlanul tanulmányoztunk, előszörre mégis több, mint furcsa volt, — végre is elvesztik különös és fantasztikus jellegüket, melyet egykor új voltuk kellett, s egész észszerűeknek találjuk azokat. Oly sok dolgot magyaráznak meg, úgy, hogy a magyarázatot mi is egész logikusnak találjuk; s egyik-másik bizonyára észszerű is, ha a XIX. század nézeteivel mérjük. De ha helyesen akarjuk őket megítélni, meg kell szabadulnunk a

lélekvándorlás nyugati felfogásától. Mert Nyugat ősi felfogása a lélekről, pl. Plato vagy Pythagoras felfogása és a buddhista felfogás között semmi hasonlatosság nincs; s épen ezért bizonyult a japán felfogás észszerűnek. Nyugat és Kelet erre vonatkozó nézetének különbsége abban áll, hogy a buddhista felfogás nem ismeri el a conventionalis lelket, az önálló, érzékeny, rezgő, átlátszó belső embert vagy szellemet. A keleti Én nem egyéni. De nem is véges, határozott számú összetétel, mint a gnostikus lélek. Felfoghatatlan bonyolódások összege vagy tömege, az emlékezetet meghaladó előéletek teremtő gondolatainak koncentrált összege.

II.

A buddhismus magyarázó ereje és teoriáinak a moderna tudományos tényekkel való ritka megegyezése a psychológiának különösen azon a terén szembeszökő, melynek legkiválóbb vezére Herbert Spencer volt. Lelki életünknek nem kis része oly érzésekből áll, melyeket a nyugati theologia sohasem tudott megmagyarázni. Mi az oka, hogy a csecsemő, aki még szólni sem tud, bizonyos arcok láttára sirva fakad, míg mások mosolyra derítik? Mi az oka annak az első látásra felvillanó sympathiának vagy antipathiának, az «első benyomás»-nak nevezett von-

zódásnak vagy ellenszenvnek, melyet intelligens gyermekek oly kétségbeejtő nyíltsággal készek kimutatni, dacára, hogy megmondták nekik, hogy «az embereket nem szabad a külsejük után megítélni»: oly tan ez, melyet egy gyermek szív sem fogad el igazán. Ha ezen érzéseket ösztönszerűeknek vagy sugallatszerűeknek nevezzük, az ösztön vagy sugallat szó theologiai értelmében, ezzel semmit sem magyaráztunk meg, tisztán csak elváltuk a kutatás útját az élet mysteriumaival, mint a hogy a teremtés ténye megsemmisíti a feltevéseket. Azt hinni, hogy valamely személyes ösztön vagy érzés esetleg több lehet, mint egyéni, kivéve valami ördögi sugallatot, a régi orthodox felfogás előtt óriási eretnokség. Pedig most már bizonyos, hogy mély érzéseink nagyobb része, — úgy azok, melyeket a szenvedélyek közé sorozunk, mint azok, amelyeket magasztosaknak nevezünk, — superindividualisak. A szerelem individualitását a tudomány határozottan tagadja; s ami áll az első pillantásra fellobbanó szerelemre nézve, az áll a gyűlöletre is: mind a kettő superindividualis.

Ilyen az a határozatlan impulsus, mely tavasszal támad és az utazásra ösztönöz, és aztán elmúlik, s ilyen az a határozatlan lehangoltság, melyet ősszel tapasztalhatunk; talán abból a korból maradt ránk, mikor a népek az évszakok nyomán változtatták lakóhelyüket, vagy

talán az ember megjelenését követő érából származik. Superindividualis az a meghatottság is, melyet a puszták vagy a síkságok lakója érez, mikor először pillant hókoronázott bércek láncolatára; vagy a felvidéki érzései, mikor először néz végig az oceánon és először hallja örökös moráját. Azt a megdöbbenéssel párosult gyönyörűséget, melyet valamely fenséges táj szemlélése okoz; vagy azt a kimondhatatlan melancholiával párosult szótlán bámulatot, melyet a tropikus naplemente magasztossága teremt, individualis tapasztalatokkal sohasem magyarázhatjuk meg.

A pszichológiai analysis kimutatta, hogy ezen érzések kiszámíthatatlanul összetettek és különböző egyéni tapasztalatokkal vannak egybe szöve; de minden esetben az érzések mélyebb hullámai nem individualisak; azon ősi élet-tengerből erednek, melyből valószínűleg mi is származunk. Ugyancsak ezen pszichológiai kategoriába tartozik egy különös érzés, mely az embereket már Cicero előtt zavarba hozta, s mely a mi korunkban gyakran még jobban zavarja őket, az az érzés, hogy már ismerünk egy helyet, ahol tulajdonképen most vagyunk először életünkben. Egy idegen város utcáin néha megcsap valami különös, otthonos levegő, vagy néha, egy idegen táj képe gyengéd, fájdalmas érintéssel megrendíti lelkünket és magunkra hagy, hogy hiába keressünk rá magyarázatot

emlékezetünkben. Kétségtelen, hogy a hasonló érzéseket néha öntudatunkban még élő események megismétlődése, újra combinalása hozza létre; de azt hiszem, nagyon sok egészen titokzatos maradna, ha individualis tapasztalatokkal akarnók megmagyarázni őket.

Sőt még legközőnségesebb érzéseink között is vannak olyan rejtvények, melyeket azok, akik azt az ostoba tant vallják, hogy minden érzés és minden ismeret egyéni tapasztalat eredménye, hogy az újszülött gyermek szelleme tabula rasa, sohasem fognak megfejteni. Az a gyönyörűség, melyet egy bizonyos virág illata, némely színárnyalat, egy dal néhány üteme okoz; az az önkénytelen undor vagy félelem, ami feltámad bennünk, ha látjuk, hogy valaki veszélyes, vad életet folytat; még az álmok névtelen rémülete is — mindezeket nem lehet megmagyarázni a régi lélek-hypothesisekkel. Hogy ezen érzések némelyike, pl. az illatokban és színekben talált gyönyörűség, mily mélyen hat az egyes fajok életére, azt Grant Allen igen nyomatékosan bebizonyította «Physiologiai aesthetiká»-jában és bájos színérvék-tanulmányában. De sokkal mielőtt ezeket megírta, mestere, a legnagyobb psychologus, világosan kimutatta, hogy a tapasztalat-hypothesis nagyon hézagos, semhogy a pszichológiai phenomének minden kérdésére megfelelhessen. «Ha lehetséges», jegyzi meg Spencer Herbert, «az érzésekre nézve még in-

kább téved, mint az ismeretek dolgában. Az a tan, hogy minden vágy, minden érzés az egyén tapasztalataiból származik, oly szembeszökően ellenkezik a tényekkel, hogy legfeljebb csak csodálkozhatom azon, miképen támogathatta azt valaki!» Ugyancsak Spencer volt az, aki bizonyította, hogy az ilyen szavaknak, mint «ösztön», «sejtelem», a régi értelmükben tulajdonképpen nincs jelentőségük; ezentúl egész más értelemben kell őket használnunk. Ösztön a modern psychologia nyelvén «szervezett emlékezet», s maga az emlékezet «kezdetleges ösztön», a benyomások összege, melyet az élet láncolatában valamely utánunk következő egyén fog örökölni.

A tudomány az öröklődő emlékezést ilyen értelemben ismeri el; nem a szó kísérteties értelmében, hogy előző életeink részleteire emlékezhetnénk, de mint a psychologiai élet parányi adalékait, az öröklött idegrendszerben végbenyert parányi változások kíséretében. «Az emberi szellem végtelen számú tapasztalatok sorozata, melyeket az élet evolutiói alatt szerzett, vagyis inkább a szervezetek sorozatának evolutiói alatt, ami által az emberi szervezetet elérték. E tapasztalatok legöszhangzóbb s leggyakoribb részének eredménye fokról-fokra öröklődött, a tőke kamatostól; s lassanként elérték az intelligentiának azt a fokát, mely ott szunnyadozik a gyermek lelkében, — s melyet a gyer-

mek későbbi életében kifejleszthet, esetleg megerősítheti vagy tovább complicálhatja, — s a melyet parányi adalékokkal hátra hagy a jövő nemzedékekre». S így a lélekvándorlás és az összetett Én gondolatának szilárd psychologiai alapja van. Tagadhatatlan, hogy minden egyén szelleme magába zárja mindazon szellemek teljesen felfoghatatlan számú tapasztalatainak öröklött emlékét, melyeknek ő a leszármazottja. De ezt a tudományos tényt, hogy az egyén már élt a múltban, nem materialistikus értelemben kell venni. A tudomány a materializmus megdöntője: megfoghatatlan dolgokat bizonyított; bevallja, hogy a szellem mysteriuma megoldhatatlan, dacára annak, hogy kénytelen bevalani az érzések végleges egységét. Kétségtelen, hogy az emberek minden érzése és tehetsége, nálunknál millió meg millió évvel öregebb egyszerű érzések összességéből épült. A tudomány a buddhizmussal egyhangúan elismeri, hogy az Én összetett, és mint a buddhizmus, a psychologiai rejtvényeket a mult psychologiai tapasztalataival magyarázza.

III.

Az a gondolat, hogy a lélek összetétel, sokaknak lehetetlenné teszi a nyugati értelemben vett vallás lehetőségét; s azok, akik nem tudnak megszabadulni a régi theologiai felfogástól,

kétségtelenül azt hiszik, hogy dacára a buddhista tanoknak, a buddhista vidékeken is a köz-nép hite tulajdonképen a lélek önálló egységének a gondolatán alapszik. De Japán érdekesen bizonyítja be az ellenkezőjét. A műveletlen köz-nép, a legszegényebb falusi is, aki soha sem tanulmányozta a buddhista metaphysikát, hiszi azt, hogy az egyén összetett. Sőt, s ez még sokkal meglepőbb, még a primitív Shinto-valásban is van egy ilyenféle tan; s a hit különböző alakjai mintegy jellemzik a kínaiak s a koreaiak ezen gondolatát. Úgy látszik, ezek a keleti népek a lelket mind összetettnek képzelik, vagy a buddhista vagy a primitív Shinto (valami kísérteties sokszorozódás) vagy a kínai astrologia phantastikusan kidolgozott értelmében.

Japánban, meggyőződtem róla, általános e hit. Nem kell a buddhista könyveket idéznem, mert nem a hit philosophiája, hanem egyedül a nép hite szolgáltat bizonyítékot arra, hogy a hitbuzgóság összeegyvezethető és megállhat az összetett lélek fogalmával. Természetes, hogy a japán paraszt a pszichologiai én távrolról sem képzel olyan összetettnek, mint amilyennek a buddhista philosophia tartja, vagy amilyennek a nyugati tudomány állítja. *De önmagát összetettnek gondolja. A jó és rossz hajlanok barcát bensejében az énjét képező jó és rossz szellemek küzdelmének tartja; s lelke reményli, hogy jobbik énje vagy énjei legyőzik majd a rossz-*

szakat, mert a legfőbb boldogságot, a nirvánát csak úgy érheti el, ha a legjobb jut győzelemre benne. S így az ő hite, mely a lélek evolúciójának természetes felfogásán alapszik, sokkal közelebb áll a tudományos felfogáshoz, mint nálunk otthon a köznép általános felfogása a lélekről. Természetesen, ezen fogalmakról alkotott nézetei bizonytalanok és nem rendszerezettek; de általános jellemük és irányzatuk félremagyarázhatatlan; s a hit komolyságához vagy az erkölcsi életre gyakorolt hatásához szó sem férhet.

Mindenütt, ahol él a hit a művelt osztályokban, ugyanezen gondolatokat definiálják és összegezik. Példaképen két műből fogok részleteket idézni; íróik huszonhárom, illetve huszonhat évesek. Könnyen többet is idézhettem volna; de a következők könnyen megmagyarázzák, hogy mire gondoltam:

«Semmi sem oktanabb, mint kimondani a lélek halhatatlanságát. A lélek összetétel; s ámbár elemei örökké valók, tudjuk, hogy összetételük nem lehet kétszer sem ugyanolyan. Kell, hogy minden összetett dolog jelleme és körülményei megváltozzanak.»

«Az ember élete összetett. Az erők összessége a lélek. Ha az ember meghal, lelke vagy változatlan marad, vagy megváltozik, annak megfelelően, amivel összetevődött. Nehány philosophus a lelket halhatatlannak mondja, mások

halandónak. Minikét félnek igaza van. A lélek, alkotó összetételei elváltozásának megfelelően, halandó vagy halhatatlan. A lelket alkotó alap-erők tényleg örökkévalók; de a lélek természetét azon kombinációk jelleme határozza meg, amelyekbe ezen erők lépnek.»

Ezeket a gondolatokat a nyugati olvasó előszörre kétségtelenül atheistikusoknak fogja tartani. Pedig összegegyeztethetők a legőszintébb s a legmélyebb hittel is. A hamis impressiót az kelti, hogy ők az angol «lélek» szót egészen másképen értelmezik, mint mi. «Lélek», oly értelemben, amint azt a fiatal írók használták, a jó és rossz hajlamoknak csaknem végtelen sorozatát jelenti, oly összetételt, melyet pusztulásra ítél nem csak az a tény, hogy összetett, de a szellemi haladás öröktől való törvénye is.

IV.

A nyugati theologia kellő magyarázatát adja annak, hogy az a gondolat, mely évezredekken át oly fontos tényezője volt Kelet gondolatvilágának, Nyugaton miért nem fejlődhetett ki napjainkig. Még sem lehet azt állítani, hogy a theologia az által győzött, hogy a lélekvándorlás fogalmát visszataszítóvá tette a nyugati szellemnek. Ámbár a keresztény tan, mely azt tartja, hogy minden test fenntartására szükséges külön a semmiből teremtetett lélek, nem tűri a lélek-

vándorlás beismerését, az emberek józan esze az öröklődés tünetét mindég a dogmákkal ellenkezőnek tartotta. S ugyan így, mikor a theologia kijelentette, hogy az állatok csak automaták, melyeket ösztönnek nevezett érthetetlen gépezet mozgat, a nép általában elismerte, hogy az állatoknak van gondolkozó képességük. Az ösztön s a sugallat teóriája, melyben még a közvetlen elődeink is hittek, ma már barbárnak tetszik. Általában érezték, hogy magyarázatra nem használhatók; de mint dogmák korlátozzák a kutatást és megakadályozzák az eretnekiséget. Wordsworth «Hűség»-e es bámulatosan túlbecsült «Kinyilatkoztatások a halhatatlanságról» című műve tanuk rá, hogy a Nyugat e tárgyról alkotott fogalmai még a jelen század elején is mily nagyon bizonytalanok s eretlenek voltak. A kutya hűsége gazdája iránt valóban «bámulatos», de okairól Wordsworthnak eszéágában sem volt tűnődni; s a gyermek első érzései is biztosan sokkal csodásabb valaminek a megnyilatkozásai, mint Wordsworth említett gondolataiban a halhatatlanságról Erről szóló bires költeményét John Morley jogosan ítélte ostobaságnak. A theologia hanyatlása előtt, a pszichologiai öröklődésről, az ösztön igazi lényegéről vagy az élet egységéről szóló racionális fogalmak nehezen tudtak volna utat törni az általános felfogáshoz. De az által, hogy az evolutio tanát elfogadták, a gondolat régi alak-

jai megdőltek; mindenféle új ideák keletkeztek, s kiszorították az elavult dogmákat; s láthatjuk, hogy most, az új szellemi mozgalom a keleti philosophiával bámulatosan párhuzamosan halad. Kellett, hogy a tudományos haladás páratlan gyorsasága és sokoldalúsága, az utolsó ötven év alatt nem csak a tudományok terén érvényesüljön, hanem, hasonlóképen az értelemnek is páratlan fejlődését hozza létre. Hogy a legtekélyesebb, és legkomplikáltabb organizmusok a legalsóbb rendű s a legegyszerűbb organizmusokból fejlődtek; hogy egyetlen életphysikai basis a lényege az egész élő világnak; hogy az állatvilág s a növényvilág közé korlátot vonni nem lehet; hogy lét és nemlét között csak fokozati, nem pedig faji különbség van; hogy az anyag nemkevésbé érthetetlen, mint a szellem, mindketten egy és ugyanazon ismeretlen valóság megnyilvánulásai lévén, ezek lettek az új philosophia főbb tézisei. Mikor a physikai evolutiót még a theologusok is elismerték, könnyen előre láthatták, hogy a physikai evolutio elismerését sem lehet a végtelenségig elodázni; mert a régi dogma gátját, mely megakadályozta az embert a visszatekintésben, ledöntötték. S a tudományos psychologia tanulmányozójának a lélekvándorlás eszméje ma a teoria köréből már a tények mezejére lép, s a mindenség mysteriumának buddhista magyarázatát ép oly hihetőnek mondja, mint a magyarázatok bármelyikét.

«Csak a meggondolatlan emberek fogják elvetni», mondja a megboldogult Huxley tanár, «velük születt ostobaságunknál fogva. Az öröklődés tana, mint az evolutióé is, a realis világban gyökerezik és jogot tarthat oly támogatásra, mint amilyent a vele analog, nagyszerű érv tudott szerezni.»

Nos, Huxley rendkívül erősen támogatja. Nem azt sejteti velünk, hogy a lélek egyed, mely az évmilliók myriádján keresztül törekszik a sötétségből a világosságra, a halálból az újjászületésre; de a lélekvándorlás nagyszerű eszméjét meghagyja csaknem pontosan olyan alakban, ahogy azt Buddha maga kinyilatkoztatta. A keleti tan szerint a psychologiai egyén is, mint az egyéni test, elporladásokból származik.

Psychologiai egyéniség alatt itt azt értem, ami megkülönbözteti a szellemet a szellemtől, az «ént» a «tetől»; azt amit mi önmagunknak nevezünk. A buddhismus ezt az illuziók időszertinti összetételének tartja. A karma hozza létre. Ami a karmában újra meg újra megtestesül, számtalan megelőző lét gondolatainak és cselekedeteinek összege, — melyeknek mindegyike tényezője egy nagy szellem összeadási és kivonási rendszerének, s mint ilyen, hathat mind a többire. Mintegy csodaképen, a karma alakról-alakra változik új meg új tüneményé, s machinációival meghatározza a körülményeket. A buddhismus elismeri, hogy a karma teremtő

és koncentráló végeredményének legmélyebb titka kifürkészhetetlen; de kijelenti, hogy az eredmények összefüggését a *tanha* hozza létre, az életösztön, mely megfelel annak, amit Schopenhauer «akarat»-nak, élni akarásnak nevezett.

Spencer Herbert «Biologია»-jában különös párhuzamot találunk evvel az eszmével. Ő a hajlamok átszarmazását s változataikat egy polaris teoriával magyarázza meg, a physiologiai mindenség sarkpontjával. Ezen polaris teoria és a buddhista *tanha*-teoria között sokkal nagyobb a hasonlatosság, mint a különbség. A karma, vagy öröklődés, s a *tanha*, vagy polarisság természete végleg meg nem magyarázható: ebben egyetértenek a buddhismus és a tudomány. De az a tény megemlítésre méltó, hogy különböző nevek alatt ismerik fel mindketten ugyanazt a tüneményt.

V.

A tudomány methodusainak roppant összetettsége, melyekkel az ősi keleti gondolkozással oly meglepően egyező eredményekre jutott, felkelti azt a kételyt, vajon a nyugati elmék átlaga megfogja-e valaha érteni ezen eredményeket. Persze, úgy látszik, hogy amint a buddhismus igazi tanait hívői nagy részével tisztán a formák által tanultatta meg, úgy a tudományos philosophia is megismertethető a tömeggel csak oly suggestió által, hogy rámutatunk oly

tényekre vagy a tényeknek oly csoportosulására, mely kell, hogy hasson minden természetből intelligens szellemre. A tudomány haladásának története biztosít ezen rendszer hathatóságáról; s nincs komoly okunk azt hinni, hogy mert a magasabb tudományok processusainak megértése a műveletlen osztályok szellemi tehetsége fölött áll, ezen tudomány végeredményeit általában el ne fogadják. A folyók nagysága és súlya; a csillagok távolsága és alakja; a gravitáció törvénye; a meleg, világosság és a színek jelentősége; a hang természete; mindezek, s ezenkívül a tudomány felfedezéseinek egész raja ismeretes olyanok előtt is, akiknek halvány sejtelmük sincs azon következtetések részleteiről, melyekkel ezta tudást elérték. S ez újra azt bizonyítja, hogy a tudomány századunkban elért minden nagy haladását a néphit tetemes módosulása követte.

A felekezetek, ámbár még ragaszkodnak a specialisan teremtett lélek hypothesiséhez, mégis elfogadták a physikai evolúció tanát; s a közvetlen jövőben sem a hit állandóságát, sem a szellemi visszaesést nem tarthatjuk valószínűnek. Előrelátható a vallási fogalmak további változása; sőt még az is valószínű, hogy ez inkább gyorsan, mint lassan fog végbemenni; hogy természetük előre pontosan meg nem hátrározható; a mostani szellemi irányzatból ugyan a pszichologiai evolúció elfogadására lehet kö-

vetkeztetni, ha nem is egészen, de legalább is úgy, hogy az ontológiai okoskodásnak végleges határt szabjanak; s hogy a lélekvándorlás következetesen fejlesztett eszméje esetleg megváltoztatja az Ego egész lényegét.

VI.

Lesznek talán olyanok, akik ezen eshetőséget jobban megakarják gondolni. Lehet, hogy azok, akik a tudományt inkább lerontónak, mint mérséklőnek tekintik, valószínűtlennek tartják azokat. De akik így gondolkoznak, elfelejtik, hogy a vallásos érzés végtelenül mélyebb valami a dogmánál: hogy ez túl éli mind az isteneket s az összes vallásformákat; s hogy a szellemi fejlődés csak nagyítja, bensőbbé és hatalmasabbá teszi. A vallás, ha tisztán csak tanokból áll, végre is el fog múlni, az evolúciók tanulmányozása ezen végeredményhez vezet; de hogy a vallás mint érzés vagy akár mint azon ismeretlen hatalomba vetett hit, mely létrehozta úgy az anyagot, mint a szellemet, valaha végleg kihalasson, az most még lehetetlennek látszik. A tudomány csak a tünemények helytelen magyarázatai felett örködik; csak a kozmosz mysteriumát dicsőíti s azt bizonyítja, hogy minden, ha még oly parányinak is látszik, végtelenül csodálatos és érthetetlen. S a tudománynak kétségtelenül az a célja, hogy szélesebb alapra

fektesse a hitet s hogy a mindenség örökös mozgását dicsőítse, igazolja azt a feltevést, hogy Nyugat vallási eszméje a jövőben egészen más átalakulásokat fog mutatni, mint eddig; hogy az Én felfogása nyugaton az Én keleti felfogásával rokon fogalomná fog kikerekedni; s hogy az egyéniségről, mint önmagáért való valóságról alkotott mostani kicsinyes felfogások megsemmisülnek. Most, mikor az öröklődés tényeinek, a tudomány tanításának megfelelő felfogása mind népszerűbb lesz, elterjedése megmutatja az utat, melyen haladva, e módosulások némelyike legalább elérhető lesz. A pszichológiai evolúció nagy kérdésében eljövendő harcokban a közepes intelligencia követni fogja a tudományt, végső érveigi; s ez az érv kétségtelenül az öröklődés tanulmányozása lesz, mert a megvitatandó tüneményeket, ámbár önmagukban megmagyarázhatatlanok, a köztapasztalat még is ismeri; s részben kierőszakolja majd számtalan ősi talány megoldását. Így már elképzelhetjük a jövő vallás egy formáját, melyet a rendszeres filozófia minden erejével támogat; s mely a buddhizmustól főleg tanai nagyobb pontosságában különbözik; a lelket összetételnek tartja s egy új, a karma tanához hasonló törvényt tanít.

Sokan rögtön találhatnak majd ellenvetést erre az ideára. Bebizonyítanak, hogy a hitnek ilyen módosulása az érzések hirtelen legyőzetését és

módosulását jelentené, az eszmék által. «A világot — mondja Spencer Herbert — nem a gondolatok, de az érzések kormányozzák s a gondolatok csak vezetői az érzéseknek.» Milyen lesz az a változás, melyről feltételezzük, hogy összeegyeztethető a vallásos érzés nyugati felfogásával s a vallásos buzgósággal?

Ha a lélekvándorlás s az összetett lélek fogalma tényleg ellenkeznék a nyugati vallásos érzéssel, nem adhatnánk kielégítő választ. De hát tényleg annyira ellentétesek? A lélekvándorlás gondolata biztosan nem; a nyugati szellem már előkészült a befogadására. Igaz, hogy az Ént feloszlásra szánt összetételnek képzelni, alig látszik jobbnak a megsemmisülés materialisztikus felfogásánál, — legalább azoknak, akik a megszokott, régi gondolatoktól még mindég nem tudnak megszabadulni. Dacára ennek, a nem részrehajló, komoly gondolkozás meg fogja mutatni, hogy tulajdonképen nincs okunk félni az Én szétesésétől. Pedig, ha öntudatlanul is, keresztények és buddhisták állandóan ezért a feloszlásért imádkoznak. Melyikünk nem kívánta már sokszor, hogy megszabaduljon rossz hajlamaitól, ostobaságától vagy bűneitől, azon ösztöntől, hogy rosszat mondjunk vagy tegyünk, — mindazon öröklött aljasságtól, mely rákapaszkodik a magasabb rendű emberre s elfojtja legszébb törekvéseit. S az, amitől nem kevésbé komolyan szeretnénk megszabadulni, amit ki-

akarunk küszöbölni, a halál, ép oly biztosan az igazi Én pszichológiai örökségének egy része, mint azon ifjabb és szélesebb tehetségek, melyek nemcsak ideáljaink elérésében segítenek. Ahelyett, hogy az én végleges feloszlásától félünk, minden dolog közül leginkább ennek elérésére kellene fordítani minden erőnket.

Egy filozófia sem tilthatja meg, hogy reméljük azt, hogy az Én legjobb elemei fennmaradnak, mind magasabbra és magasabbra törnek, mindég nagyobb és komplikáltabb összetételekbe lépnek, míg elérkezik a legmagasabb reveláció s megkülönböztethetjük végtelen látomásban — minden Én eltűnévén, — az Abszolút Valóságot.

Tudjuk, hogy még az úgynevezett elemek is evolváltnak s így nincs rá bizonyítékunk, hogy végleg valami is meghalhat. Létünk azt bizonyítja, hogy voltunk és leszünk. Hogy számtalan evolúciót, számtalan világegyetemet túléltünk.

Tudjuk, hogy a kozmoszban minden törvényszerű. Nem a véletlen határozza meg, hogyan egyesüljön a csillagtábor, vagy mit érezzen a nap; mi alkossa a gránitot vagy a bazaltot és hogy mi szaporodjék a növények és állatok közül. Ameddig az ész az analógiából következtethet, minden pszichológiai vagy fizikai végleges egység egyetemes története ép oly biztosan és pontosan meghatározott, mint a buddhista karma-tanban.

VII.

Nyugaton a vallásos meggyőződés módosulásának persze nem a tudomány lesz az egyetlen oka, a keleti filozófia szolgáltat egy másodikat. A szanszkrit, a kínai s a pali iskolák, Kelet minden részén élő filológusok fáradoztak munkája gyorsan megismertette Európát és Amerikát a keleti gondolatok főbb vonásaival; a buddhizmust érdeklődéssel tanulmányozzák az egész Nyugaton; s ezen tanulmányok eredményei évről-évre határozottabban észrevehetőek a magasabb kultúra szellemi termékein. A filozófiai iskolákra kevésbé hatott, mint a kor irodalmára. Ez azt bizonyítja, hogy az Ego-problémának a megfejtése nyugaton újra mindenfelé ráébredszakolta magát a szellemekre s nemcsak a kor gondolatteljes prózájában, de költészetében és regényirodalmában is ez nyilvánul. Egy generációval ezelőtt még lehetetlen gondolatok változtatják meg az általános gondolkozást, lebombolják a régi ízlést s magasabb érzéseket fejlesztenek ki. A teremtő művészet, szélesebb inspirációval dolgozva, elmondja, mennyi feltétlenül új és gyönyörködtető érzést, mennyi eddig elképzelhetetlen pátoszt, mily csodálatosan mély érzéseket nyerhetünk az irodalom számára, ha elismerjük a lélekvándorlást. Még a regényirodalomból is azt tanuljuk, hogy eddig csak hemiszférában éltünk; gondolataink csak fél gon-

dolatok voltak; s hogy új hitre van szükségünk, hogy a jelen nagy párhuzama fölött összeköt-hessük a multat a jövővel s érzésvilágunkat így tökéletes szférába fejlesszük. Ha megakarjuk szerezni azt a meggyőződést, hogy a sokaság tulajdonképpen Egy, hogy az élet egység, hogy nincs véges, csak végtelen, tisztán meg kell győződnünk arról, hogy az egyén összetétel, bármily paradoxonszerű is legyen ez. Míg le nem törtük azt a vak gögöt, mellyel az egyént egyed-nek képzeljük s amíg az önzést és az én *ézését* teljesen le nem bontottuk, nem juthatunk oda, hogy az Egot végtelennek, — magának a mindenségnek tekintsük.

Kétségtelenül, az az egyszerű meggyőződés, hogy már éltünk a multban, sokkal hamarabb fog létre jönni, mielőtt elismernénk azt, hogy az ego, mint egyed, csak önzésünknek a kohol-mánya. De végre is el kell majd ismernünk az én összetettségét, habár titokzatossága megmarad is. A tudomány egyformán elismer egy hipotetikus pszichológiai, mint egy hipotetikus fiziológiai egységet, de mindkét valóság dacol a matematikai becslés végső hatalmával, — mintha csak tisztára kísértetiessé válna. A kémikusnak, hogy dolgozhasson, el kell képzelnie egy végső atomot; de az, aminek ez az atom a szimboluma, csak egy erőforrás lehet, — nem is az, hanem egy űr, egy forgatag, semmi, mint a buddhista szövegben. «Az *alak semmi* s a

semmi alak. Amí alak, az semmi s amí semmi, az alak. Észrevétel és felfogás, név és tudomány, — mindez semmi.» Úgy a tudománynak, mint a buddhizmusnak a kozmos egy mérhetetlen fantazmagória, — ismeretlen és kimérhetetlen erők játéka. A buddhizmus azért megfelel a honnan? és hová? kérdésekre, a maga módja szerint, — az evolúció minden nagy ciklusát a szellem kiterjedésének tartja, mikor előbbi életére visszaemlékezik s el nem fátyolozott tekintete előtt egyszerre megjelenik a jövő — s ellát egész az egekbe. A tudomány itt elnémul. De a némasága gnosztikus, — Sigé, a Mélység leánya s a Szellemlének az Anyja.

A tudomány teljes beleegyezésével elhithetjük azt, hogy csodálatos felfedezések várnak reánk. Rövid idő alatt új érzékeket s új erőket fedeztek fel, — a zenei érzéket, a matematikusnak egyre növekedő képességeit. Észszerű azt hinni, hogy utódaink, mindinkább evolválva, elképzelhetetlen magasságú tehetségekre fognak szert tenni. Ősmert dolog az is, hogy bizonyos, kétségtelenül öröklött szellemi tehetségek, csak öreg korunkban képesek kifejlődni; s átlag az ember faj élete állandóan hosszabbodik. A növekedő élettartalommal, a jövő elmék nagyobb fejlesztése által, bizonyára létrejönnek majd új képességek, nem kevésbé csodálatosak, mint az előbbi életeinkre való visszaemlékezés. A buddhizmust álmaiban nehezen lehet felül-

mulni, mert ezek a végtelenbe nyulnak; de ki állíthatja, hogy soha sem fognak megvalósulni?

Jegyzet.

Azok kedvéért, akik szivesek voltak az előbbieket elolvasni, meg kell említenem, hogy az általam is szabadon használt «lélek», «egyén», «ego», «lélevándorlás», «öröklődés» szavak teljesen ismeretlenek a buddhista filozófiában. «Lélek» az angol szó értelmében nem létezik a buddhistának. Az «egyén» egy illúzió vagy inkább az illúziók szövedéke. A «lélevándorlást», mint a leleknek egyik testből a másikba való költözését, egyenesen tagadják a megbízható buddhista könyvek. Épen azért nyilvánvaló, hogy a karma tana s az öröklődés tudományos tényei között fennálló tényleges analógia távolról sem tökéletes. A karma nem egy és ugyanazon összetett egyéniség fennmaradását jelenti, hanem a hajlamokét, melyek újra kombinálva, egy új, összetett egyéniséget alkotnak. Nem szükséges, hogy az új lény emberi alakot öltson; a karma nem szülőről gyermekekre száll; az öröklődés vonalától független, habár látszólag az élet fizikai kondíciói függnek a karmától. Lehet, hogy egy koldus karma lénye egy király testében fog újra születni; s a királyé egy kolduséban; de bármely megtestesülés körülményeit a karma befolyása határozza meg.

Azt kérdezhetnék, mi az a minden lényben meglevő szellemi elem, mely változatlanul fönnmarad, — hogy úgy mondjam, a karma héjába zárt szellemi mag, — az a hatalom, mely a jóra buzdít? Ha test és lélek egyaránt időszertint őszereték s a karma (maga is időszertint) az egyéniség egyetlen forrása, mi értelme és mi értéke van akkor a buddhista tanoknak? Mi az, ami szenved a karma által? mi az, ami az illúzió kívül van, — ami halad, — ami eléri Nirvánát? Ez nem az *egyén*? Nem a mi szónk értelmében. Azt a valóságot, amit mi egyének nevezünk, tagadja a buddhizmus. Az, ami alkotja is szétbontja a karmát; ami a jóra buzdít; ami eléri a Nirvánát: az nem a szó nyugati értelmében vett ego. Mi hát akkor? Az, ami isteni minden lényben. Japánul *Amgano-taigának* hívják, — a Nagy-Önzésnélküli Én. Más igazi én nincsen. Az illúzióba takart én, a *Nyorai-zo* — (Tathága-tagharba) — a még meg nem született, mintegy az anyaméhben levő Buddha. A Végtelen erősen él minden lényben.

S ez a Valóság. Az a másik én hamis, — hazugság, — ködkép.

A megsemmisülés tana csak az illúziók megsemmisülésére vonatkozik; s mindazon érzetek és érzések és gondolatok, melyek csak a testi élethez tartoznak, illúziók, melyek az összetett, illuzionáris ént alkotják. Ha teljesen leromboljuk azt a hamis ént, — mintegy fátyol mögül

előtűnik a «Végtelen Látomás». «Lélek» nincsen: a végtelen Egyetemes Lélek minden lénynek örök kútfeje; — a többi mind csak álom.

Mi marad a Nirvánából? Az egyik buddhista iskola szerint erős azonosság a végtelenségben, úgy, hogy a Buddha, ha elérte a Nirvánát, visszatérhet a földre. A másik szerint több mint erős azonosság, de nem a mi értelmünkben vett «személyazonosság». Egy japán barátom ezt mondta: «Kezembe veszek egy aranyat s azt mondom, ez egy arany. De ez csak annyit jelent, hogy látó szerveimre az egység benyomását teszi. Azért valóságban az őt képező atomok tömegében minden atom tisztán különálló s független a többi atomtól. Buddhában épen így egyesültek a megszámlálhatatlan pszichikai atomok. Egyek körülményeikben, — de azért mind egyiknek megvan a maga független existenciája.»

De Japánban a buddhista felekezeteket annyira befolyásolta a primitív vallás, hogy helyénvaló, ha a japánoknak a «lélekről alkotott fogalmáról» is beszélünk. Csak a népszerű shinto ideát kell mindég szem előtt tartanunk. A shinto állítja elénk a lehető legvilágosabban a lélek fogalmát.

Ez a lélek összetétel, — nem mint a karma-lény, tisztán csak az érzések, észrevételek és akaratok tömege, — de egy csomó lélek egyesülése egyetlen kísérteties személyiségben.

A halott szelleme megjelenhet mint egy szel-

lem és megjelenhet, mint sok szellem. Tagjait szétválaszthatja s ezek mindegyike képes egy speciális önálló cselekedetre. De azért, úgy látszik, az az elválás csak időszerű, s az összetétel különböző lelkei vonzódnak a halál után s minden önkényes válás után egyesülnek. A japán nép zöme vagy buddhista, vagy shintoista; de az énre vonatkozó primitív felfogás természetesen hatalmasabb s tisztán felismerhető a két vallás keverékén. Valószínű, hogy az egyszerű embereknek a karma-tan nehézségeit természetes és könnyen felfogható magyarázatokkal helyettesítették, de hogy mennyire mentek, azt nem tudnám megmondani. Meg kell még jegyez-nem, hogy úgy a primitív, mint a buddhista hitben az ént nem a szülőről magzatra szállónak tartják, — nem mindig a fiziológiai leszármazástól függő örökségnek.

Ezen tények megmutatják, mily nagy különbség van a keleti ideák s a mi fogalmaink között a fent tárgyalt dologban.

Azt is jelentik, hogy a messze Kelet ezen különös kombinációi s a XIX. század tudományos felfogása között tényleg létező analógiák általános tárgyalásánál aligha értenénk meg egymást, ha szigorúan filozófiai rövidséggel használjuk az egyén fogalmához kapcsolt kifejezéseket. S tényleg nincs európai szó, mely pontosan visszaadná a buddhista eszmény buddhista kifejezéseinek értelmét.

Talán jogtalanoknak látszik, ha elhagyjuk Huxley tanárnak «Az érzések és érzékszervek» című esszében oly tömören kifejezett álláspontját: «Végeredményben azt mondhatjuk, hogy az érzés öntudatos kifejezései az érző ideg egy rezgési módjával azonosak. De ha egy lépéssel tovább menve kutatásunkkal, azt kérdezzük: Mit is tudunk hát e rezgésről s az okáról, csak egy felelet lehetséges. Mindaz, amit a rezgésről tudunk, annyi, hogy ez a neve látó és tapintó szervünk s izomrendszerünk összefüggésében jelentkező változásoknak; az okáról csak annyit tudunk, hogy egy fizikai tüneménynek ez a feltételezett lényege s ennek az *elfogadása ép oly tisztán metafizikai spekuláció, mint a szellem lényegéé.*» De a metafizikai következtetés csak nem fog elhallgatni azért, mert a tudomány belátta, hogy a végső igazság az emberi tudás legszélső pontján túl van. Talán éppen ezért fog tovább haladni. Lehet, hogy soha sem fog egészen megszűnni. Nélküle a vallásos meggyőződések nem módosulnának tovább, s módosulás nélkül a vallásos haladás nem lehet párhuzamban a tudományos felfogással. Éppen azért, azt hiszem, a metafizikai következtetés nemcsak jogos, de szükséges is.

Akár elfogadjuk, akár tagadjuk a szellem *lényegét*; ha a gondolatot valami ismeretlen elem játékanak tartjuk az agysejtekben, olyannak, mint azt a dallamot, melyet a szél csal ki az aeol-

hárfából; vagy ha ezt a mozgást magát az agyrendszer különös, veleszületett rezgési módjának tartjuk, — a misztérium mégis végtelen, s a buddhizmus egy nemesen működő hipotézis marad, mely összhangban áll az emberi nem vágyaival s az etikai haladással. Akár hiszünk annak a létezésében, amit materiális univerzumnak neveznek, akár nem hiszünk, a karma-tan igazolására mindig megmarad az öröklődés megmagyarázhatatlan törvényeinek etikai jelentősége, — a faji és egyéni hajlamok átszarmazása a nem részletezhető reprodukáló cellákba. Bármi is legyen az, ami az öntudatot adja, összefüggése a multtal és a jövővel kétségtelen. S kell, hogy a Nirvána tana egykor mély tiszteletet keltsen minden elfogulatlan gondolkozóban. A tudomány bebizonyította, hogy az ismert anyag nem kevésbé evolúció eredménye, mint a szellem, hogy a mi úgynevezett «elemeink» mind «a kezdetben egyenlő anyagú tömegekből» evolváltak. S ez a tény meglepően emlékeztet az eredés s az illúzió buddhista felfogásának egyik alapigazságára, — minden alaknak az Alaktalanból, minden anyagi tüneménynek az anyagtalan Egységből való evolúciójára, — s végül mindennek megtérésére oda, «ahol nincs vágyódás, nincs gonoszság, nincs ostobaság, — ahol nem ismerik az emberi fájdalmakat s azért ezt a helyet «*Világűrnek*» nevezik.

XIII. A KOLERA IDEJÉBŐL.

Khina süket és vak főszövetsége az utolsó háborúban sohasem ismerte el s most sem ismeri a szerződéseket vagy a békét.

Követte a hazatérő japán csapatokat, s elárasztva a győztes birodalmat, a meleg évszak alatt körülbelül 30,000 embert pusztított el. Még most is öl s a halotti máglyák egyre égnek.

A szél néha egész a kertemig hozza a füstöt és a szagot a város megetti halmokról, mintha csak emlékeztetni akarna, hogy az én nagyságomban levő tetem elégetése nyolcvan senbe kerül, — körülbelül fél amerikai dollárba a mostani árfolyam szerint.

Három felső erkélyéről végig látok a japán utcán, látom, mint sorakoznak apró boltjai, le az öbölíig. Utcámban már több házból láttam elvinni kolera betegeket a kórházba, — az utolsó, ma reggel, a szemközt lakó porcellánkereskedő volt. Erőszakkal vitték el, nem hallgatva családjá könyörgéseire és könnyeire. Az

egészségügyi szabályzat tiltja a kolera kezelését magánházakban: de a nép, a pénzbírság és egyéb büntetések daczára, elrejtí betegeit, mert a túltömött, közös járványkórházakban röviden bánnak a betegekkel s egészen elzárják őket szeretteiktől. De a rendőrséget nem igen szedhetik rá: csakhamar felfedezik a be nem jelentett betegeket s értük jönnek hordágyaikkal. Kegyetlenségnek tűnik; de az egészség törvényeinek könyörteleneknek kell lenniök. Vis-a-vism felesége sirva követte a hordágyat, míg a rendőség kényszerítette, hogy visszatérjen elhagyatott kis boltjába. Most bezárták; s tulajdonosai valószínűleg soha többé nem fogják megnyitni.

Az ilyen tragédiák, amely hirtelen jöttek, épen olyan gyorsan végződnek. A megfosztottak, amint azt a törvény megengedi, összeszedik cók-mókjukat s eltűnnek; az utcában pedig éjjel napal tovább folyik az élet, mintha semmi sem történt volna. A házalók, bambusz botjukkal, kosaraikkal, puttonyukkal vagy dobozaikkal, elmenve az üres házak előtt, ismétlik megszóított mondókájukat; vallásos körmenetek mennek arra, a sutrákat énekelve; a vak fodrász tovább fújja szomorúan a furulyáját; a rendőr nehézkes merevséggel botlik belé az utcacsatornába; a divatárus fiú tovább üti a dobját s leányos hangján édes-búsan énekel egy szerelmi dalt:

«Te meg én együtt... Soká maradtam; de a válás pillanatában azt hittem, hogy csak az imént jöttem.

«Te meg én együtt... Most is emlékszem a mi teánkra. Mások Ujiból való régi vagy friss teának gondolnak; de nekem Gyokors tea volt, a yamabuki virág gyönyörű sárga színével.

«Te meg én, együtt... Én vagyok a sürgönyfeladó; te várod az üzenetet. Elküldöm a szívemet, s te megkapod. Mi gondunk rá, ha a posták összedülnek és a táviró-sodronyok elszakadnak?

S a gyermekek hancúroznak, mint rendszeren. Sikoltva, nevetve üzik egymást; körtáncot járnak; hosszú fonálon sárkányt eregetnek; s csatadalokat énekelnek, hogyan vágják le a khinai fejeket:

«Chan-chan bozu no
Kubi wo hané!»

Néha eltűnik egy-egy gyermek; az itt maradtok folytatják a játékot. És ez bölcsesség.

Egy gyermek elégetése csak negyvennégy senbe kerül. Egyik szomszédom fiát a napokban égették el. Az apró kavicsok, melyekkel játszadozott, még éppen úgy fekszenek a napon, ahogyan ő hagyta őket... Különös a gyermekek köszeretete! A kövek nemcsak a szegény gyermekek kincsei, de egy bizonyos korban minden gyermek kedvencei. Bármily bőven el is lás-

sák más játékokkal, olykor-olykor minden japán gyermek kíván kövekkel játszani. A gyermek-észnek a kő rendkívül csodálatos dolog, s kell is, hogy az legyen, mikor még a matematikus szemében sincs a közönséges kőnél valami csodálatra méltóbb. A kis csirkefogó sejti, s nagyon helyesen, hogy a kő tulajdonképen sokkal nagyobb valami, mint amilyennek látszik; s ha az ostoba felnőttek, nagyon igazságtalanul, azt nem mondanák, hogy játéukra még csak gondolni sem érdemes, soha meg nem unják, mindég találnának rajta valami újat, valami rendkívülit. Csak nagy eszű ember tudna a gyermeknek a kövekre vonatkozó minden kérdésére válaszolni.

A nép hit szerint, szomszédom kis kedvence most a Lélek folyó száraz medrében játszik, apró, kísérteties kavicsokkal, — talán csodálkozik is rajta, hogy ezek nem vetnek árnyékot.

A Sai-no-Kawara legenda tiszta poesise alap-gondolatának feltétlen természetességében rejlik, — hogy a kis japán gyermek kőjátéka kísértetiesen tovább folytatódik.

II.

A pipaárus válláról bambusz rúdra akasztott két doboz szokott lelógni; az egyikben különböző vastagságú, hosszúságú és színű pipaszárak s a kupak megerősítésére szolgáló szerszámok vannak; a másikban egy gyermek, —

a saját gyermeke fekszik. Néha láttam, amint kikukucskálva a doboz szélén, rámosolygott a járókelőkre; néha jól beburkolva aludt a doboz fenekén; néha láttam, amint kavicsokkal játszadozott. Hallottam, hogy sok játékot kapott ajándékba. Az egyik játékszer feltűnően hasonlított egy halotti tablácskához, ibaihoz; s ezt mindég a dobozban láttam, akár aludt a gyermek, akár ébren volt.

Multkoriban észre vettem, hogy a pipaárus elhagyta bambusz rúdját s a rajta függő dobozokat. Kis kézikocsit tölt maga előtt az utcán, mely épen magába foglalta árúit és a gyermekét, s valószínűleg külön e célra két részre választva készítették. Talán a gyermek nagyon nehéz lett az egyszerűbb szállítási módra. A kocsi felett, kicsi fehér zászlón a hagyományos *Kiseruraoka* (pipaszárakat cserélek), s «szíves pártfogásért» való rövid kérelem, az *O-tasuké-wor negaimasu*, állt. Úgy látszott, a gyermek vig és egészséges; s viszont láttam a tábla alakú tárgyat is, mely oly gyakran felkeltette érdeklődésemet.

Most egy magas dobozhoz támasztva állt, szemben a gyermek ágyával. Amint a közeledő kocsit figyeltem, egyszerre megbizonyosodtam, hogy a tábla tényleg egy ihai: amint a nap rá sütött, felismertem a rendes buddhista szöveget. Ez felkeltette kíváncsiságomat; s kértem Manyomont, szóljon a pipaárusnak, hogy egy csomó

pipánk új száakra szorul, — ami igaz is volt. A koci megállt kerítésünk mellett, oda mentem, hogy szemügyre vehessem. A gyermek, — csinos kis fiú, — nem ijedt meg az idegen arc-tól. Gagygott valamit és nevetve nyújtotta felém karjait; mialatt vele játszottam, közelről megtekintettem a táblát. Shinshu ihai volt, rajta egy asszony kaimyoja vagy másvilági neve; s Mamyemon lefordította nekem a kínai írásjeleket: *Tiszteletben, előkelő helyet foglalt el a Magasságbeli palotájában, Meiji 28-ik éve harmadik hónapjának 31-ik napján.* Közben egy cseléd lehozta a javításra szoruló pipákat; míg dolgozott, szemügyre vettem az iparos arcát. Javakorán túl levő férfi arc volt, szája körül azokkal a fáradt, sympathikus vonásokkal, a hajdani mosolyok száraz medrével, mely annyi japán arcznak a megadás és a jóság leirhatatlan kifejezését adja. Mamyemon kérdezősködni kezdett; s az ő kérdéseire csak a megátalkodottság képes nem felelni. Néha azt hiszem, hogy kedves, ártatlan öreg fejét dus fény övezi, — Bosatsu dícsfénye.

Válaszul a pipaárus elmondta élettörténetét. Két hónappal kis fiúk születése után meghalt a felesége. Utolsó órájában így szólt hozzá: «Kérlek, hogy halálom napjától számítva, három teljes évig ne válaszd el a gyermeket árnyékomtól: egy percre sem hagyd elválni az ihaimtól, hogy továbbra is gondozhassam és

táplálhassam, — hisz' tudod, hogy három évig kellene őt táplálnom. Könyörgök, ne feledkezzél meg erről az utolsó kérésemről.» De az anya halála után az ember nem folytathatta szokott munkáját, s amellett nem gondozhatta gyermekét, akinek éjjel-nappal ápolásra volt szüksége; s ahhoz, hogy dajkát fogadjon melléje, nagyon szegény volt. Így adta magát a pipakereskedésre, mert ezzel megkereshette kenyerét, anélkül, hogy a gyermekét egy percre is magára hagyta volna. Tejet nem tudott neki venni; s egy évnél tovább rizsszel, meg amé syrappal táplálta a fiút.

Megjegyeztem, hogy a gyermek oly erős, mintha csak tejen nevelkedett volna.

«Természetes, hiszen meghalt anyja táplálja,» jelentette ki csaknem szemrehányóan, mély meggyőződéssel Mamyemon.

«Hogy is érezhetné akkor a tej hiányát?»

S a fiú mosolygott, mintha egy szellemkéz simitását érezné.

XIV. AZ ŐSÖK KULTUSZA.

„A Sala-sir körül tizenkét mértföldnyire nincs oly hárszálnyi hely, melyet hatalmas szellemek ne laknának.»

A halál könyvéből.

I.

Az a tény, hogy a halotti kultusz némely felnem tűnő alakja Európa legműveltebb államaiban is, ma is fenn áll, sokkal szűkebb körben ismeretes, semhogy kizárná azt a gondolatot, hogy mindazok a nem árja népfajok, melyek ilyen primitív kultuszt gyakorolnak, szükségképpen a vallásról is nagyon kezdetleges fogalmakkal bírnak. Japánról szóló kritikákban hozták ezt az elhamarkodott ítéletet; s azután nem voltak már képesek arra, hogy tudományos haladásuk tényeit és kiváló nevelési rendszerük sikereit össze egyeztessék az ősök kultuszának folytatódásával.

Hogy élhetne együtt a shinto vallás a modern tudomány ismereteivel? Hogy tudják a

tudomány egyes ágaiban oly kiváló férfiak tisztelni a házi oltárt, vagy, hogy hajolhatnak meg egy shinto templom előtt? Többet jelent-e mindez, mint pusztán a formák fennmaradását a hit eltávozta után? Nem valószínű-e, hogy a műveltség további fejlődésével a shinto, mint tiszta formaság is, meg fog szűnni?

Azok, akik ilyeneket kérdeznek, úgylátszik elfelejtik, hogy ugyan ezt kérdezhetjük bármely nyugati vallásra vonatkozólag s épen így kételkedhetünk későbbi fennmaradásában. Igazában a shinto tanok csöppet sem kevésbbé összeegyeztethetők a modern tudománnyal, mint az ős-keresztény tanok. Sőt ha egészen részrehajlatlanul nézzük, azt mondhatnám, hogy még sokkal összeegyeztethetőbbek. Kevésbbé ellenkeznek emberi igazságérzetünkkel; s mint a buddhista karma-tan, ők is néhány meglepő analógiát mutatnak az öröklődés tudományos tényeivel, s ezek az analógiák bizonyítják, hogy a Shinto-ban is rejlik annyi mély igazság, mint amennyi tiszta igazság a világ bármely vallásában bennfoglaltatik. A legegyszerűbb formában kifejezve, a shinto vallás alapigazsága az a hit, hogy az élők világát közvetlenül a holtak kormányozzák.

A kultusz alapgondolatai: hogy az ember minden ösztöne vagy tette egy-egy isten műve, s hogy a halottak mind istenek lesznek.

Megjegyzendő,³ hogy ez a kifejezés Kami,

melyet az «istenség», «isteni» vagy «isten» szavakkal fordítanak, nem jelent annyit, mint amennyit az angol kifejezések jelentenek: még csak annyit sem jelentenek ezen szavak, ami Görögország vagy Róma régi hitének megfelelő. Annyit jelent, mint a «fölöttlevő», «kiváló», «előbbrevaló», «kimagasló» szónak nemvallási értelme; vallási értelmében a halál után emberfölötti hatalmat kapott emberi szellemet jelent. A halottak a «felsőbb hatalmak», a «felettünk levők», — a Kamik. A modern spirítizta felfogáshoz nagyon hasonló felfogása ez a szellemeknek, — csak hogy a shinto idea igazában egyáltalában nem demokratikus. A kamik különböző rangú és hatalmú szellemek, — akik, mint a régi japán társadalom, különböző szellemi hierarchiákhoz tartoznak. Habár bizonyos tekintetben az élők felett állnak, azért az élők képesek nekik örömet vagy bánatot okozni, képesek őket megsérteni vagy kedvükben járni, sőt néha még szellemi helyzetükön is javíthatnak. Azért a japán ember a posthumus méltóságokat nem gúnyolja, hanem valóságnak tartja. Pl. csak a folyó évben is több kiváló államférfiút és katonatisztet léptettek elé, közvetlen haláluk után; s csak a minap olvastam a hivatalos lapban, hogy «Ő felségének tetszett, hogy a nemrég Formosában elhunyt Yamane báró vezérőrnagynak, halála után, a másodosztályú Felkelő Nap rendjét adományozza.» Az ural-

kodó ezen cselekedeteit nem kell pusztán formalitásnak tartani, mellyel a derék hazafi emlékéet akarják megtisztelni vagy az elhunynak családját kitüntetni.

Ez a tény tisztán Shinto jellegű, s a látható és láthatatlan világok közötti összefüggés benső voltát jelképezi, a mi a művelt államok között specialisan Japán vallását jellemzi. A japán a holtakat ép oly realisoknak tartja, mint az élőket.

Részt vesznek a nép életében, lakomáikban, vigyáznak a ház jólétére, segítik leszármazóikat s örülnek a sikerükön. Legcsekélyebb bánatukban s apró örömeikben részt vesznek, megjelennek a látványosságoknál, a shintok vallási ünnepein, a katonai játékoknál s a tiszteletükre rendezett sok ünnepélyen. S általános az a hit, hogy örömük telik az áldozatokban és a tiszteletben, mellyel nekik adóznak.

E kis essaynél elég, ha azt vesszük figyelembe, hogy Kamik a holtak szellemeit jelenti, — anélkül, hogy megkísérlenők megkülönböztetni őket azon elsőrangú istenségektől, akik a földet teremtették. A Kami kifejezés ezen általános magyarázata után rátérhetünk arra a nagy shinto gondolatra, hogy a halottak továbbra is a földön laknak s szabályozzák azt; befolyásolják nemcsak az emberek gondolatait és cselekedeteit, de a természeti erőket is. «Ők irányítják az évszakokat, az esőt és a szelet, az egyé-

nek és az államok jó vagy balszerencsáját», írta Motowori. Röviden, minden tüneményben ők képviselik a láthatatlan erőket.

II.

Ezen ősi hit legérdekesebb alaptheoriája az, amelyik az emberek ösztöneit és cselekedeteit a holtak befolyásával magyarázza. S ezt a hypothesis-t egy modern gondolkozó sem mondhatja irracionálisnak, mert a pszichológiai evolutio tudományos tanával igazolhatja magát, mely szerint minden élő szellem számtalan meghalt élet építménye, — minden jellem számtalan meghalt jó és rossz hajlam többé-kevésbé tökéletlenül egyensúlyozott tömege. Ha csak a pszichológiai öröklődést nem akarjuk tagadni, nem tagadhatjuk, hogy ösztöneinket és érzéseinket és érzéseinkből evolvál magasztabb tehetségeinket tényleg a holtak képezték, s tőlök örököltük azokat; még szellemi tevékenységünk főbb irányát is ezen specialis átvett irányzatok határozzák meg. Ily értelemben a holtak tényleg Kamiink, s valóban hatnak minden cselekedetünkre. Képletesen azt is mondhatjuk, hogy minden ész a kísértetek világa, — akik összehasonlíthatatlanul többen vannak, mint a magasabb shinto Kamik elismert milliói; s hogy az ész anyagának egy parányában több kísér-

teties lakó van, mint ahány angyalt a legmerészebb középkori solasztikus fantaziája el tudott képzelni a tű hegyén. A tudományból tudjuk, hogy egyetlen apró élősejt egy egész faj életét magába zárhatja, — évmilliók elmúlt érzéseinek összegét; s ki tudja? talán millió elpusztult égitestét is.

De az ördögök sem maradnának az angyalok mögött, ha a tű hegyén kellene összegyűlniök. Mit is mond a shinto theoria a rossz emberekről és a rossz tettekről? Motowori erre is felel: «Ha valaha valami rosszul megy e világon, az a rossz istenek műve, azoké, kiket a Gázság isteneinek nevezünk, s akik oly hatalmasok, hogy néha még a Nap istennő és a Teremtő isten sem tudja őket megfékezni; sokkal kevésbé bírnak az emberek ellentállni befolyásuknak. A rosszak szerencsését s a jók szerencsétlenségét, melyek sokszor ellenkeznek az igazsággal, így magyarázhatjuk.» A rossz cselekedeteket mind a rossz istenek befolyásának tulajdonítják; rossz emberből rossz Kami lesz. Ez a kultusz, a kultuszok legegyszerűbbike, sohasem mond ellent önmagának, — nincs benne semmi komplikált vagy nehezen megérthető. Nem biztos, hogy mindenki, aki hibázott, «a Gázság istene» lesz, okait lásd alább: de minden emberből legyen az jó vagy rossz, Kami vagyis befolyás lesz. S minden gaztett a rossz befolyás eredménye.

Ez a tanítás megegyezik az öröklődés egyes tényeivel. Legjobb tehetségeink természetesen legjobb őseinktől származnak; rossz tulajdonságainkat oly természetektől örököltük, akikben uralkodó volt a rossz, vagy az, amit mi most rossznak nevezünk. A civilizáció által kifejlesztett etikai érzés bennünk azt kívánja, hogy a halottaink legjobb cselekedeteiből átvett magassabb erőket fejlesszük és hogy gyengítsük magunkban az öröklött rossz hajlamok erejét. Kötelességünk tisztelni jó Kamiunkat, s engedelmeskedni nekik, és kötelességünk küzdeni a gonosz istenek ellen. Mióta az eszünket tudjuk, ismerjük mindkettőjüket. Az a tan, hogy a jó vagy rossz szellemek jelen vannak minden lélekben, egy vagy más alakban csaknem minden nagy vallásfelekezetben meg van. Ami középkori hitünk oly mértékben kifejlesztette ezt a gondolatot, hogy kell, hogy hatása örökidőig érezhető legyen nyelvezetünkön; de az őrangyalba s a kísértőbe vetett hit, egy hajdan oly egyszerű vallás kifejlődését jelenti, mint amilyen a Kami vallása. S ezt a középkori vallást is áthatja az igazság.

A fehér szárnyas angyal, aki jó tanácsot sugott a jobb fülbe, s a fekete szellem, aki rossz tanácsot ad a balba, nem jár a XIX. század embere mellett, hanem a szellemében még él; s mi épen úgy ismerjük hangjukat és érezzük sugallataikat, mint középkori őseink.

A modern ethika szemrehányást tesz a Shintónak, hogy a rossz Kamikat épen úgy tisztelte, mint a jókat. «Ahogyan a Mikadó a is föld isteneit épen úgy tisztelte, mint az égieket, a népe is imádkozott, hogy rájuk szálljon a jó istenek áldása, s áldozott a rossz isteneknek, hogy haragjukat megelőzze... Mivel, hogy egyaránt vannak jó és vannak rossz istenek, szükséges megbékíteni őket jó ételekkel, hárfák és fuvolák szavával, énekkel és tánccal s mindavval ami valószínűleg örömet okoz nekik.» Tény az, hogy a modern Japánban a rossz Kamik nagyon kevés áldozatot kapnak, kevés tiszteletben van részük, habár a tan ki is mondja, hogy ki kell engesztelni őket. Most már világos, hogy miért nevezték az első missionáriusok ezt a kultuszt ördögimádásának, — habár a shinto képzeletben az ördög a szó nyugati értelmében sohasem élt. A vallás látszólagos gyöngéje az a tan, hogy nem kell harcolni a rossz szellemekkel, — s az különösen a római katolikusok érzéseivel ellenkezik. De a kereszténység és a shinto vallás rossz szellemei között óriási különbség van. A rossz Kami csak egy holt ember szelleme, s nem is tartják egészen rossznak, — hiszen lehet kiengesztelni. Az abszolút, a tökéletes rossz fogalma nem keletről való. Az emberi természet nem ismeri az abszolút rosszat, s azért ez az emberi szellemekben sem lehet. A rossz Kamik nem ördögök. Egyszerű szelle-

mek, akik az emberi szenvedélyeket befolyásolják; s csak ily értelemben istenei a szenvedélyeknek. Minden vallás közül a shinto a legtermészetesebb, s ezért sok tekintetben a legrationalisabb is. A szenvedélyeket, önmagukban, nem tartja szükségképen rosszaknak, hanem rosszságukat azoktól a körülményektől és attól teszi függővé, mennyire vagyunk elnézőek irántuk. Kísértetek lévén, az istenek mindannyian emberiek, az emberek jó és rossz tulajdonságai változó arányban lévén meg bennük. Többségük jó, s hatásuk inkább a jóra, mint a rosszra vonatkozik. Hogy ezen nézet ézszerúségét megbecsülhessük, meglehetősen jó véleménynyel kell bírunk az emberiségről, — oly véleménynyel, melyet a régi japán társadalom szokásai igazoltak volna. Pessimista nem hihet az igazi shintóban. A tan optimista, s mindazok, akik nemesen biznak az emberiségben, nem fognak hibát találni abban, hogy a kérlelhetetlen gonoszság eszméje hiányzik e tanból.

A shinto rationalis ethikai szelleme különösen annak a felismerésében nyilvánul, hogy ki kell békíteni a rossz szellemeket. Az ősi tapasztalat és a modern tudás egyesülten óvnak attól a halálos vétektől, hogy az emberi természet bizonyos hajlamait kipusztítsuk vagy megbénítsuk, — ezek a hajlamok betegesen ápolva éktelenekké lesznek, örültségekre, bűnre és

számtalan társadalmi botrányra vezetnek. Az állati szenvedélyek, a bika- és tigris-ösztönök régebbiek, mint az emberi társadalom, s csaknem minden ellene elkövetett bűnnek részesei. De kiölni nem lehet őket; s nem lehet teljesen megfékezni. Bármely kiirtásukra irányuló kísérlet a tőlük elválaszthatatlan legkiválóbb érzéstehetségek egyikének lerombolásával járna. A primitív impulzusokat még megfékezni is csak a szellemi és érzéshatalmak árán lehet, melyeknek az emberi élet minden szépségét és gyöngédségét köszönheti, de amelyek azért mélyen benntgyökereznek a szenvedély ősi talajában. Bennünk a legmagasabb is a legalacsonyabból ered. Az aszketizmus, mert óva intett a természetes érzésektől, szörnyeket teremtett. Az emberi gyöngeségek ellen hozott oktalan egyházi törvény csak súlyosbította a társadalmi rendetlenséget; s a vígság elnyomói csak kihívták a kicsapongást. Erköleseinik története valóban igen tisztán arra tanít, hogy rossz Kamiink kívánnak némi áldozatot. A szenvedélyek az ésnél mindig erősebbek lesznek az emberben, mert hasonlíthatatlanul régebbiek, — mert egykor szükségesek voltak önfenntartásunkra, — mert ők alkották az öntudatnak azon alaprétegét, melyből lassankint nemes érzéseink fejlődtek. Azt nem fogjuk túrni, hogy valaha uralkodjanak, de jaj annak, aki ősi jogait tagadni akarja.

III.

A halottakról alkotott ezen primitív, de — talán most már elismerjük, — nem irrationalis hitből a nyugati civilizáció előtt ismeretlen érzések fakadtak. Érdeemes szemügyre venni őket, mert látni fogjuk, hogy az ethika legelőhaladottabb felfogásával összhangzóak, — s a kötelességérzet óriási, habár még érthetetlen kiterjedésével, mely az evolúció megértéséből származott. Nem tudom, van-e okunk örülni azon, hogy a mi életünkben hiányoznak a szóban forgó érzések, — én hajlandó vagyok azt hinni, hogy egykor még mi is erkölcsi kötelességünknek fogjuk tartani, hogy az efajta érzéseket fejlesszük. A jövő egyik meglepetése a lesz, hogy visszatérünk majd azon hitekhez s azon eszmékre, melyeket ezelőtt régen elhagytunk, mert azt hittük, hogy nem tartalmazznak igazságot, — s amely hitet azok, akik ki akarják irtani ezeket a tradíciókat, még most is barbárnak, pogánynak, középkorinak mondják. A tudományos kutatás évről-évre bizonyosságot szolgáltat arra, hogy a vad, a barbár, a bálványimádó és a szerzetes, különböző utakon mind eljutottak oly közel az örök igazság valamely pontjához, amennyire a XIX. század modern gondolkozója eljutott. Most azt halljuk, hogy a csillagászok s az alkhémisták theóriái csak részben, s nem egészen voltak helytele-

nek. Van okunk azt hinni, hogy a láthatatlan világról álmódott egy álmunk, — hogy a nem látotról valaha elképzelt egy feltevésünk sem volt olyan, melyről a jövő tudománya be ne bizonyította volna, hogy van benne a valóság-nak valami csirája.

A shinto morális érzései között első helyen áll a mult iránti szerető hála, — olyan érzés ez, melynek teljesen megfelelő nincs a mi érzésvilágunkban. Mi jobban ismerjük multunkat, mint a japáni a magáét; — könyvmiríádok gyűjtötték össze s vitatták meg minden incidensét, minden mozzanatát: de nem mondhatjuk, hogy bármiképen is szeretjük azt vagy hogy hálásak lennénk iránta. Megkritizáljuk érdemeit és hibáit; — szépségei néha-néha felkeltik lelkesedésünket; hibáit gyakran szigorúan elítéljük: mindössze ennyi az, amit iránta érezünk, róla gondolunk. Tanári karunk többnyire hidegen emlékezik meg róla; művészetünk gyakran több mint nagylelkű vele szemben, vallásunk legnagyobb részét elítéli. Bármily szempontból tanulmányozzuk is, figyelmünk főleg a halottak munkájára irányul, — vagy látható műveikre, melyek láttára megdobban a szívünk, vagy gondolataik és tetteik eredményeire, vonatkozással koruk társadalmára. Az elmúlt emberiségre, mint egységre, — a rég eltemetett milliókra, mint élő fajra, — vagy egyáltalában nem gondolunk, vagy olyanfajta kíváncsisággal,

amilyenel a kibalt fajokra nézünk. Igaz, hogy egyesek nagy tettei, melyek széles nyomot hagytak a történelemben, érdekelnek; — érzéseinket megindítja a nagy hadvezérek, államférfiak, feltalálók, reformátorok emléke. — de csak azért, mert csodálatos tetteik hatnak saját ambícióinkra, vágyainkra, egoizmusunkra, s száz eset közül kilencvenkilencben egyáltalában nem altruisztikus érzésekből fakadnak. A névtelen halottakkal, akiknek legtöbbször köszönhetünk, nem törődünk, — sem hálát, sem szeretetet nem érzünk irántuk. Még azt is nehezen hisszük el, hogy az ősök iránti szeretet reális, hatalmas, mélyreható, életalakító vallásos érzés lehet, bármely társadalmi osztályban, — pedig Japánban igazán az. A mi gondolkozásmódunknak, érzésünknek, cselekedeteinknek, még a gondolata is idegen. Természetes, hogy ennek oka részben az is, hogy nem hiszünk az őseink és közöttünk levő aktív szellemi összeköttetésben. Ha véletlenül hitetlenek vagyunk, nem hiszünk a szellemekben. Ha mély a hitünk, a halottakra mint olyanokra gondolunk, akiket Isten ítélete elszólított közülünk, — mint akikről teljesen elválasztottak életünk idejére. Igaz, hogy a római katolikus parasztok hiszik, hogy évente egyszer — Halottak napján — hazajárnak a holtak. De még ezek sem hiszik, hogy az emlékezetnél erősebb kötelék is fűzi őket az élőkhez; és — mint azt népmondáink is

bizonyítják — inkább félelemmel, mint szeretettel gondolnak rájuk.

Japánban egészen másképen érznek a halottak iránt. Hálás és tiszteltteljes szeretetet. Valószínű, hogy a faj érzései között ez a legmélyebb és a leghatalmasabb érzés, — s különösen ez irányítja a nemzeti életet s alakítja a nemzet jellemét. A hazafiasság az ő tulajdona. A gyermeki kegyelet tőle függ. A családi szeretet benne gyökerezik. A lojalitás azon alapszik. A katona, aki, hogy útat törjön társainak, a csatában gondolkozás nélkül dobja el életét, «*Teikoku banzai!*» kiáltva, — a fiú vagy a leány, aki talán egy érdemtelen vagy kegyetlen szülő kedvéért zúgolódás nélkül áldozza fel élte boldogságát; a pártfél, aki inkább elhagyja barátait, családját, vagyonát, sem hogy tönkrement vezérének a jobb időkben adott szavát megszegje; a hitves, aki ünnepélyes hófehérben imát suttog, s azután kardot szúr magába, kárpoztulásul férjének másokon elkövetett valami rossz cselekedeteért, — mindezek láthatatlan tanuk akaratát követik s hallják elismerésüket. Sőt még az ifjú generáció szkeptikus diákjai között is él még ez az érzés, ha hitük hajótörést is szenvedett, ezt állandóan ki fogják fejezni: «Nem szabad szégyent hozni őseinkre», «kötelességünk tisztelni őseinket». Mikor még az angol nyelv tanára voltam, többször megesett, hogy nem ismerve az ilyen mon-

datok igazi értelmét, írásbeli dolgozatokban kijavítottam azokat. Pl. egyszer azt akartam bebizonyítani, hogy ez a kifejezés «tiszteljük őseink *emlékét*», helyesebb az adott mondatnál. Emlékszem, egyszer meg is magyaráztam, hogy miért nem kell halottainkról úgy beszélni, mintha élő rokonaink lennének! Tanítványaim talán azt gondolták, hogy hitükbe akarok avatkozni; mert a japán őst sohasem tartja «puszta emléknek»: az ő halottaik élnek.

Ha hirtelen megbizonyosodnánk arról, hogy halottaink velünk vannak, — látják minden cselekedetünket, ismerik minden gondolatunkat, minden szónkat hallják, képesek velünk rokonszenvezni vagy haragudni ránk, segíthetnek rajtunk s örülnek a mi segítségünknek, képesek szeretni minket, s nagy szükségük van a mi szeretetünkre, — bizonyos, hogy felfogásunk az életről és kötelességről nagyon megváltozna. Ünnepelesen el kellene ismernünk a múlt iránti kötelességünket. A keleti ember évezredek óta hitt a halottak állandó jelenlétében: naponta szólt hozzájuk; iparkodott örömet szerezni nekik; s ha csak nem volt egészen romlott, sohasem feledkezett meg egészen kötelességeiről irántuk. Az, mondja Hirata, aki állandóan eleget tesz ezen kötelességének, sohasem lesz tisztéletlen sem az istennel, sem élő rokonaival szemben. «Az ilyen ember lojális lesz barátaihoz, jó és kedves feleségéhez és

gyermekéhez; mert odaadásának magva az igazi fiúi kegyeletben van.» S a japán jellem sok különös érzésének a titkát ebben az érzésben kell keresni. Annál a nagyszerű bátorságnál, mellyel szembenéznek a halállal, s annál a bámulatos lelki egyensúlynál, mellyel a legnagyobb áldozatokra képesek, sokkal idegenebb a mi érzésvilágunknak azon ifjú egyszerű, mély meghatottsága, akinek egy először látott Shinto templom előtt hirtelen könny szökik a szemébe. Ilyenkor ébred tudatára annak, amit a mi érzéseink soha fel nem fognak, — hogy mily sokkal adósa a jelen a múltnak, s hogy kötelességünk szeretni a holtakat.

IV.

Ha egy kissé meggondoljuk, hogy mint adósnak milyen a helyzetünk, s hogy mi hogyan fogjuk fel helyzetünket, különösen egy meglepő különbséget fogunk észrevenni Nyugat és Kelet erkölcsi érzései között.

Semmi sem borzasztóbb, mint amikor az ember először ébred teljes tudatára annak, hogy az élet misztérium. Ismeretlen sötétségből egy percre a napfényre bukkanunk, körülnézünk, örülünk és szenvedünk, lényünk vibrációi érintkeznek más lények vibrációival, s aztán megint visszaesünk a homályba. Így keletkezik a hullám is; napfényre szökken, közvetíti a mozgá-

sát, s visszaesik a tengerbe. Így hajt a virág is a földből, megnyitja kelyhét napfénynek s levegőnek, virágzik, elhervad s újra földdé válik. Csakhogy a hullám nem gondolkozik; a virág nem ébred öntudatra. Úgy látszik, az ember élete sem más, mint körmozgás földből a földbe; de a változás rövid időközében észreveszi a mindenséget. A tüneményben az a borzasztó, hogy senki sem tud róla valamit is. Egy halandó sem tudja megmagyarázni ezt a legközönségesebb, de legérthetlenebb tényt, — az életet önmagában; de összefüggésben saját magával, minden halandó kénytelen néha gondolkodni felette. Titokzatosságból származom; — látom az eget és a földet, a férfiakat, nőket és műveiket; s tudom, hogy vissza kell térnem a titokzatosságba; — s hogy mindez mit jelent, azt még a legnagyobb filozófusok, maga Spenser Herbert sem tudta megmondani. Talányok vagyunk mindnyájan, magunknak és másoknak; tér, mozgás és idő mind talányok; s az anyag is talány. Az ezelőttről s az ezutánról sem az újszülött, sem a halottak nem beszélnek. A gyermek néma; a csontváz csak vigyorg. A természetnek nincs számunkra vigasza. Alaktalan tömegből alakok keletkeznek, melyek visszatérnek az alaktalanságba; — s ez minden. A növényből föld lesz; a földből növény. Mikor a növény földdé lesz, mi lesz a rezgésből, mely élete volt? Tovább él-e, láthatatlanul,

mint azok az erők, melyek jégvirágokat varázsolnak az ablaküvegre?

A végtelen talány látókörén belül számtalan könnyebb titok, melyek a világ keletkezése óta fennállnak, várt az ember eljövetelére. Oedipusnak csak egy Sphinxxel kellett szembezállni; az emberiségnek ezerrel meg ezerrel, — meglapultak az Idők útján a tuskék között; s mindegyik egy mélyebb, keményebb talányt adott fel. Nem tudtunk mindegyiknek megfelelni; s a jövő útját miriádok körítik, akik a még meg sem született életekre pályáznak; de milliónknak megfeleltünk. Most már élhetünk anélkül, hogy a minket vezérlő relativ tudás miatt állandóan rettegnünk kellene, — amiatt a tudás miatt, melyet a pusztulás torkából szereztünk.

Minden tudásunk öröklött tudás. A holtak magukról s a világról szerzett minden tapasztalukat ránk hagyták emlékül, — az élet és a halál törvényeiről, — arról, amire törekedni, s arról, amit kerülni kell, — hogyan tehetjük életünket kevésbé fájdalmassá, mint amilyenek a természet akarta, — a jóról és a rosszról, boldogságról és fájdalomról, — az önzés bűnéről, a jóság tudományáról s az áldozathozás köteleességéről. Tudósításokat hagytak ránk mindarról, amit az égbajlatra, az évszakokra és egyes vidékekre nézve felfedeztek, — a napról, holdról s a csillagokról, a világegyetem összetételéről és mozgásairól. Reánk hagyták

tévedéseiket is, melyek megmentettek attól, hogy még nagyobbakba essünk. Ránk hagyták erőfeszítésük és tévelygésük, győzelmeik és vereségeik, örömük és bánatuk, szerelmük és gyűlöletük történetét, — intő példák gyanánt. Számítottak rokonszenvűnkre, mert a legjobbat remélve s kívánva nekünk, dolgoztak értünk, s mert ők alkották a mi világunkat. Hazát szerettek; elpusztították a szörnyeket; megszelídítették az állatokat s betanították azokat úgy, ahogy nekünk a leghasznosabbak. *«Kullervo anyja felébredt sírjában, s a föld mélyéből így szólt fiához: A fához kötöttem a kutyádat, hogy megtaláld s elmehess vele vadászni.»* Hasonlóképen meghonosították a hasznos fákat és növényeket; s felfedezték az éres helyét és erejét. Később megteremtették mindazt, amit mi civilizációnak nevezünk, — biztak bennünk, hogy mi majd kijavítjuk a hibákat, melyeket ők el nem kerülhettek. Munkájuk nagysága kiszámíthatatlan, s nagyon értékesnek, szentnek kellene tartanunk mindazt, amit reánk hagytak, már azért a sok szenvedésért és fejtörésért is, amibe kerültek. De hát eszébe jutna-e ál-mában is a nyugatinak, elmondani azt, amit a sintho naponta elmond: *«— Oh! ti, nemzedékünk, családjaink és fajunk atyjái, — örömtelt hálánk elhat egészen tihozzátok, ott-honaink megalapítóihoz!»*

Nem. S nemcsak mert azt hisszük, hogy a

halottak nem hallanak, hanem azért is, mert minket nem tanítottak arra, hogy képzelőtehetségünket szeretteink felidézésére használjuk, — kivéve a nagyon szűk családi kört. Tény, hogy a nyugati családi kör parányi a keleti családi körhöz képest. A XIX. században nyugaton a család oszlófélben van; — alig jelent többet a férj, feleség s a kiskorú gyermekeknél. Keleten a család nemcsak a szülőket s magzataikat jelenti, hanem odaértik még a nagyszülőket s gyermekeiket, a dédszülőket, s mögöttük az összes holtakat. A családnak ez a felfogása a rokonérzést erősen fejleszti, úgy, hogy ez a képzelőtehetség oly fokára képes emelkedni, hogy, mint Japánban, az élő családok nagy csoportjára s ezeknek alcsoportjaira kiterjedhet, sőt háború esetén az egész nemzetet egy nagy családnak veszi: s ez sokkal mélyebb érzés, mint az, amit mi hazafiasságnak nevezünk. Mint vallásos érzés végtelenül kiterjed az egész multra; s a szeretet, a lojalitás és a hála ezen összetett érzése nem kevésbé reális, habár szükségképen határozatlanabb, mint az, amit mi az élők iránt érzünk.

A régi társadalmi rend megdőlte után Nyugaton nem maradt fenn hasonló érzés. A hit, mely őseinket a pokolra kárhóztatta s megtiltotta műveik elismerését, — a tan, mely arra szoktatott, hogy mindenért a zsidók istenének adjunk hálát, — a gondolatnak s a gondat-

lanságnak oly alakjait teremtette meg, melyek mindketten ellenkeztek a mult iránti hála érzésével. Később, a theológia hanyatlásával s a szélesebb tudás feltűnésével jött az a tanítás, hogy a holtak nem cselekednek tetszésük szerint, csak a szükségnek engedelmességek, s mert szükséges volt, megkaptuk tőlük a szükségesség eredményeit. S még ma sem ismerjük el, hogy maga ez a kényszer is kell, hogy felhívja szimpatiainkat azok iránt, akik meghajoltak alatta, s hogy átvett eredménye, amilyen megkapó, épen olyan becses is. Ily gondolatok azonban ritkán támadnak fejünkben, még azon élők iránt is, akik nekünk valami szolgálatot tettek. Azt hisszük, hogy amire kedvünk támad és amit megszerzünk, annak meg is adjuk az árát; hogy készítőjének mennyi fáradságába került, arra nem gondolunk: s valóban kinevetnének, ha ez irányban lelkiismeretességet mutatnánk. Érzéketlenségünk a mult és jelen munkájának pathetikus jelentősége iránt nagyon is megmagyarázza civilizációnk pusztító voltát, — mikor a luxus-évek munkáját egy óra alatt könnyelműen elpazarolja, — a gondatlan gazdagok ezreinek embertelensége, akik mindnyájan, évente száz meg száz emberélet árán, elégitik ki haszontalan vágyaikat. A civilizáció kannibáljai öntudatlanul kegyetlenebbek és több emberhúst kívánnak, mint a vadak. A mélyebb humanizmus, — az egysé-

ges humanus érzés — különösen ellensége a fölösleges luxusnak, s minden erejéből ellene szegül az oly társadalmi formáknak, melyek nem fékezik az értekek kielégítését és az önző örömeiket.

Keleten viszont ősidők óta azt tanították, hogy az egyszerű élet erkölcsi kötelesség, az ősök tisztelete kifejlesztette és ápolta ezt az egységes humanizmust, mely nálunk hiányzik, de amelyet idővel meg kell majd szereznünk, hogy el ne pusztuljunk. Iyeyasu két mondása példázza a keleti érzést. Ez a legnagyobb japán katona és államférfi, aki egykor erkölcsileg ura volt az egész birodalomnak, egyszer sajátkezüleg tisztított ki egy poros selyem hakamát vagy nadrágot. «Nem azért teszem», mondta valakinek, aki vissza akarta tartani ettől a munkától, «mintha a ruha maga megérné a fáradságot, hanem mert meggondolom, mibe került az előállítás. Egy szegény asszony munkája, s azért becsülöm. *Ha nem gondoljuk meg, hogy holmink előállítása mennyi időbe és fáradságba került, — akkor méltányosságunk hiánya egy fokra helyez a vadállatokkal.*» Később, mikor már nagyon gazdag volt, halljuk, hogy rendreutasítja feleségét, mert nagyon sok ruhát kíván. «Ha a körülöttem élő tömegre és az utánam jövő nemzedékekre gondolkodok, úgy érzem, hogy az ő érdekükben takarékoskodni kötelességem», volt az ellenvetése.

S ez az egyszerű szellem ma sem hagyta el Japánt. Még az uralkodói pár magánélete is egyszerű, olyan, mint az alattvalóké, s jövedelmük nagy részét a nép nyomorának az enyhítésére áldozzák.

V.

Nyugaton az evolúció tana fogja végleg kifejleszteni azt az érzést, hogy mi a kötelességünk halottaink iránt, amit keleten az ősök tisztelete teremtett. Mert manap mindenki, aki érti az új filozófia alaptételeit, az emberi kéz munkájának legegyszerűbb eredményére sem tekinthet anélkül, hogy fejlődéstörténetéből valamit észre ne venne. A legegyszerűbb szerszám is nem csupán az illető asztalos, vagy fazekas, kovács, vagy késes egyéni ügyességének az eredménye lesz az ő szemében, hanem a rendszerrel, anyaggal és formával évezredekben át folytatott kísérletezés eredménye is. S épen így azt sem fogja érzéketlenül szemlélni, hogy mennyi idő és munka árán érték el egyes gépek mostani tökéletesedési fokukat. A jövő nemzedékeknek meg kell gondolniok, hogy, a meghalt humanizmussal kapcsolatban, mennyi anyagot örököltek a multtól.

De az emberiség ezen «egységes érzése» kifejlesztésében, a mult iránti materiális adósságunk megismerésénél sokkal hatalmasabb tényező lesz pszichikai adósságunk elismerése.

Mert inmateriális világunkat is, — benső világunkat, — mindazt, ami szeretetreméltó ösztöneinkben, érzéseinkben, gondolatainkban, — nekik köszönhetjük. Mindenki, aki megérti, mi a tudomány szerint az emberi jószág, s hogy mily retentő volt az ára, a legegyszerűbb életek legközönségesebb fázisaiban megtalálja azt a szépséget, amely isteni, s érezheti, hogy bizonyos értelemben halottaink tényleg istenek.

Amíg a nő lelkét valami önmagában levőnek képzeltek, — valaminek, ami külön arra teremtett, hogy egy speciális fizikumú lényt alkosson, — az anyai szeretet szépségét és csodálatosságát nem foghatták fel egészen. De mélyebb tudással meg kell értenünk, hogy egy életben millió és millió holt anya szeretetének a kincse rejlik; — hogy csak így magyarázhatjuk meg azon szavak végtelen édességét, melyeket a csecsemő hall, — azon tekintet végtelen gyengédségét, mellyel pillantása találkozik. Boldogtalan halandó, aki nem ismerte ezeket; de ki tudna méltóan szólni róluk! Az anyai szeretet tényleg isteni; mert minden, amit az emberi megismerés isteninek nevezett, bennfoglaltatik abban a szeretetben, s minden anya, aki legmagasabb jelentőségét valósítja meg és adja át, több, mint egy embernek az anyja: ő a *Mater Dei*.

Itt hiába emlegetjük az első szerelem kísértetiességét, a nemi szerelmet, ami illúzió, —

mert benne a holtak szenvedélye és szépsége támadt fel, hogy elkápráztasson, elámitson, elbűvöljön. Nagyon, nagyon csodálatos ez is; de nem mindig jó, mert nem mindig igaz. A nő igazi bája később jön meg, — mikor minden illúzió eltűnik, hogy felfedjék a valóságot, mely bájosabb minden illúziónál s amazok szellemi fátyola mögött rejtőzött. Mi az így látott nő isteni bűbája? Csak a szeretet, a gyengédség, a hit, az önzetlenség, millió eltemetett szív ösztönei. Mind újra élnek — s újra dobognak, az ő meleg, élő szívének minden dobbanásában.

A felsőbb tízezer körében lehető az a meglepő jelenség, mely más úton közli velünk a holt életekből épült lélek történetét. Csodálatos a férfi, aki «mindenben minden» lehetett, vagy az a nő, aki húsz-ötven-száz különböző nőt is képes magából alkotni, — megértve, felfogva s tisztelve mindet; — úgylátszik, mintha nem is volna egyéni énje, de megszámlálhatatlan énjei; akik képesek lelküket pontosan annak a lelkéhez hangolni, akivel találkozhatnak. Az ilyen karakterek ritkák, de nem annyira, hogy bármely művelt társaságban ne találkoznánk egy-kettővel, ha elég szerencsések vagyunk azt tanulmányozhatni. Ezek különösen összetett lények, — oly feltűnően összetettek, hogy még azok is, akik az Egot egyednek képzelik, «rendkívül komplex» lényeknek nevezik őket. De

azért negyven-ötven ilyen különböző karakter egyesülése egy személyben oly feltűnő tünet-mény (feltűnő különösen azért, mert rendszeren az ifjúkorban nyilvánul, mikor a relativ tapasztalatok még nem igen felelhetnek érte), hogy csodálatom, egyesek mily nyíltan valósítják meg jelentőségét.

Igy van ez avval is, amit mi a geniusz megnyilatkozásánál «ihlet»-nek nevezünk, különösen az érzelmek ábrázolásánál. Shakespeare a régi lélektheoriának örökre érthetetlen maradt volna.

Taine ezen mondattal akarta megmagyarázni: «egy tökéletes phantasia»; — s e kifejezés közel jár az igazsághoz. De hát mi a tökéletes phantasia jelentősége? A lelki élet óriási sokszorosága, számtalan elmúlt élet felujulása egyben. Semmi mással ezt megmagyarázni nem lehet... S mégis, a pszichikai bonyolódás története nem a tiszta ész világában a legmeglepőbb: hanem abban a világban, mely a szeretet, a becsület, a sympathia s a heroismus legegyszerűbb indulataihoz szól.

«E teoria szerint», jegyezhetné meg egy némely kritikus, «a heroismus ösztönének a forrása ugyanaz, ami a szenvedélyeké, melyeknek rabjai vagyunk. Mindkettő a holtaktól ered». Igaz. A rosszát épp úgy örököljük, mint a jót. Csak összetételek lévén, melyek mindig haladnak, mindig keletkezésben vannak, tökéletlen-

seget örököltünk. De hogy az ösztönök közül a legmértöbbek maradnak meg, azt az emberiség átlagos erkölcsi állapota bizonyítja, a «legmértöbb» szó etikai értelmében. Dacára minden nyomorúságnak, bűnnek és gazságnak, ami sehol sem fejlődött ki jobban, mint a mi úgynevezett keresztény civilizációjunkban, mégis mindenki, aki igazán élt, sokat utazott és sokat gondolkozott, kell, hogy belássa, hogy az emberiség zöme jó, s ezért a mult embereitől öröklött ösztönök nagyrésze szintén jó. Az is bizonyos, minél normalisabbak a társadalmi állapotok, annál jobbak az emberek. A multban a jó Kamik mindig ügyeltek arra, hogy a rossz Kamik ne legyenek urai a világnak. S ha ezt az igazságot elismerjük, a jóról s a rosszról alkotott fogalmunk, kell, hogy nagyon elterjedjen a jövőben. Mint minden hűstettnak, vagy nemes cél érdekében, tisztán jószándékból véghezvitt bármely jó cselekedetnek a kiválóság soha nem tapasztalt fokát kell mutatnia, úgy az igazi gonosz tett is nem annyira a most élő egyén, vagy társadalom, hanem inkább az összes emberi tapasztalatok, s az etikai törekvés egész elmúlt harca ellen irányuló bünt képvisel. Ha így fogjuk föl, az igazán jót csak még jobban fogjuk dicsérni s az igazán rosszat elnézőbben fogjuk megítélni. S az az ősi Shinto tanítás, hogy az erkölcsi törvények fölöslegeseek, hogy minden embernek a szíve súgja meg legbiztosabban a magavise-

let helyes módját, olyan tan, melyet a mainál egy tökéletesebb emberiség kétségtelenül elfog ismerni.

VI.

«Az evolúció», mondhatja az olvasó, «öröklődési tanával tényleg kimutatta, hogy egy bizonyos irányban a holtak igazán ellenőrzik az élőket. De ez egyuttal azt is bizonyítja, hogy a holtak bennünk és nem kívülünk vannak. Részünket képezik; semmi sem bizonyítja, hogy rajtunk kívül léteznek valamiképen. A mult iránti hála így tulajdonképen önmagunk iránti hála lenne, a holtak iránti szeretet pedig önszeretet. S így az analógia elleni támadások abszurdumhoz vezetnek».

Nem. Az ősök tiszteletének primitív formája az igazságnak csak symboluma. A szélesebb tudás által ránk erőszakolt új kötelességnek előjele, előre vetett árnyéka lehet: az emberiség áldozatokkal teljes multjának etikai tapasztalatai iránti köteles tisztelet és engedelmisség. De lehet ennél még sokkal több is. Az öröklődés tényeit pszichológiai tényekkel csak félig lehet megmagyarázni. Egy növény tíz-húsz-száz új növényt is hoz létre, anélkül, hogy a processussal saját életét felemésztené. Az állat sok kölykének ad életet, de azért tovább él, teljes fizikai erejében s anélkül, hogy csekély gondolkozási képessége csökkent volna. Gyermekek

születnek s a szülők túlélik őket. A szellemi élet természetesen nem kevésbé öröklött, mint a fizikai; de a reproductiv sejtek, melyek úgy a növényben, mint az állatban a legkevésbé meghatározhatóak, sohasem törlik el, hanem megismélik a rokon lényt. Állandóan sokszorozódva, mindegyik egy egész faj tapasztalatait foglalja magába és továbbítja; de el is hagyja a faj összes tapasztalatait. S itt megmagyarázhatatlan a csoda: a fizikai és pszichikai lény önsokszorozódása, élet élet után jön létre a szülő életéből, hogy mindegyik tökéletessé és reproductív legyen. Ha a szülő élete mindég áldozatul esnék a sarjadéknak, azt mondhatnók, hogy az öröklődés a materialismus tana mellett szól. De mint a hindu legendák istenségei, az Én is sokszorozódik és mégis ugyanaz marad s mindig képes további sokszorozódásra. A shintonak megvan a maga tana a lelkekről, melyek szétesés útján sokszorozódnak; de a pszichológiai emanatio tényei végtelenül csodálatosabbak minden teoriánál.

A nagy vallások belátták, hogy az Én kérdését az öröklődéssel teljesen megmagyarázni nem lehet, hogy ez egyedül nem felelhet az eredeti megmaradt Én sorsáról. S ezért általában meggyeztek abban, hogy a benső lényt a külsőtől függetlennek tartásák. Létrehozott utódait a tudomány épp úgy nem tudja végleg meghatározni, mint ahogy nem tudja végleg meghatározni

az abszolút Igazság lényegét sem. S megint hiába kérdezzük: Mi lesz azon erőkből, melyek a holt növény életképességét alkották? S ennél még sokkal nehezebb az a kérdés: Mi lesz az érzésekből, melyek a holt ember pszichikai életét alkották? — ha a legegyszerűbb érzést sem lehet megmagyarázni. Mi csak azt tudjuk, hogy életük tartama alatt, a növényben vagy az ember testében levő bizonyos activ erők állandóan külső erőkhöz alkalmazkodtak; s hogy végül a benső erők már nem bírtak reagálni a külső erők nyomására, mert a test, mely azokat magába zárta, feloszlott azon elemekre, melyekből származott. Ezen elemek tulajdonképeni lényegéről egyáltalában nem tudunk többet, mint amennyit azon célok lényegéről tudunk, melyek egyesítették azokat. De több okunk van azt hinni, hogy ezen élet lényege az általa teremtett forma elpusztulása után is megmarad, mint azt, hogy ez vele együtt megszűnik. A spontán generációk elmélete (az elnevezés hibás, mert a «spontán» kifejezést a földi születés teóriájára csak bizonyos korlátolt értelemben használhatjuk) oly elmélet, melyet a haladónak el kell fogadnia, s mely nem is ijeszthet meg senkit, aki ismeri azt a tényt, melyet a kémia állapított meg, hogy maga az anyag is egyre kialakuló félben van. Az igazi elméletnek, (nem az organikus élet kezdetének, de bármely égi test felszínén az élet legelső, ősi feltünésének a teóriája) óriási,

sőt végtelen szellemi jelentősége van. Követeli, hogy azt higyjük, hogy az élet minden erői és gondolatai és érzései, ködfoltokról az ürbe, csillagról bolygóra vagy holdra, s azután megint vissza, az atomok cyklon viharaiába szállnak; ez azt jelenti, hogy a célok túlélik a napok kiégését, minden anyagi fejlődést és pusztulást. Az elemek csak a fejlődés eredményei; s univesum univesumtól csak célja teremtésében különbözik, ez tulajdonképen szintén az öröklődésnek egy formája, mely azonban túlságosan nagy és összetett a képzeletnek. Nincs véletlen. Csak törvény létezik. Minden újabb evolúciót az előbbi evolúciók határozzák meg, éppen, mint ahogy minden egyes ember életét ősei élettapasztalatainak összege befolyásolja. S vajon, az anyag ősi formájával nem öröklik-e a célokat is a jövőendő anyagalakzatok; s a mai ember cselekedetei, vajon nem segítik-e jövőendő világok kialakulását? Ezentúl már nem mondhatjuk, hogy az alchimisták álmai absurdumok voltak. S azt sem állíthatjuk, hogy az anyag tüneményeit nem a lelki polaritás határozza meg, mint ezt a régi keletiek gondolták.

Akár élnek halottaink kívülünk is, éppen úgy mint bennünk, akár nem, ezt a kérdést mostan, fejletlen állapotunkhoz mért vakságunkkal el nem dönthetjük, bizonyos, hogy a tények egységes tanúsága megegyezik a shinto egyik homályos tételével: t. i., hogy minden dolog a

halottaktól függ, akár az egyes emberek, akár egész világok szellemeitől. Sőt, amint egyéni életünket a multnak most láthatatlan szellemei kormányozzák, úgy földünket is s az egész rendszert, melyhez tartozik, megszámlálhatatlan spherák szellemei igazgatják: meghalt univesumok, holt napok és bolygók és holdak, melyek, mint alakok, rég beleolvadtak az éjszakába, de mint erők halhatatlanok és örökké működnek.

S valóban, a shintoval együtt, mi is a napig vezethetjük családfánkat; tudva, hogy még itt sem találhatjuk meg eredetünket. Réges-régen, millió naprendszer pusztulása előtt volt a mi eredetünk, ha ugyan egyáltalában szólhatunk kezdetről.

Az evolúció azt tanítja, hogy egységet képezünk azzal az ismeretlen végsővel, melynek anyag és szellem csak örökké változó alakításai. Az evolúció még azt is tanítja, hogy körülöttünk minden egyén sokakból áll és viszont, hogy mindnyájan egyek vagyunk, egymás közt és a mindenséggel; hogy nemcsak magunkban kell felismernünk az elhalt emberiséget, hanem minden embertársunkban meg kell találnunk szépségét és becsét, hogy legjobban másokban szerethetjük önmagunkat; hogy az alak csak fátyol, tünemény; s hogy igazában minden emberi érzés, az élőké úgy mint a halottaké, az alak nélküli Végtelené.

XV. KIMIKO.

Vasuraruru

Mi naran to omo

Kokoro koso

Wasuré nu yori mo

Omoi nari keré.*

I.

Ez a név áll egy papirlámpáson, egy kapu felett a géshák utcájában.

Kivált éjjel, ez az utca egyike a világ legkülönösebb utcáinak. Szűk, mint egy folyosó; s a házak homlokzatának sötét, fényezett faberakása — mindegyiken egy kis ajtó van — jégvirágos ablakhoz hasonló papírral beragasztott nyílásokkal, első osztályu hajócabínokra emlékeztet. Igazában a házak emeletesek; de előszörre ezt nem vehetjük észre, kivált ha nincsen hó'dvilág, mert csak a földszintet világítják ki, az ereszig; azontúl minden a sötétbe vész. Papirlámpák világítanak a papirajtók megett, s kivül,

* Azt kívánni, hogy szerelmesünk elfelejtsen, sokkal keményebb feladat, mint sohasem feledni. Költemény Kimikotól.

az ajtók felett is lámpiónok függnek, mindegyik előtt egy-egy. Két sor lámpion között tekintünk végig az utcán; világuk egyetlen, leírhatatlan sárgás fényásva folyik össze. Némelyik lámpion tojásdad, a másik kürtő alakú; vannak négy és hatszögletűek is, s minden egyesre szép japán írásjeleket rajzoltak. Az utca nagyon csendes, kihalt, mint valami tárlat a záróra után. És pedig azért, mert lakói nagyobbrészt nincsenek otthon, lakomákra vagy más ünnepélyekre mentek. Az ő életük éjjel folyik le.

Délfelé, balra, az első ajtó feletti lámpa «*Kinoya: uchi O-Kata*»-ról regél; az Aranyházról, amelyben O-Kata lakik. Jobbra Nishumura háza van s ott lakik Miyotsuru kisasszony, a Fenséges Élő Gólya. Balról a következő Kajita háza; s Kohanka, a Rózsa-bimbó, meg a csinos, baba-arcú Kinako lakik nála. Szemben a Nagaye-házban lakik Kimika és Kimiko... S ez a kivilágított, dupla névsor több, mint fél mérföldnyi hosszú.

Az utolsónak említett ház lámpája tudunkra adja, hogy Kimika és Kimiko rokonok és még valamit; mert Kimiko címe *Ni-dai-me*, ez a szó szerint lefordíthatatlan jelző azt jelenti, hogy ő csak a kettes számú Kimiko. Kimika, a mester és urnó két geshát nevelt s mind a kettőt ő nevezte el Kimikonak; a névnek kétszeri használata azt bizonyítja, hogy az első Kimiko, *S chi-dai-me*, híres lehetett. Mert egy szeren-

esétlen, sikert nem aratott geshá álnevét sohasem ruházzák az utódjára.

Ha valaha alkalmunk nyílnék belépni abba a házba, a megvilágított ajtó nyílására megszólal a látogatót jelző esengetyű, ott találjuk Kimikát, feltéve, hogy kis csapatát nem foglalták le az estére. Látni fogjuk, hogy Kimika nagyon eszes nő, akivel érdemes társalogni. Ha akar, nagyon különös történeteket tud elmesélni, az életből vett, hűsből és vérből való emberek történetét. Mert a Geshák utcájában tömérdek a traditio, tragikus, komikus, édes-bús történetek, minden háznak megvannak a maga emlékei; Kimiko az összeset ismeri. Néhányuk nagyon, nagyon szomorú; egy pár megnevettetne, mások gondolkozóba ejtenének. Az első Kimiko története az utóbbiakhoz tartozik. Nem a legrendkívülibbek egyike; de azok közé tartozik, melyeket a nyugati ember leginkább megérthet.

II.

A S chi-dai-me Kimiko már nem létezik; már csak egy emlék. Kimika fiatalkori társa volt Kimiko.

«Rendkívüli, csodálatra méltó leány volt», mondja Kimika Kimikóról. «Hogy a gesha hírnévre tegyen szert, kell, hogy vagy nagyon csinos vagy hogy nagyon okos legyen; a híresek rendszeren mindkét tulajdonsággal birnak,

mert tanítóik legifjabb koruktól tehetségükhöz képest nevelik őket. Még a közönséges énekes lányokon is kell, hogy legyen némi báj, legalább bizonyos korban, ha mindjárt csak az a *beauté du diable* is, melyről az a japán közmondás származott, hogy még az ördög is szép tizen-nyolc éves korában. Kimiko nemcsak csinos, de idealis japán szépség volt, s ilyen ezer nő között egy, ha található. S azonkívül több, mint ügyes, tökéletes volt. Nagyon csinos költeményeket írt, páratlanul tudott virágokat elrendezni, a teát kifogástalanul szolgálta fel, himezett, selyem mozaikokat készített: szóval, nagyon művelt volt. Első nyilvános fellépésekor fel-tűnést keltett Kyoto könnyelmű világában. Nyilvánvaló volt, hogy meghódíthat bárkit, akit akar s hogy vagyont fog szerezni.

Mert nemsokára rá jöttek, hogy Kimikót a hivatására tökéletesen nevelték. Megtanulta, hogy milyen körülmények között mit kell ten-nie; amiről ő nem tudott. Kimika mindazt is-merte; a szépség hatalmát s a szenvedély gyön-geségét; az ígéretek erejét s a közömbösség hasznát; a férfiak szívében lakó minden örült-séget, minden rosszat. S így Kimiko nem igen hibázott s kevés könnyet ejtett. Idővel bebi-zonyította, hogy csakugyan olyan, amilyenek Kimika kívánta; nem nagyon veszélyes. Ilyen a lámpa is az éjjeli lepkék számára: máskülöm-ben az egyik még kioltaná. A lámpa kötelessége,

hogy megvilágítsa a szép dolgokat: nincs benne rosszakarat. Kimiko sem volt se rosszakaratú, se veszélyes. Az aggódo szülők csakhamar rájöttek, hogy nem kíván bejutni előkelő családba, sőt még komolyabb regényekre sem hajlandó. Nem volt valami nagyon könyörületes azon ifjakhoz, akik vérükkel akarták megpecsételni szerelmüket és könyörögtek, hogy a táncosnő vágja le balkeze kisujjának a leghegyét, s adja nekik, szerelmi zálogul. Rosszakarata csakhamar kigyógyította őket szenvedélyükből.

Még irgalmatlanabb volt azon gazdagok iránt, akik házat és birtokot ajánlottak neki, ha nekik adja lelkét, testét. Az egyik elég bőkezű volt azt ajánlani, hogy kész bármi áron megváltani szabadságát, s gazdaggá teszi vele Kimikát; s Kimiko hálás volt, — de megmaradt geshának. Oly tapintatosan tudott visszautasítani, hogy nem kelthetett gyűlöletet, s legtöbb esetben meggyógyította a kétségbeesést. Persze, akadt kivétel is. Egy öreg úr, aki azt tartotta, hogy Kimiko nélkül semmit sem ér az élet, egy este meghívta vacsorára és kérte, hogy kocintson vele. De Kimika, aki olvasott az emberek vonásaiból, Kimiko borát titokban teával helyettesítette (a kettő egyszínű lévén), s így ösztönszerűen megmentette a leány becses életét, — mert alig tíz percre rá, az alattomos vendég lelke már úban volt a Meido felé, egyedül, ami kétségtelenül nagy csalódására

szolgált... Ez éjszaka óta Kimika úgy őrizte Kimikót, mint a vadmacska a kölykét.

A gyermek az előkelő világ mániája, szenvedélye, — megőrzítője, — a kor nagyszerű szenzációinak egyike lett. Egy idegen hereceg gyémánt ékszer küldött neki emlékül, melyet soha sem viselt. Mindazok, akik tetszését megnyerték, elhalmozták ajándékokkal; s a vagyonos fiatalság ambíciója volt, kegyét megnyerni, ha csak egy órára is. De azért egynek sem engedte, hogy választottjának tekintse magát, s minden örökös szerelmi szerződést visszautasított. Az ellenvetésekre azt felelte, hogy ismeri az őt megillető helyet. A tisztességes, előkelő nők is jóakarattal beszéltek róla, mert az ő neve nem szerepelt egyetlen családi szerencsétlenség történetében sem. Igazán megálta a helyét. Idővel mintha mindég bájosabb lett volna. Más geshák is híresek lettek, de ő vele egy fokra egyet sem helyeztek. Nehány kereskedő megszerezte fényképét védjegynek egy árucikkre; s ezen az árun vagyont szereztek.

De egy szép napon az a hír lepte meg a világot, hogy Kimiko végre is engedett. Isten hozzádot mondott Kimikának és követett valakit, aki képes volt teljesíteni minden kívánságát, aki helyet akart neki teremteni a társaságban, s kész volt elhallgattatni a multjára vonatkozó rágalmakat, aki szívesen tíz halált halt volna érte, s aki máris majdnem meghalt iránta

érezett szerelemből. Kimika úgy mesélte, hogy egy örült öngyilkos akart lenni Kimikoért s Kimiko megszánta és most ápolja, hogy visszadjon szenvedélyének. Taiko Hideyoshi azt állította, hogy csak két dologtól félt ezen a világon: az örültektől, meg a sötétségtől. Kimika is mindég félt az örültektől: s Kimikot egy örült vitte magával. És, tette hozzá, nem épen önzetlen könnyeket ejtve, Kimiko soha többé nem fog hozzá visszatérni. Kölcsönös szerelmük több életre szól.

De azért Kimika csak félig találta el az igazságot. Igaz, hogy nagyon eszes nő volt; de Kimiko lelkének rejtekeibe sohasem tudott bepillantani. Ha belátott volna, felsikoltott volna meglepetésében.

III.

Kimiko abban különbözött a többi geshától, hogy ő nemes családból származott. Mielőtt hivatalos nevét felvette, Ainak hívták, ami bizonyos jellel írva, szerelmet jelent.

Más jellel írva, ugyan ez a szó bánatot jelent. Ai története a szerelem s a bánat története volt.

Jó nevelésben részesült. Gyermekekorában egy öreg samurai magániskolájába járt, ahol a kis lányok párnákra kuporodtak arasznyi íróasztalaik mellett és ahol a tanítók fizetés nélkül tanítottak. Manapság a tanítás félig sem olyan

becsületes és kellemes, mint amilyen akkor volt. Az iskolába egy cseléd kísérte Ait, aki érte is ment, s könyveit, füzeteit, párnáját és íróasztalát vitte.

Később nyilvános elemibe járt. Akkoriban jelentek meg az első modern olvasókönyvek, melyekben a becsületességről, hősiességről s a kötelességről szóló német, francia és angol elbeszélések japán fordításai voltak, kitűnően összeválogatva és apró, ártatlan képekkel illusztrálva, melyeken a nyugatiak soha sem létezett costumeókban szerepeltek.

Ezek a kedves kis szánalmas könyvek ma már curiosumok, régen túlszárnyalták őket más, pompásabb művek, melyeket kevesebb gonddal, kevesebb szeretettel rendeztek a sajtó alá. Ai jól tanult. Minden évben eljött a vizsgákra egy magasrangú államhivatalnok, aki úgy szólt a gyermekekhez, mintha saját gyermekei lettek volna, s aki díjkiosztás közben minden egyes selymes fejcskét megsimogatott. Ma már nyugalomba vonult s Ait kétségtelenül rég elfelejtette s manapság az iskolákban senki sem simogatja meg a kis leányokat és nem osztanak szét díjakat közöttük.

S azután eljöttek azok a nagy változások, melyek az előkelő családokat a romlásba s nyomorba taszították; s Ainak is el kellett hagynia az iskolát. Ezt az elsőt sok nagy csapás követte, míg végre már csak anyja, meg kis nő-

vére volt életben Ainak. Ő és az anyja nem igen értettek máshoz, mint a szövéshez; s ezzel bizony nem bírták megkeresni a kenyerüket. Először a házuk és földeik, később minden nem feltétlenül szükséges holmijuk, — a fésük, serlegek, a drága ruhák és ritka lakk munkák, — arán szerzik vagyoniukat, s akiknek a pénzét a nép *Namida no kane*-nak, — a könnyek árának nevezi. Az élők nem segíthettek rajtuk, samurai rokonaik nagy része hasonló bajban volt. S mikor már semmi eladni valójuk sem maradt, — még Ai kis iskolakönyveit il eladták, — a halottaktól kértek segítséget.

Emlékeztek rá, hogy Ai atyjának az atyját kardjával, a *daymio* ajándékával, temették el; s hogy cimerük a kardon aranyból volt. Felbontották hát a sirt, s a ritkaművű kardmarkolatot közönséggel cserélték fel, s a lakk hüvelyről lefeszítették a díszítéseket. Csak jó acélpengéjét nem vették el, hátha szüksége lesz rá a harcosnak. Ai látta az arcát, amint egyenesen ült a vörös agyag urnában, mely az ősi samurai rítus szerint eltemetett harcosnál a koporsót helyettesítette. Arevonásai, az évekig tartó enyészet dacára még felismerhetőek voltak; s mintha mogorván bólintott volna, mikor a kardját visszaadták.

Utoljára Ai anyja oly gyenge és beteg lett, hogy nem bírt többé a szövőszék mellett ülni;

s a halottnak aranyát már mind kiadták. Akkor Ai így szólt: «Anyám, tudom hogy most már csak egy dolog van hátra. Adjon el engem egy geishának » Az anya sirva fakadt, de nem felelt. Ai nem sirt, hanem egyedül útnak indult.

Emlékezett reá, hogy mikor hajdanában atyja házában lakomákat rendeztek és a bort táncosnők szolgálták fel, egy Kimika nevű szabad geisha gyakran megsimogatta őt.

Egyenesen ehhez fordult. «Szeretném, ha megvenne», mondta Ai; «sok, nagyon sok pénzre van szükségem!» Kimika mosolygott, megsimogatta Ait, enni adott neki és meghallgatta történetét, melyet az bátran, egyetlen könny nélkül közölt véle. «Gyermekem», mondta Kimika, «sok pénzt nem adhatok neked, magam sem vagyok gazdag. De egyet tehetek: megigérem, hogy eltartom anyádat. Ez jobb is, mintha egyszerre sok pénzt kapna érted, mert a te anyád, gyermekem, nagyon előkelő úrhölgy volt s azért nem is tudja, hogyan kell bánni a pénzzel. Kérd meg tiszteletreméltó anyádat, hogy írja alá a szerződést, melyben megígéred, hogy huszonnégy éves korodig vagy amíg tartozásodat leróttad, nálam maradsz. S ami pénzt most nélkülözhetek, azt vidd magaddal, ajándék képen.»

Így lett Aiből geisha; Kimika elnevezte őt Kimikonak és magára vállalta anyja és kis nővére fenntartását. Az anyja meghalt, még mi-

előtt Kimiko híressé lett; s a kis leányt intézetbe adták. A már elmondottak ezután következtek.

Az a fiatal ember, aki a táncosnő iránti szerelméből öngyilkos lett, jobb sorsot érdemelt. Egyetlen fiú volt; s a szülei, gazdag, előkelő népek, minden áldozatra készen voltak érte, még arra is, hogy egy geishát fogadjanak el menyüeknek. S azonkívül Kimiko nem volt nekik ellenszenves, mert szerette a fiukat.

Mielőtt elment volna, Kimiko még megvárta Umé nővére lakodalmát, aki épen akkor hagyta el az iskolát. Szép és jó volt. A házasságot Kimiko ütötte nyélbe, nagy emberismerete segítségével. Rendkívül őszinte és becsületes, régi divatú kereskedőt választott, aki még akarva sem tudott volna rosszat tenni. Umé szónélkül belenyugodott testvére választásába, mely idővel szerencsésnek bizonyult.

IV.

A negyedik hónapban vitték el Kimikot új otthonába, — ahol könnyen elfelejthette az élet kellemetlen valóságát, — egy tündérpalotába, mely bele vész a magas fallal kerített nagy, árnyas, csendes kert elbűvölő nyugalmaiba. Úgy érezhette itt magát, mint aki újjá születve, jó tettei jutalmául a Horaik tündérpalotájába jutott. De a tavasz elmúlt, s eljött

a nyár is, és Kimiko még mindég egyszerűen csak Kimiko volt. Ki nem mondott okból háromszor kérte az esküvő elhalasztását.

A nyolcadik hónapban Kimiko hirtelen megkomolyodott, s nagyon kedvesen, de nagyon határozottan elmondta okait: «Itt az ideje, hogy elmondjam azt, aminek az elmondását már régen halasztom. Szülőanyám s a kis nővérem kedvéért a pokolban éltem. Mindez elmúlt; de a tűz nyoma rajtam maradt, s azt senki sem veheti le rólam. Egy olyan, mint én, nem léphet be a te tiszteletreméltó csaláodba, nem adhat életet a fiadnak, nem építheti fel a tűzhelyedet... Engedj beszélni, mert a rosszat én sokkal alaposabban ismerem, mint te... Sohasem leszek a feleséged, hogy a szégyenedre váljak. Csak pajtásod vagyok, játszótársad, a vendéged egy órára, s mindez nem jutalomért. Ha már nem leszek nálad, — csitt; annak a napnak is el kell jönnie! — tisztában fogsz látni. Mindég szeretni fogsz, ha nem is úgy, mint mostan, — ez örültség. Eszedbe fognak még jutni szavaim, melyek a szíveimből fakadtak. Keresnek majd neked egy bájos, igaz úri nőt, aki anyja lesz gyermekeidnek. Látni fogom őket; de a hitves helyét sohasem foglalom el és az anya boldogságát nem fogom ismerni. Én csak a szenvedélyed vagyok, szerelmem, egy illúzió, egy álom, egy múlt árny az életedben. Később talán valamivel több le-

szek, de a hitvesed sem ebben, sem a következő életben nem lehetek. Ne kérdezz többet, az első szóra megyek.»

S a tizedik hónapban minden képzelhető ok nélkül eltűnt Kimiko, — eloszlott, — végleg nyoma veszett.

V.

Senki sem tudta, mikor, hogyan, vagy hová ment. Még a szomszédok sem látták távozni. Eleinte azt hitték, hogy nemsokára vissza fog térni. Értékes, szép holmiját, — ruháit, ékszereit, vagyont képviselő ajándékait, — mind ott hagyta. De hetek multak, minden hír s életjel nélkül; attól félték, hogy rettenetes véget ért. A folyókat végig kutatták, megvizsgálták minden szakadékot. Kérdezősködtek utána, sürgönyileg és levélben. Megbízható cselédeket küldtek a keresésére. Jutalmat tűztek ki minden hírért, s különösen sokat ígértek Kimikának, aki pedig jutalom nélkül is boldog lett volna, ha megtalálja a leányt, akit igazán megszeretett. A hatósághoz nem fordulhattak: a szökevény nem tett rosszat, nem szegte meg a törvényt; s a császári rendőrséget nem indíthatta meg egy szerelmes fiú könyörgése. A hónapokból évek lettek; de sem Kimika, sem a kis nővére Kyotóban, sem a sok ezer ember közül, aki ismerte és csodálta a gyönyörű táncosnőt, egy sem látta viszont Kimikot.

De a jóslata beteljesedett; mert az idő minden könnyet felszárít és minden vágyat elcsitít; s még Japánban sem szokták ugyanazon okból kétszer megkísérteni az öngyilkosságot.

Kimiko szerelmese is megokosodott; találtak neki egy bájos feleséget, aki egy fiúval ajándékozta meg. Multak az évek; s boldogság volt a tündéri otthonban, ahol egykor Kimiko lakott.

Egy reggelen vándorapáca jött a házhoz, alalmaznát kérni; a buddhista «*Ha-i! Ha-i!*» kiáltásra a gyermek leszaladt a kapuhoz. S a cseléd, aki a rendes rizsadamányt hozta, csodálkozva látta, hogy az apáca megsimogatja a gyermeket és valamit súg a fülébe. «Hadd én adjak!» szölt a gyermek a cselédhez, s az apáca is kérte az arcát elfedő nagy szalmakalap alól: «Kérlek szépen, hadd adja a gyermek!» S így a kis fiú öntötte a rizst a kéregető kosarába. Ez megköszönte, s azután így szölt: «Nem mondanád el még egyszer azt a pár szót, amit kéresemre el akarsz mondani atyádnak?» «*Atyám, valaki, akit ezen a világon nem fogsz viszont látni, azt üzeni, örül a lelke, hogy látta a fiadat*», suttogta a gyermek.

Az apáca csendesesen mosolygott, s újból megsimogatva a gyermeket, gyorsan eltávozott; s míg a cseléd mindjobban bámult, a gyermek atyjához szaladt, hogy átadja neki az üzenetet.

De szavaira az atya szeme elborult és könnyekre fakadt gyermeke fölött. Mert ő, és eye-

dül csakis ő tudhatta, hogy ki volt ott a kerítésnél, s csakis ő ismerte a rejtett áldozat nagyságát.

Most sokszor elgondolkozik, de gondolatait nem közli senkivel. Tudja, hogy nap és nap között kisebb a távolság, mint közte és a nő között, aki szerette.

Tudja, hogy hiába kutatná, mily félreeső város szűk, névtelen, utcájának, mely fantasztikus zugában, a szegények legszegényebbeinek sötét, szűk kis templomában várja a napnyugtát az Örök Világosság feltünése előtt, — mikor a Mester mosolyogni fog reá, — s hallani fogja, amint minden földi jegyes szavánál gyengédebben hangzik ajkairól: «*Oh! szeretett leányom, te eltaláltad a helyes utat; te hitted és megértted a legfőbb igazságot; azért jövök most érted és üdvözöllek téged!*»

TARTALOM.

	Lap
<i>Kokoro</i>	3
I. Az állomáson	5
II. A japán civilisatio szelleme	10
III. Az utcai énekes	35
IV. Egy uti naplóból	41
V. Az Amida-templom papnöje	60
VI. A háboru után	72
VII. Haru	88
VIII. Egy pillantás a célzatokra	97
IX. A karma ereje	123
X. Egy conservatív	135
XI. Az istenek alkonya	165
XII. A lélekvándorlásról	175
XIII. A kolera idejéből	205
XIV. Az ősök kultusza	212
XV. Kimiko	244

MEMORIAL

1841

MEMORIAL

OF THE

MEMBERS OF THE

LEGISLATIVE COUNCIL

OF THE PROVINCE OF

ONTARIO

IN

1841

ON

THE

STATE OF THE

PROVINCE

AND

THE

ADMINISTRATION

OF THE

GOVERNMENT

IN

1841

BY

THE

MEMBERS OF THE

LEGISLATIVE COUNCIL

OF THE PROVINCE OF

ONTARIO

IN

1841

PRINTED BY

W. B. YOUNG,

PRINTER,

1841

HEARN

KOKORO